

**„SVE ZA VJERU I DOMOVINU“:
HERMANN BOLLÉ U ZAGREBU
(1876. – 1926.)**

SADRŽAJ

HERMANN BOLLÉ U ZAGREBU (1876. – 1926.)	3	STAMBENO-POSLOVNA ARHITEKTURA	76	URBANO LICE ZAGREBA	121
MIROGOJSKI KOMPLEKS	10	Vila Živković	76	Meteorološki stup	121
Mirogojske arkade	10	Kuća Spevec-Carnelutti	78	Fontana (vodomat)	122
Kapela Krista Kralja	21	Bolléova kuća	81	Slavoluk Franje Josipa I.	123
Kapela svetih Petra i Pavla	27	Vila Weiss	85	Marijin pil	125
JAVNA ARHITEKTURA	31	Palača Pongratz	86	NARODNI STIL	127
Muzej za umjetnost i obrt	31	RESTAURATORSKI POTHVATI		Milenijska izložba u Budimpešti	127
Preparandija	39	SAKRALNE ARHITEKTURE	93	Svjetska izložba u Parizu	133
Palača Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti	41	Katedrala Uznesenja Blažene Djevice Marije i svetih			
Kemijski laboratorij	46	Stjepana i Ladislava	93		
KURIJALNA ARHITEKTURA	50	Crkva sv. Franje Asiškoga	97		
Prebendarske kurije u Novoj Vesi	50	Crkva sv. Marka	101		
Kanoničke kurije na Kaptolu	54	Crkva Preobraženja Gospodnjega	104		
SAKRALNA ARHITEKTURA	62	Crkva Pohoda Blažene Djevice Marije	109		
Kapelica Svetoga Križa	62	Nadbiskupski dvor	112		
Crkva Rođenja Blažene Djevice Marije u Granešini	64	RESTAURATORSKI POTHVATI JAVNE			
Evangelička crkva i općinski dvor	70	ARHITEKTURE	114		
Nadbiskupsko bogoslovno sjemenište	72	Palača Odjela za bogoštovlje i nastavu			
		Zemaljske vlade Trojedne Kraljevine			
		Hrvatske, Slavonije i Dalmacije	114		

HERMANN BOLLÉ U ZAGREBU (1876. – 1926.)

U 2025. godini, kada smo kao Državni arhiv u Zagrebu izložbom obilježili 180 godina od rođenja glasovitoga Hermanna Bolléa, zasigurno jednoga od najplodnijih i najsvestranijih arhitekata koji su ostavili neizbrisiv trag u hrvatskim povijesnim zemljama, bilo je osobito važno prisjetiti se njegovih arhitektonskih pothvata u hrvatskomu glavnom gradu kojemu je, u bitnom smislu, podario moderni urbanistički izgled, tim više što mu se usred središnjega dijela Zagreba imamo priliku diviti sve do današnjih dana. I u ovoj 2026. godini obilježavamo 100 godina od njegove smrti i 150 godina od njegova dolaska u hrvatski glavni grad, čemu ujedno posvećujemo i ovaj popratni katalog prošlogodišnje izložbe. Bollé je u Hrvatsku zapravo došao zbog poziva koji je uslijedio nakon sudbonosnoga susreta s Izidorom Kršnjavijem i Josipom Jurjem Strossmayerom tijekom njegova boravka u Italiji od 1875. do 1876. godine. Od jeseni iste godine Bollé je već nadzirao u Zagrebu restauraciju crkve sv. Marka. Povjerila mu se i izvedba današnje palače Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, kao i restauracija Zagrebačke katedrale, čime je stekao povjerenje zagrebačke elite, a otada pa sve do smrti povjeravala mu se kako novogradnja, tako i restauracija brojnih zagrebačkih građevina.

Hermann Bollé ispred katedrale Uznesenja Blažene Djevice Marije i svetih Stjepana i Ladislava. Zagreb. HR-DAZG-857, Zbirka Ulčnik Ivan, sig. 668.

Vojtěch (Adalbert) Hynais. Portret Hermanna Bolléa, 1877. Nacionalni muzej moderne umjetnosti, Zagreb, MG-276. Foto Goran Vranić © Nacionalni muzej moderne umjetnosti, Zagreb.

Na br. iz 18

III.

Prosto od biljege.

ZAPISNIK

spisan kod gradskoga poglavarstva

u Zagrebu dne 25. rujna 1890.

Prisutni:

St. Milan Anuš

gradski načelnik.

Herman Bollé

primljen u državljanstvo.

Opć. Dežel. pr. vijećnik

Kar perovodja.

PREDMET

jest položenje državljanske prisige Hermann Bollé-a

stanovnika u Zagrebu.

Naredbom kr. zemaljsko - vladnoga odjela za unutarnje poslove od dana 21. lipnja godine 1890. broj 23044 primljen je Hermann Bollé, stanovnik u Zagrebu, za ugarsko-hrvatskoga državljanina, o čem je isti ubavješten i ujedno radi položenja državljanske prisige. Uslied ovoga poziva pridošao je danas g. Hermann Bollé te položio državljansku prisegu, sadržanu u §. 14. zak. čl. L. od godine 1879. kako sliedi:
„Ja Hermann Bollé prisižem (zavjetujem se) živim Bogom, da ću Njegovu c. i kr. Veličanstvu, apostolskomu kralju ugar-skomu i ustavu zemaljah krune ugarske biti vjeran, ter obećajem, da ću svoje državljanske dužnosti kao ugarsko-hrvatski državljanin vršiti“.

Dan ovako položene prisige zabilježen je na spisu o podomaćenju i ta izprava podomaćenomu izručena. s jednim prilogom.

Time je zapisnik o položenju prisige zaključen i podpisan.

Dano kao gori.

gradski načelnik.

perovodja.

podomaćeni.

Zapisnik o polaganju državne prisige Hermanna Bolléa za primanje statusa ugarsko-hrvatskoga državljanstva s njegovim vlastitim potpisom. Zagreb, 25. rujna 1890.
HR-DAZG-4, Gradsko poglavarstvo Zagreb, Pomoćni uredi, sig. 15320/II – 1890, kut. 771.

 SADRŽAJ

4

Dopis Zemaljske vlade
Gradskom poglavarstvu u
Zagrebu povodom Bolléova
zahtjeva za dobivanje
statusa ugarsko-hrvatskoga
državljanstva. Zagreb, 1890.
HR-DAZG-4, Gradsko
poglavarstvo Zagreb,
Pomoćni uredi, sig. 15320/
II – 1890, kut. 771.

Broj. 23044.

Gradskom poglavarstvu
u Zagrebu.

Uriešenju tamošnjeg izvješća od 13. lipnja
1890. br. 15320 odpisuje se tomu grad. poglavarstvu
znajući i daljnjege uređivanja radi, da je ova kr. zemaljska
vlada, odjel za unutarnje poslove, obnašala dne 18.
listopada 1845. u Kölnu rođenomu i do,
sele ondje nadležnomu arhitektu Her-
mannu Bolléu i njegovoj govine 1854
rođenoj supruzi Ani Mariji rođi-
noj Hoffer

u smislu ustanova zak. čl. II: 1879. zajedničkoga hr.
vatsko-ugarskoga sabora i odnosne ovoladne naredbe
od 9. siječnja 1881. broj 28.028 a 1880. na temelju certifi-
kata hr. pruskog vladn. predsjednika
u Kölnu od 8. svibnja 1890. br. 8268
glasom kojeg je isti sa suprugom
odpušten iz pruskog državljanstva

padeliti sudašnjim dekretom od današnjega dana
i pod gornjim brojem zamoljeno ugarsko državljanstvo

/.

Prim. 25/9 1890.

Broj. 24327
III

Knjarnik o položenju dr.
državljanske prisega, sastavljen
sa Hermann. Bolléom

I

Visokomu kr. hr. - slav. - dalm. vlad.
nomu odjelu za unutarnje poslove
u Zagrebu.

Gradsko poglavarstvo u Zagrebu,
dne 30/9 1890. br. 24327
na br. 23044 od 1890.
izvješćuje, da je Hermann
Bollé
položio propisanu državljansku
prisegu.

Visoki kr. vladni odjel!

Izovinom na visoki odpis od 21/9
1890. br. 23044 izvješćuje podpisani,
na gradsko poglavarstvo u smislu
nosti, da je Hermann
Bollé
dne 25. rujna 1890. polo-
žio propisanu prisegu kao ugar-
sko-hrvatski državljanin.

Obavijest Gradskoga
poglavarstva u Zagrebu
Odjelu za unutarnje
poslove Zemaljske vlade
o polaganju prisega
Hermanna Bolléa prilikom
dobivanja statusa ugarsko-
hrvatskoga državljanstva.
Zagreb, 25. rujna 1890.
HR-DAZG-4, Gradsko
poglavarstvo Zagreb,
Pomoćni uredi, sig. 15320/
II – 1890, kut. 771.

Karta oštećenja zgrada prilikom zagrebačkoga potresa 9. studenoga 1880. godine. Preuzeto iz: Max Hantken von Prudnik, *Das Erdbeben von Agram im Jahre 1880. Bericht an das K. ung. Ministerium für Ackerbau, Industrie und Handel*, Budimpešta, 1882., pl. XI.

Karta oštećenja građevina u zagrebačkoj okolici uslijed potresa 9. studenoga 1880. godine. Preuzeto iz: Max Hantken von Prudnik, *Das Erdbeben von Agram im Jahre 1880. Bericht an das K. ung. Ministerium für Ackerbau, Industrie und Handel*, Budimpešta, 1882., pl. XII.

Mensi Klement Crnčić. Izidor Kršnjavi, Hermann Bollé i nepoznati muškarac na zasjedanju Hrvatskoga društva umjetnosti. Zagreb, 1910./1915.

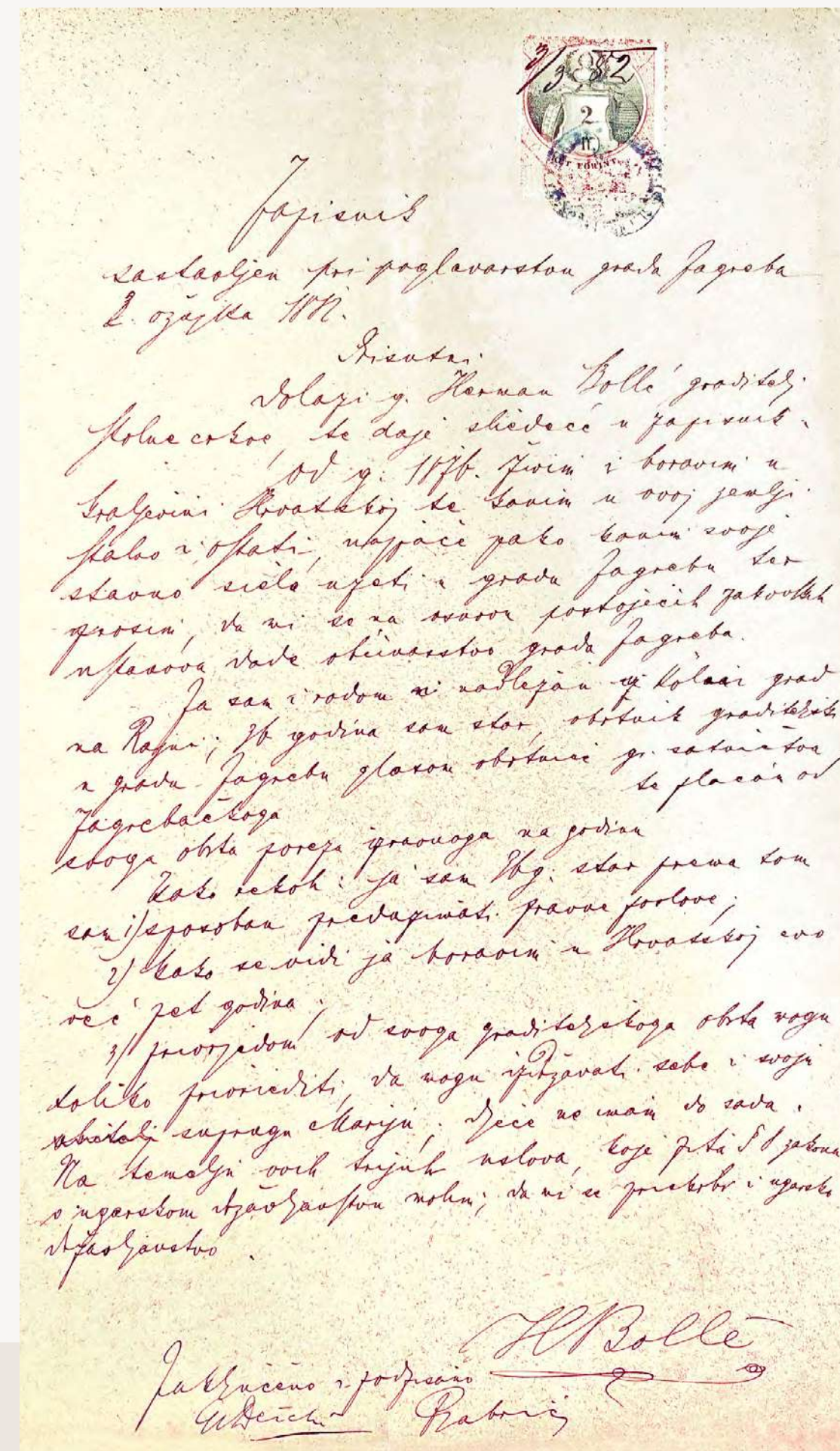
Preuzeto iz: Vladimir Lunaček, „Mensi Klement Crnčić kao crtač“, *Savremenik* (1915.), br. 5–6, str. 185.

Hermann Bollé (Köln, Pruska Kraljevina, 18. listopada 1845. – Zagreb, 17. travnja 1926.).

Trajno se nastanio u Zagrebu 1879. godine. Njegova integracija u hrvatsko društvo napredovala je doista popriličnom brzinom: 1890. dobio je ugarsko-hrvatsko državljanstvo, 1892. primljen je u Društvo inženjera i arhitekata, a 1893. sagradio i vlastitu kuću u Ulici Jurja Žerjavića na kućnom broju 4. Do 1914., kada je umirovljen na vlastiti zahtjev s naslovom dvorskoga savjetnika, obavljao je i brojne javne službe. U svom atelijeru u Gajevoj ulici 37, nastavio je projektirati sve do posljednjih godina svojega života u ondašnjoj Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca.

Općenito govoreći, Bollé je primarno bio sakralni arhitekt. Primjerice, 1885. godine najčitaniji zagrebački list *Agrar Zeitung* nazvao ga je doslovno „hramogradite-ljem“. Indikativno je i to da je na poledini Bolléove službene posjetnice stajalo „graditelj prvostolnih crkava“ (katedrala). Imajući u vidu brojne Bolléove građevinske i arhitektonske pothvate novogradnje i restauracije, ponajprije one sakralne namjene, dugogodišnji ostanak u Zagrebu i Hrvatskoj, gdje je naposljetku i umro i pronašao svoje posljednje počivalište upravo na „vlastitom“ Mirogoju, naporni pedagoško-kulturni rad u vidu ravnateljstva Muzejom za umjetnost i obrt ili pak članstvom u Društvu umjetnosti te radom na odgoju brojnih hrvatskih arhitekata i građevinara mlađih generacija, doista njegov cjelokupni život i djelo imamo razloga promatrati kroz prizmu Strossmayerova glasovitoga gesla „sve za vjeru i domovinu“, čije je utjelovljenje upravo i bio.

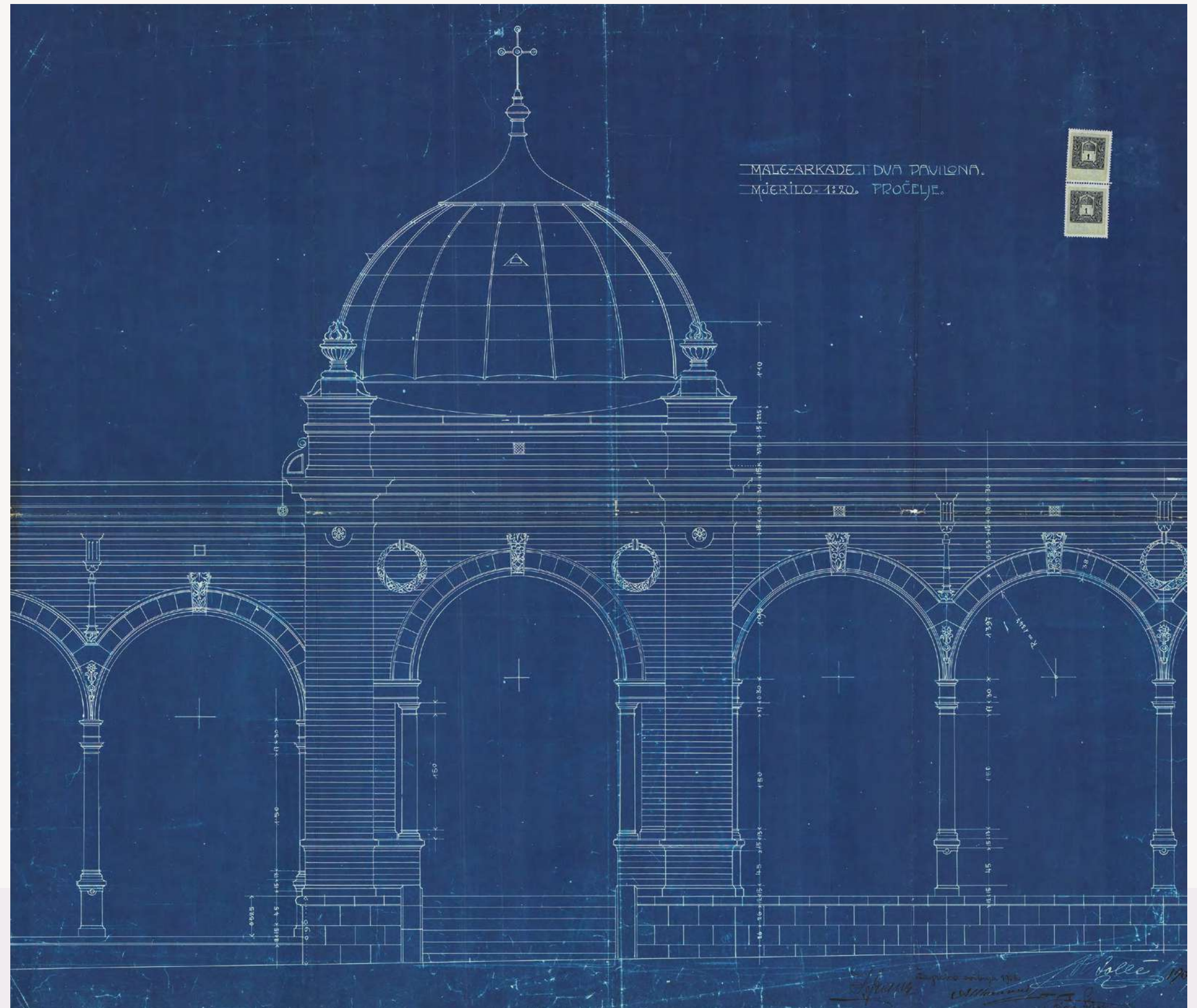
Molba Hermanna Bolléa za primanje statusa ugarsko-hrvatskoga državljanstva. Zagreb, 2. ožujka 1882. HR-DAZG-4, Gradsko poglavarstvo Zagreb, Pomoćni uredi, sig. 15320/II – 1890, kut. 771.

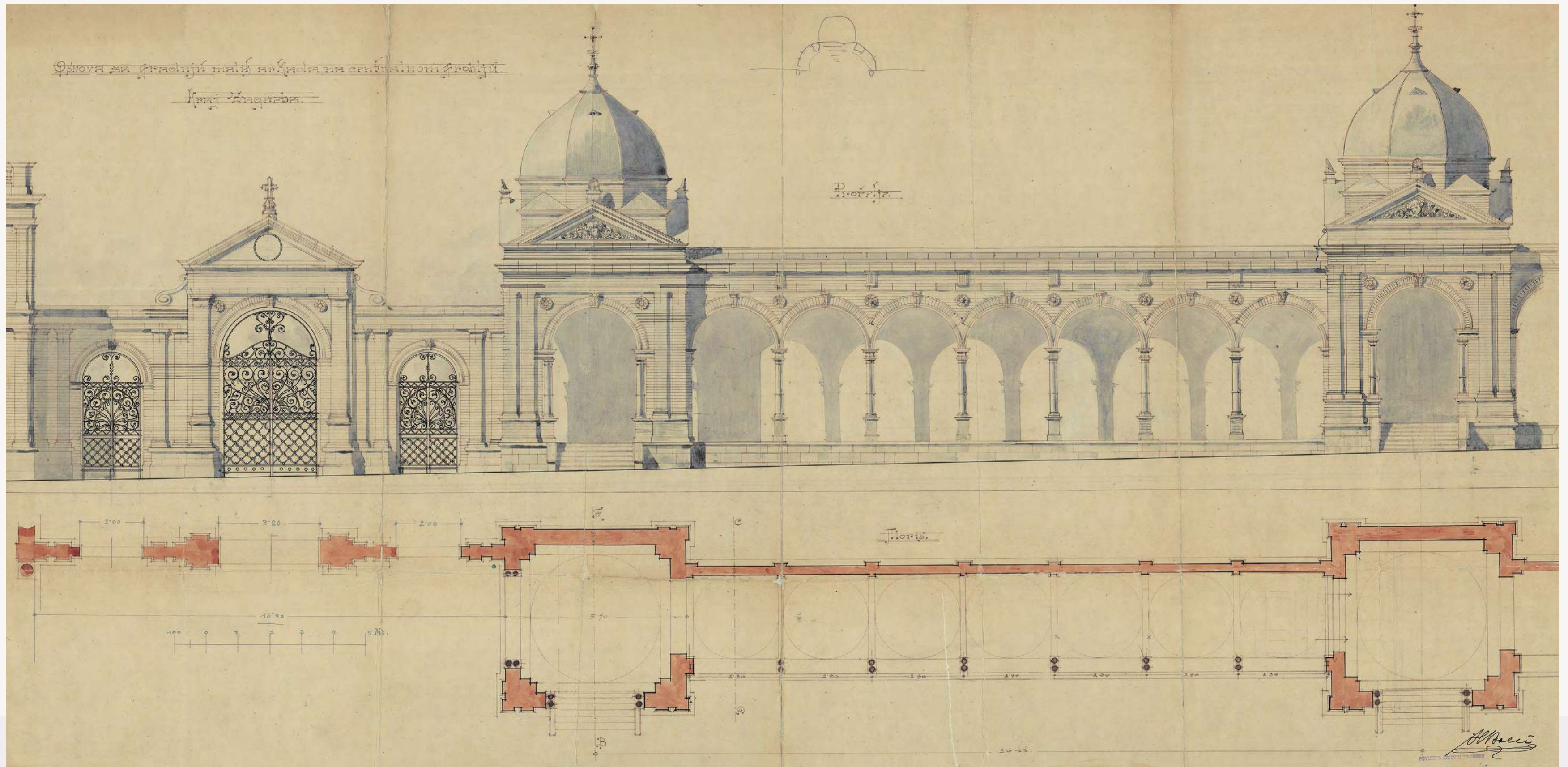
MIROGOJSKI KOMPLEKS

MIROGOJSKE ARKADE

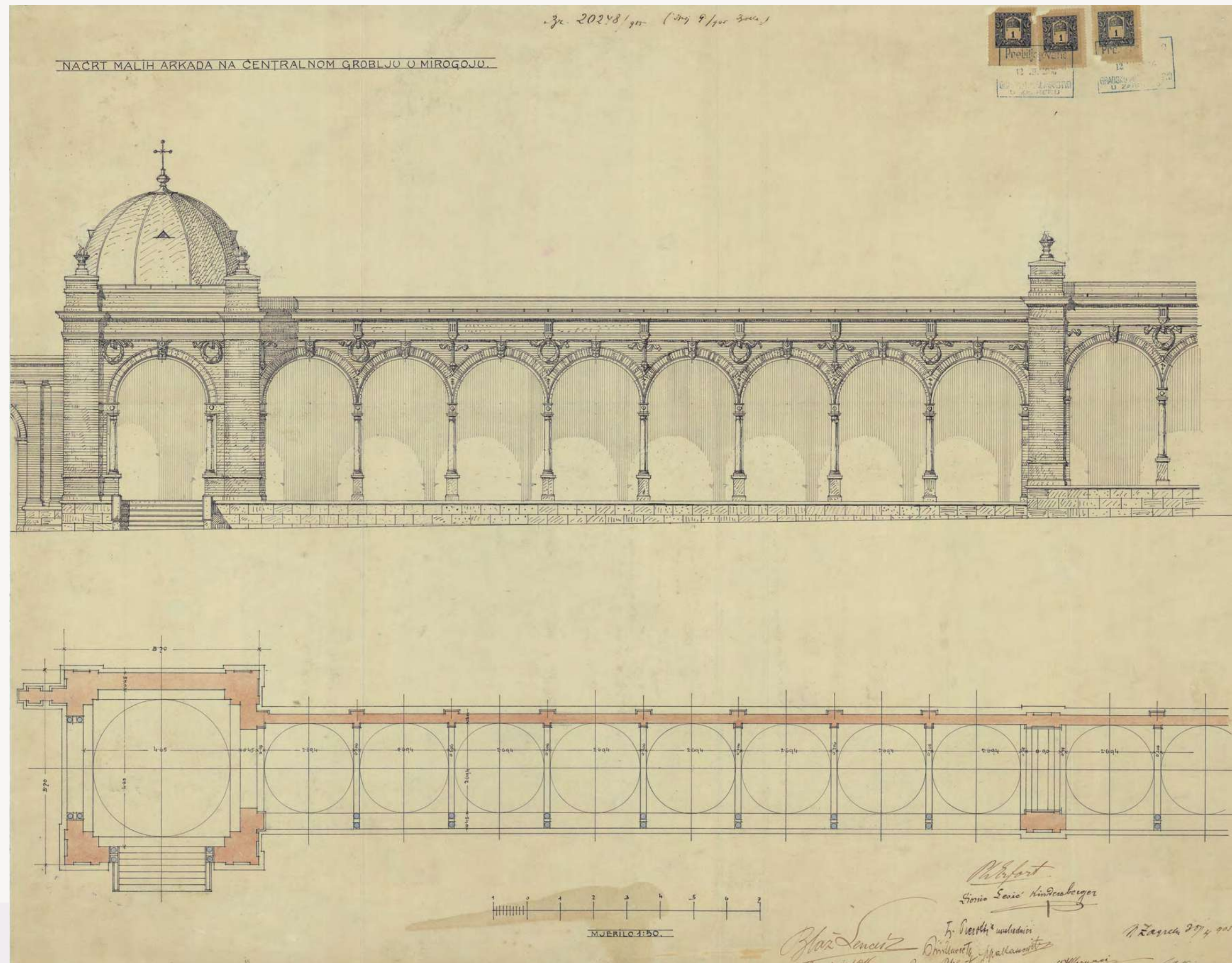
Arkade s pratećim paviljonima na središnjemu i glavnomu, a od 1870-ih i jedinomu gradskom groblju Mirogoj, zbog zabrane daljnjih pokapanja na drugim dotadašnjim grobljima, kao i zbog pokretanja procesa prenošenja kostiju pokojnika iz njih, autoritativni povjesničari umjetnosti danas smatraju najuspjelijim i istovremeno najmanje kontroverznim Bolléovim arhitektonskim djelom. One zapravo predstavljaju najvažniji i najbolji primjer hrvatskoga historizizma, no i zasebni grobni kompleks u čitavomu devetnaestostoljetnomu srednjoeuropskom ozemlju. Mirogojski kompleks, paradoksalno, Bolléovo je i najranije i najkasnije djelo. Naime, prve je mirogojske građevine Bollé projektirao već 1878. godine, a kruna cjelokupnoga mirogojskog kompleksa – kapela Krista Kralja – bit će građena tek u razdoblju od 1927. do 1929. godine, drugim riječima bit će dovršena tek pune tri godine nakon njegove smrti. Svečana posveta novoga groblja – sada u vlasništvu grada, a ne više vjerskih zajednica – na zemljištu koje je gradu prodao Ljudevit Gaj, održala se 6. studenoga 1876. godine. Danas ukupno postoji 12 velikih paviljona, 77 velikih arkada, 5 malih paviljona i 69 malih arkada, pa se u materijalnomu smislu gradnja mirogojskoga kompleksa može mjeriti jedino s izgradnjom Đakovačke katedrale i restauracijom one Zagrebačke.

Hermann Bollé. Projekt za male arkade i dva paviljona (pročelje). Zagreb, 1907.
HR-DAZG-1122, Zbirka građevne dokumentacije, Mirogoj – male arkade, dos. 2616/2.

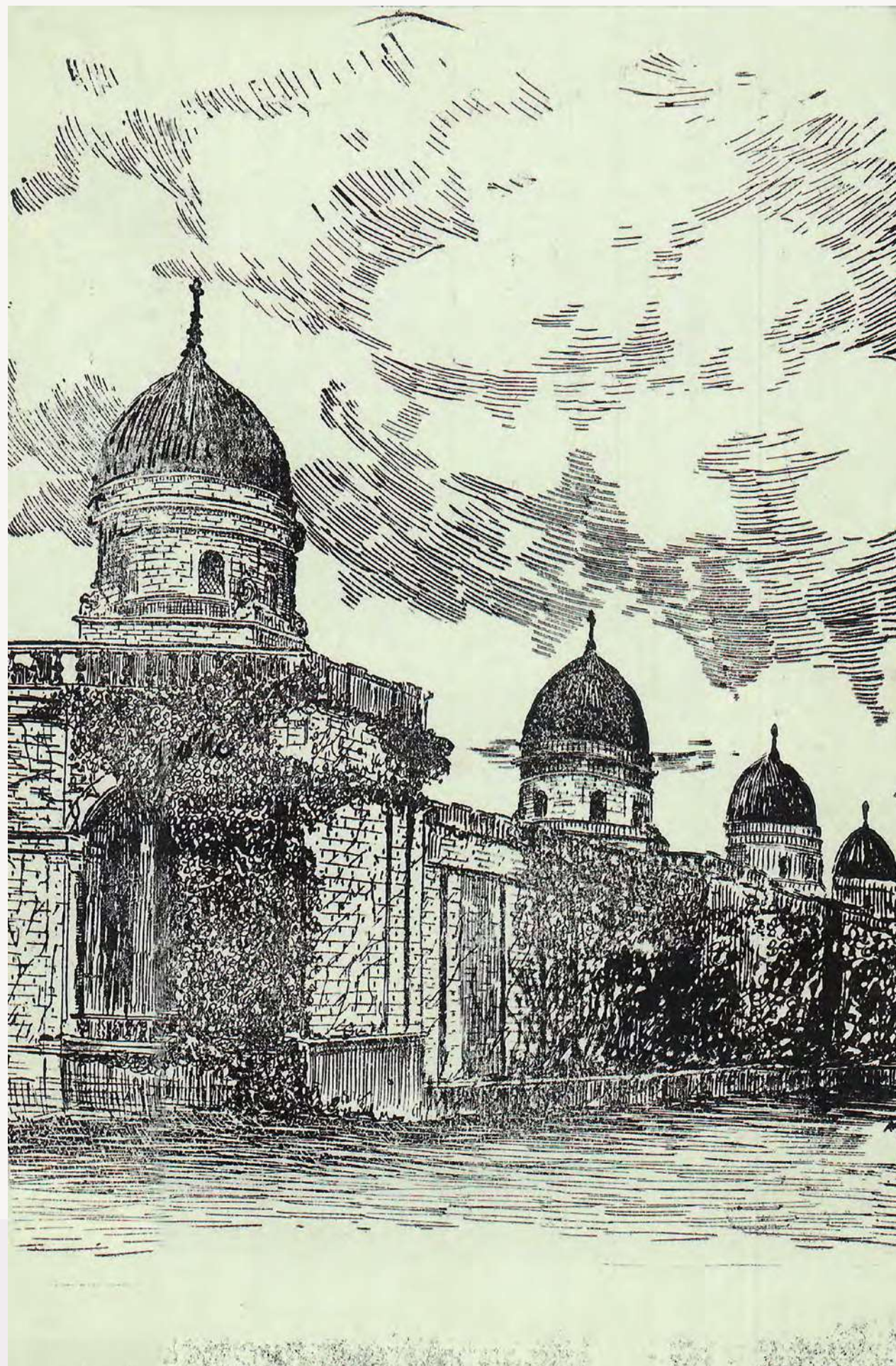

Hermann Bollé. Projekt za gradnju malih arkada. Zagreb.
 HR-DAZG-1122, Zbirka građevne dokumentacije, Mirogoj – male arkade, dos. 2616/2.

Hermann Bollé. Projekt za mirogojske male arkade. Zagreb, 1905.
 HR-DAZG-1122, Zbirka građevne dokumentacije, Mirogoj – male arkade, dos. 2616/2.

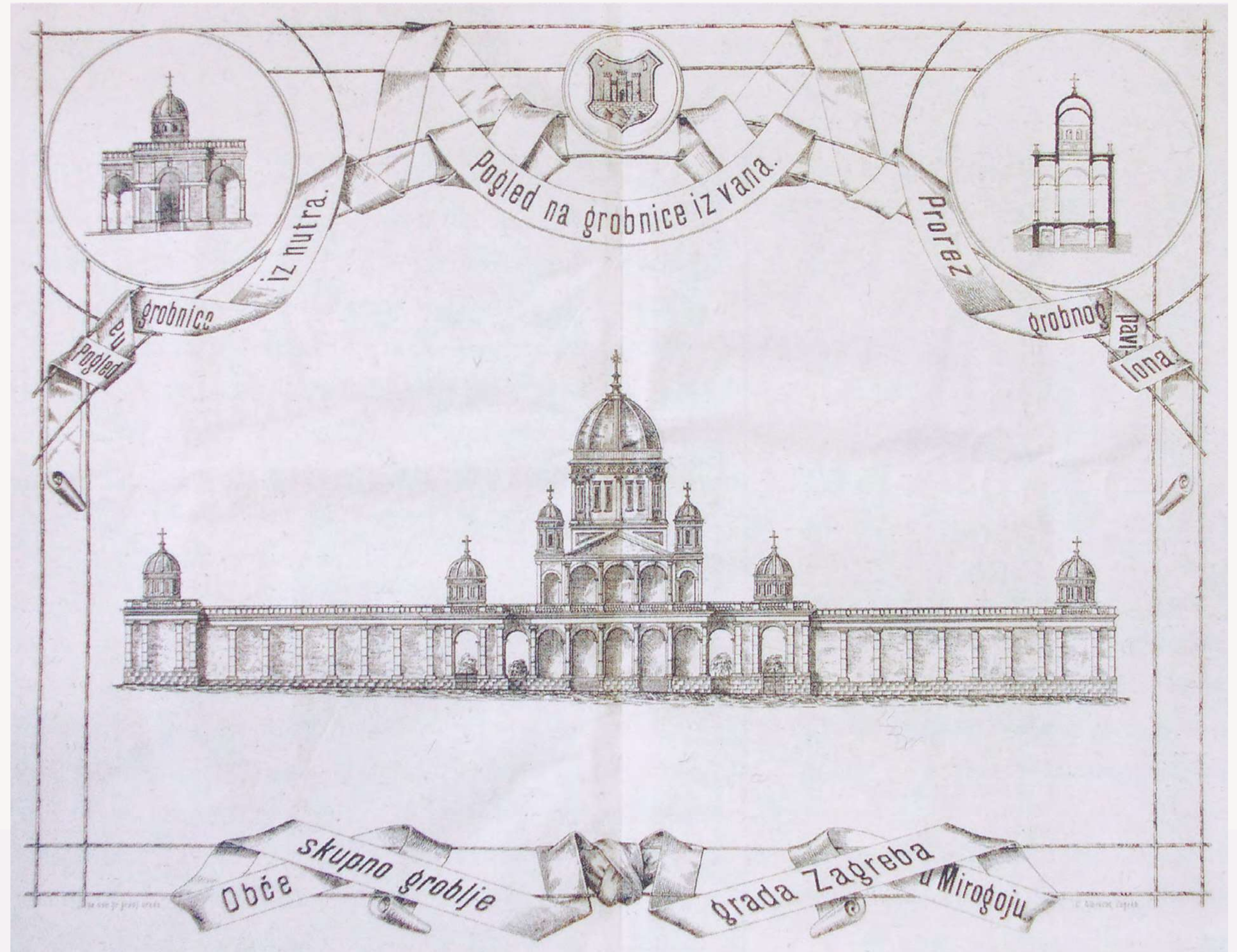
Nekadašnji izgled mirogojskih arkada. Zagreb, 1950.
HR-DAZG-866, Zbirka fotografija, sig. 2761.

Mirogojske arkade u stilističkomu prikazu. Zagreb.
HR-DAZG-872, Zbirka tiskovina, sig. 1312.

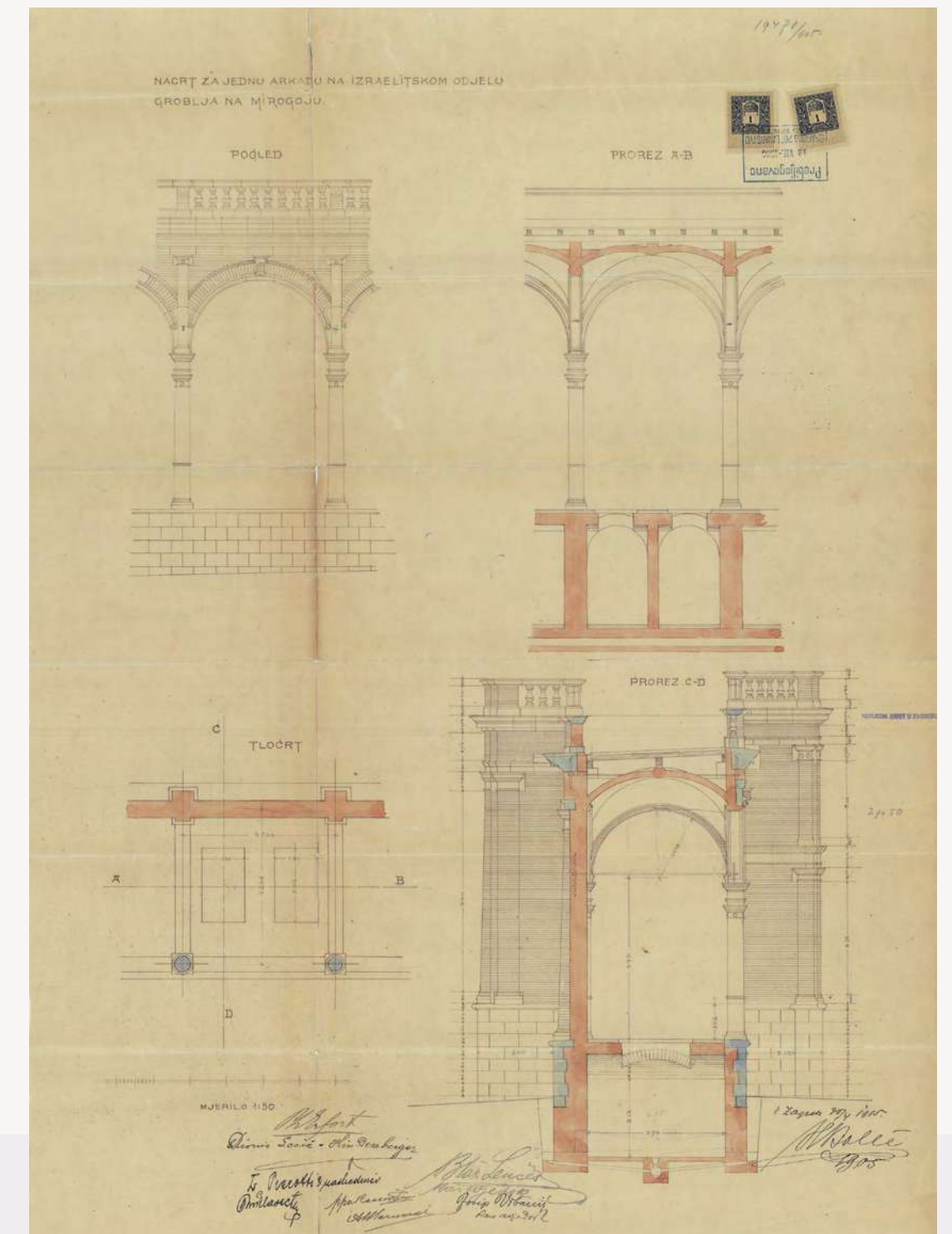
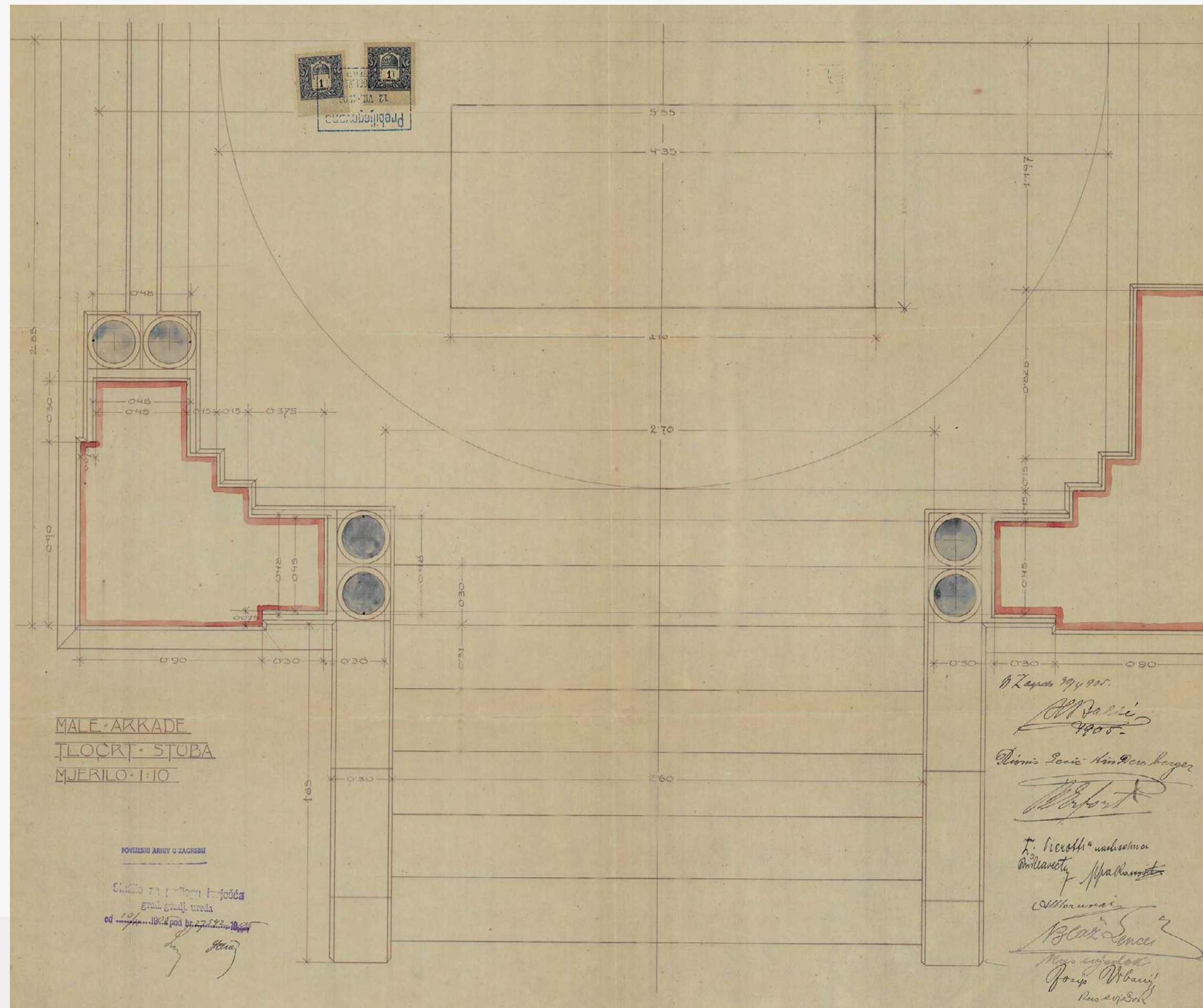

Današnji izgled mirogojskih paviljona (ulično pročelje). Zagreb. Fotografirao Ivan Smiljanić, 12. rujna 2025. godine.

Prvotno planirani izgled mirogojskoga groblja, prema Bolléovoj zamisli, sačuvan je u *Statutu obćeg skupnog groblja grada Zagreba u Mirogoju* iz 1878. godine, kada Bollé ujedno završava i prve nacрте za izgled budućih mirogojskih arkada. Već 1879. godine, također prema njegovu planu, dovršava se izgradnja paviljona s prvim četirima arkadama južno od glavnoga ulaza na mirogojsko groblje. Izvedbu je vodila tvrtka *Grahor i Klein*, čime Kršnjavi nije bio nimalo zadovoljan, a s vremenom se pokazalo da je njegova zabrinutost bila itekako opravdana, s obzirom na to da se kupola nakrivila, pa je potom morala biti ponovno izgrađena. Bollé je arkadnim sustavom Mirogoju podario značajke devetnaestostoljetnoga groblja, spojivši tipove parkovnoga i *Campo Santo* groblja. Osobitu značajku predstavlja činjenica da nigdje drugdje nije zabilježena takva monumentalnost koju Mirogoj ima, ponajprije s obzirom na odnos paviljona i kupola prema arkadama. Bitno je, stoga, ponajprije istaknuti da su mirogojske arkade u cijelosti Bolléovo arhitektonsko djelo i uistinu dragulj u kruni njegova bogatoga arhitektonskog opusa.

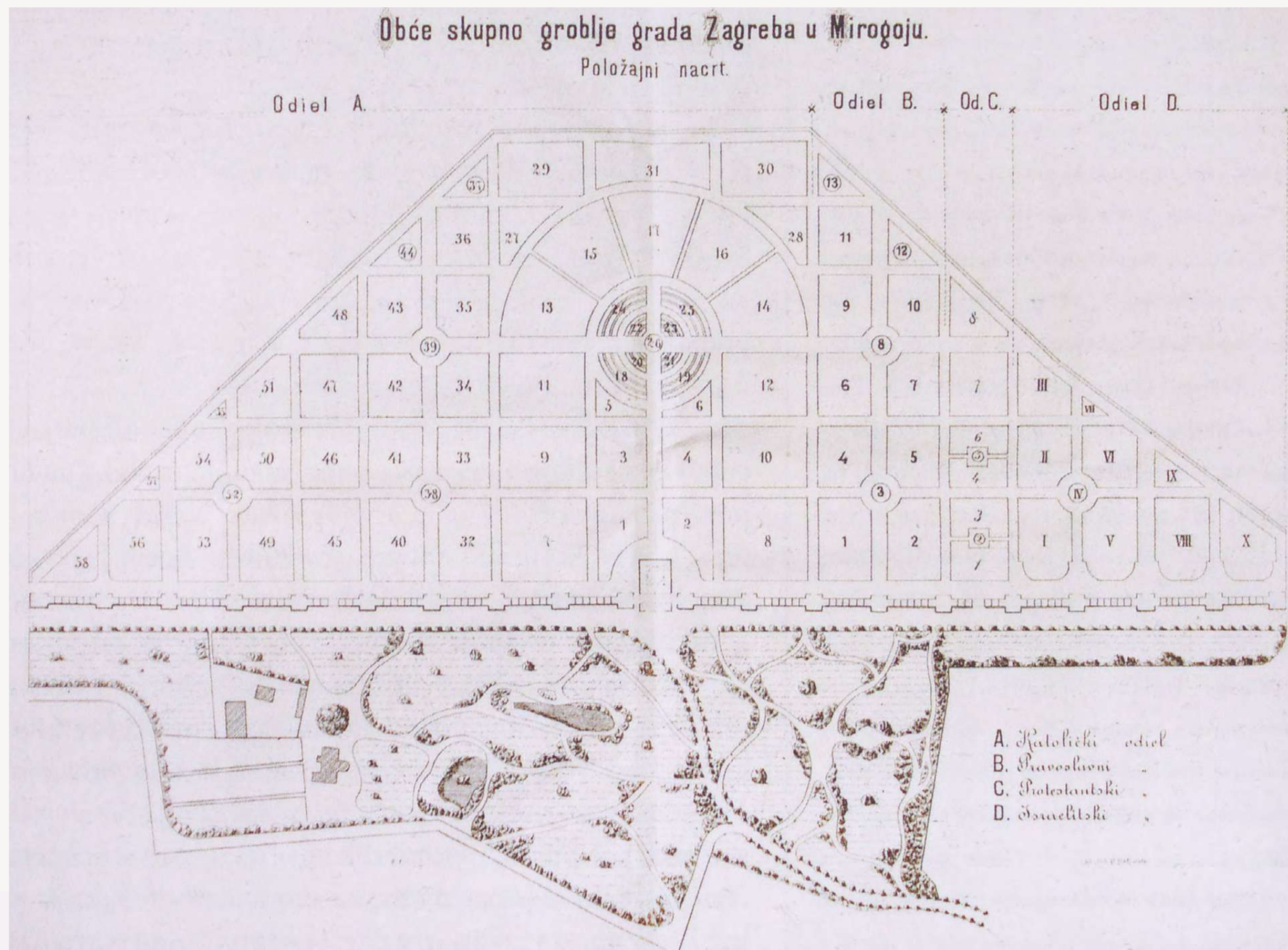

Hermann Bollé. Prvi projekt za gradnju arkada na Mirogoju.
Preuzeto iz: *Statut obćeg skupnog groblja grada Zagreba u Mirogoju*,
Zagreb, 1878., prilog br. 1.

Hermann Bollé. Nacrt jedne arkade planirane na židovskom dijelu Mirogoja. Zagreb, 1905. HR-DAZG-1122, Zbirka građevne dokumentacije, Mirogoj – male arkade, dos. 2616/2.

Hermann Bollé. Tlocrt stuba malih arkada. Zagreb, 1905. HR-DAZG-1122, Zbirka građevne dokumentacije, Mirogoj – male arkade, dos. 2616/2.

Rupert Melkus, Hermann Bollé. Prvi prijedlog uređenja zagrebačkoga središnjeg groblja Mirogoj.
Preuzeto iz: *Statut obćeg skupnog groblja grada Zagreba u Mirogoju*, Zagreb, 1878., prilog br. 2.

Nekadašnji izgled mirogojskih arkada. Zagreb.
HR-DAZG-857, Zbirka Ulčnik Ivan, sig. 13.

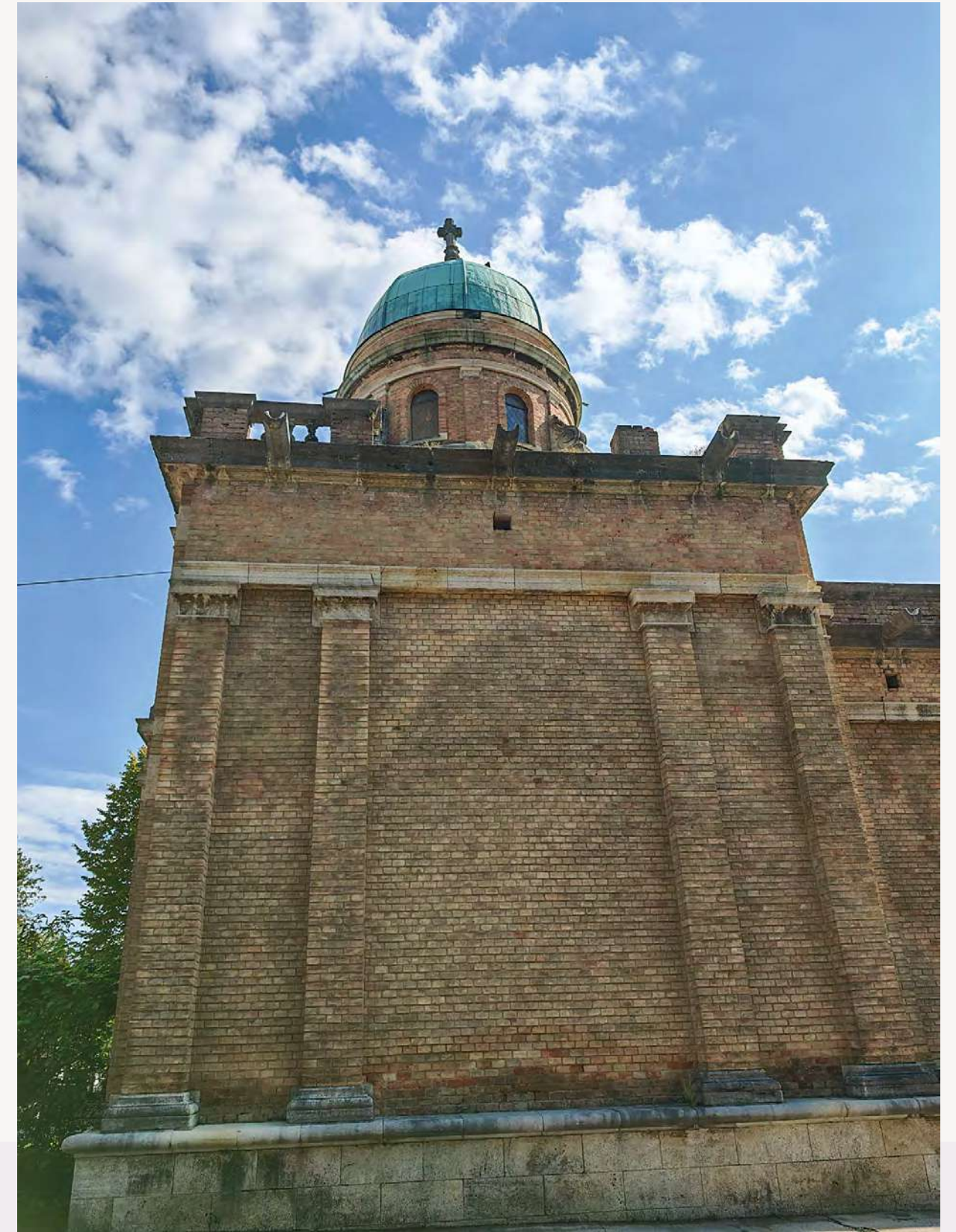
Paviljon i arkade Mirogoja sredinom 1880-ih godina.
Preuzeto iz: *Wiener Bauindustrie-Zeitung*, Beč, 1886. – 1887.

Mirogojske arkade s pogledom na kapelu Krista Kralja. Zagreb. HR-DAZG-866, Zbirka fotografija, sig. 897/17.

Današnji izgled mirogojskih arkada i paviljona (unutarnja perspektiva). Zagreb.
Fotografirao Ivan Smiljanić, 12. rujna 2025. godine.

Detalj današnjega izgleda mirogojskoga velikoga paviljona (ulično pročelje).
Fotografirao Ivan Smiljanić, 12. rujna 2025. godine.

KAPELA KRISTA KRALJA

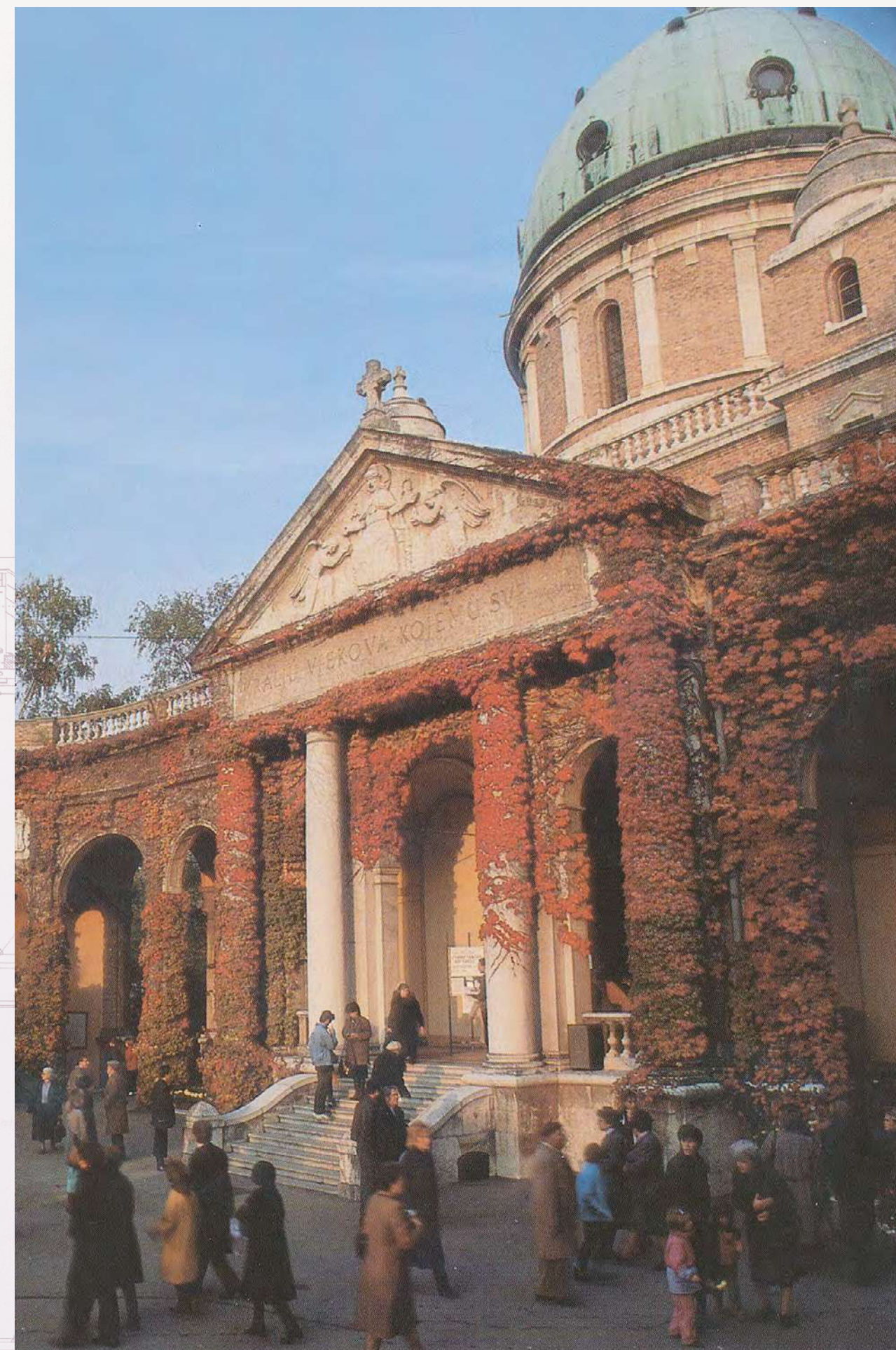
Kapela Krista Kralja zamišljena je kao središnji monumentalni dio mirogojskoga groblja. Njezina izgradnja bila je predviđena još krajem 19. stoljeća. Prvi projekt upravo i datira iz 1878. godine, a predviđao je reprezentativnu građevinu središnjega tlocrta s velikom kupolom i četiri manje, posve u duhu francuskoga baroka. Hermann Bollé je tijekom godina više puta mijenjao rješenja prvobitnoga projekta, pokušavajući uskladiti kapelu s nizovima arkada i urbanističkom osi groblja. Tako 1907. godine nastaju dvije inačice s dvoranjanskim pročeljem i bogatom dekoracijom, dok se 1913. Bollé ponovno vraća projektu, ovoga puta više u duhu neorenesanse. Kapela je zamišljena s monumentalnim pročeljem i središnjim prostorom koji se prema zapadu i istoku nadograđuje predvorjem i svetištem. Stilom pokazuje paralele s talijanskom renesansom i crkvama s kupolama iz 19. stoljeća.

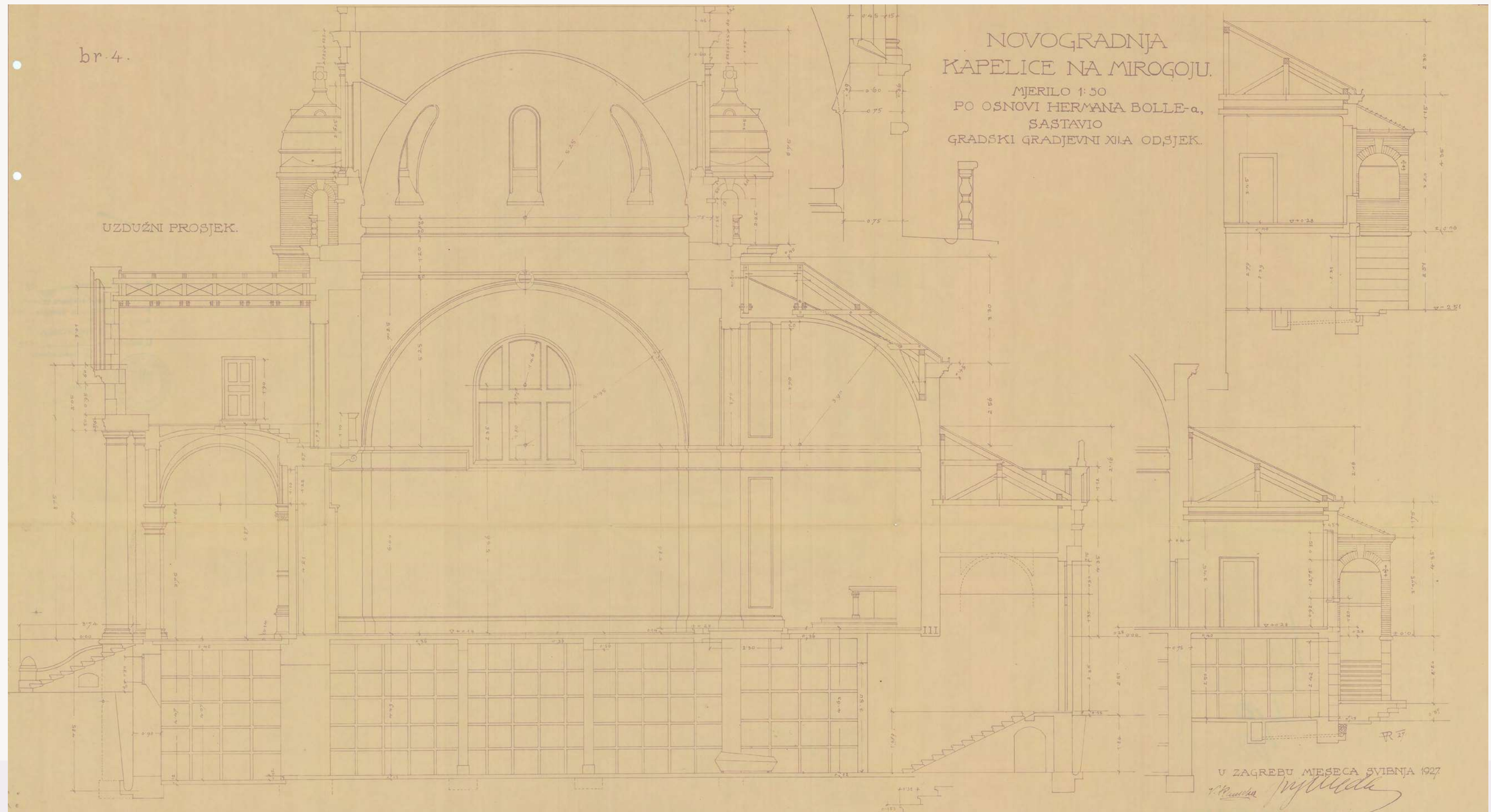
Iako su sredstva za gradnju bila djelomično osigurana već krajem 19. stoljeća, ozbiljni radovi započinju tek 1914., neposredno prije izbijanja Prvoga svjetskog rata, zbog čega je i realizacija, sasvim razumljivo, kasnila desetljećima. Ova se građevina ubraja među najskuplje Bolléove projekte, a dovršena je tek između 1927. i 1929., kada su zaključeni i zapadni segmenti mirogojskih arkada. Unutrašnjost je oslikana slično kao i arkade, vjerojatno u režiji Bolléova suradnika Vinka Rauschera. Njena arhitektura pokazuje prijelazne elemente između historicizma i modernizma, a trijemovi i otvori stvaraju snažnu prostornu povezanost s ostatkom groblja. Kapela Krista Kralja time je postala najmonumentalnije Bolléovo sakralno djelo na Mirogoju, osmišljeno kao vizualna, i simbolična kulminacija cijeloga kompleksa s posvetom „Kralju vjekova kojemu sve živi“.

Mirogojski ulaz.

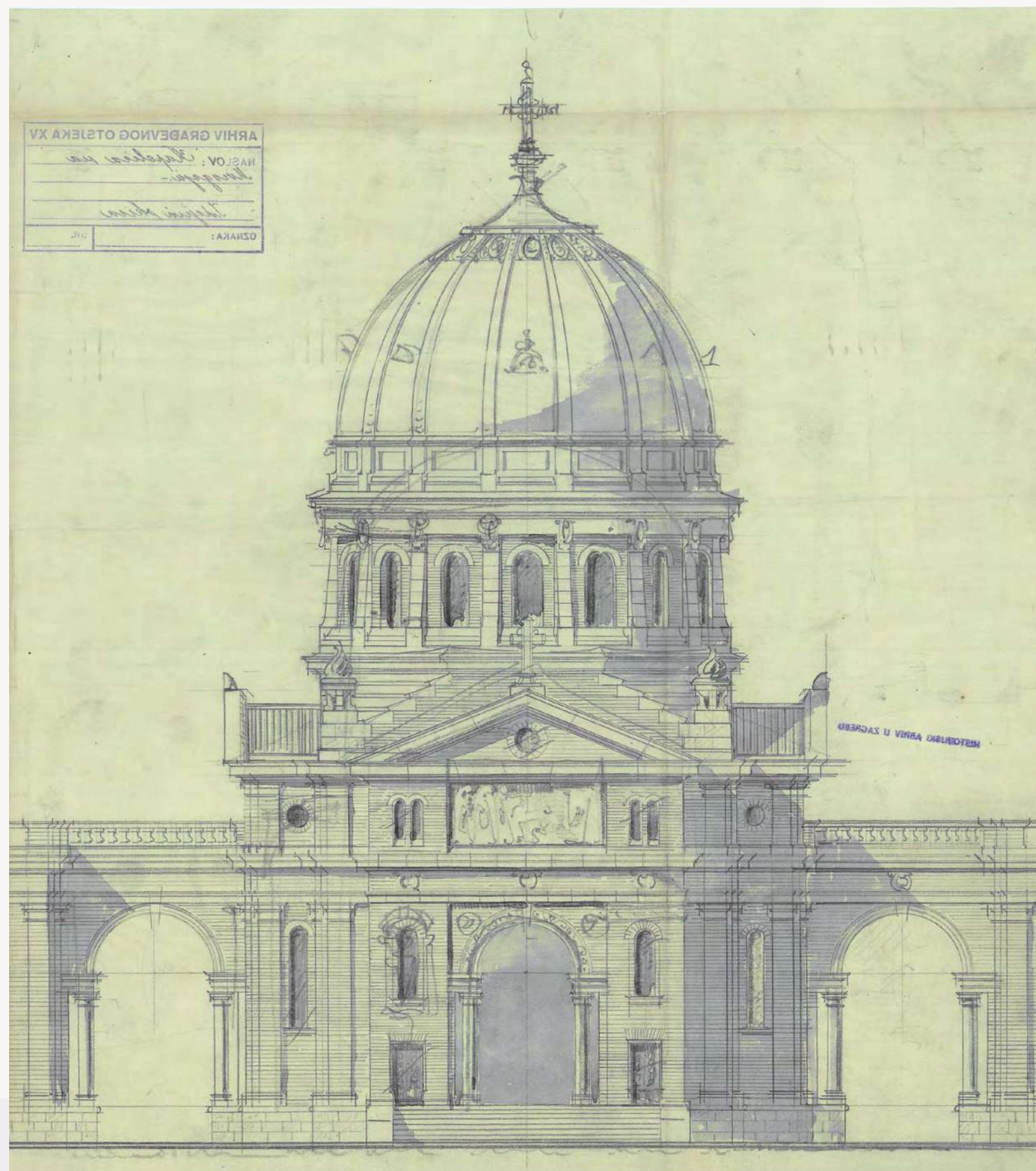
Zagreb, 1980.

HR-DAZG-866, Zbirka
fotografija, sig. 2763.

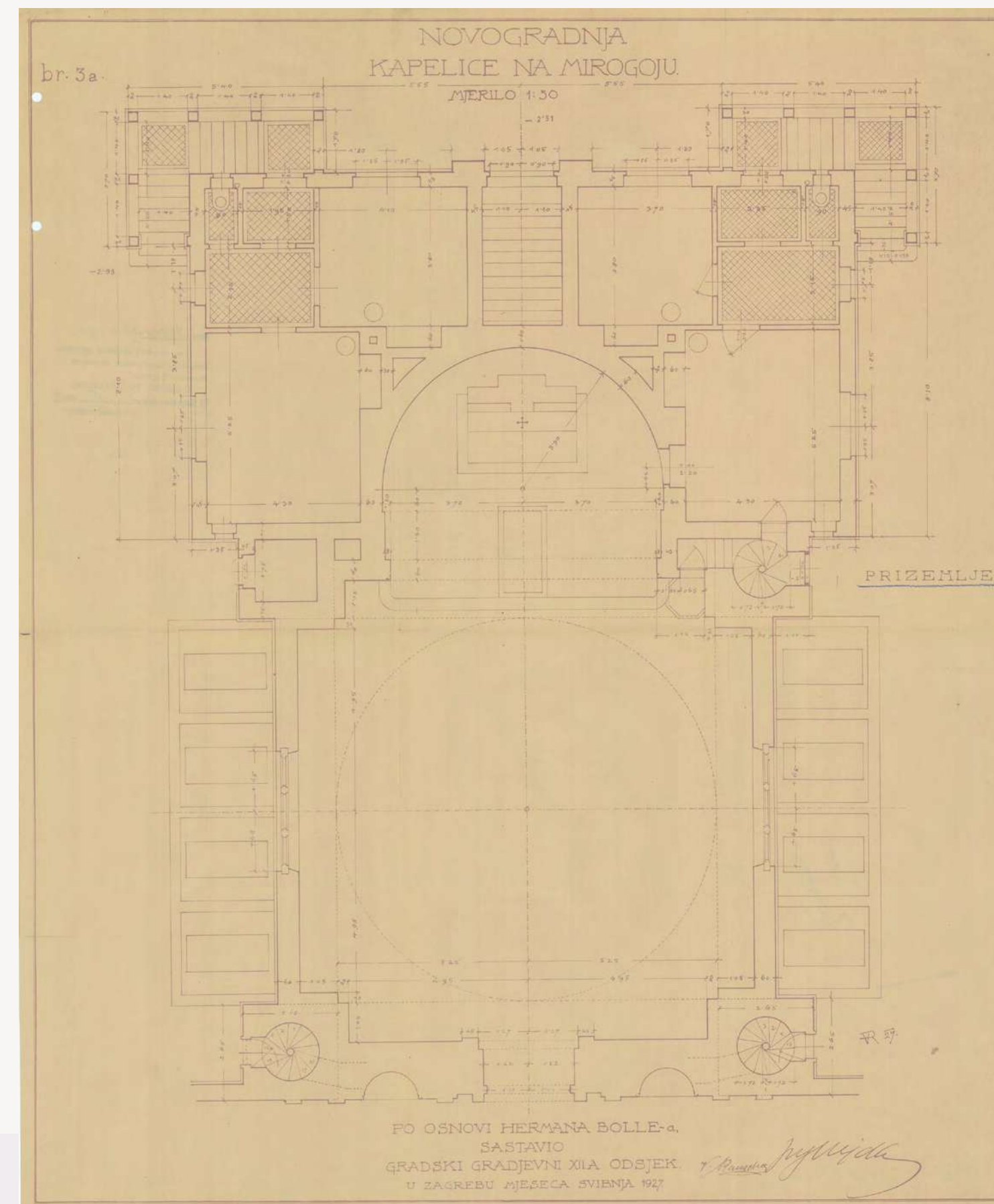

Nacrt kapele Krista Kralja prema zamisli Hermanna Bolléa na Mirogoju (uzdužni presjek). Zagreb, 1927. HR-DAZG-10, Gradsko poglavarstvo Zagreb, Građevni odjel, kut. 290.

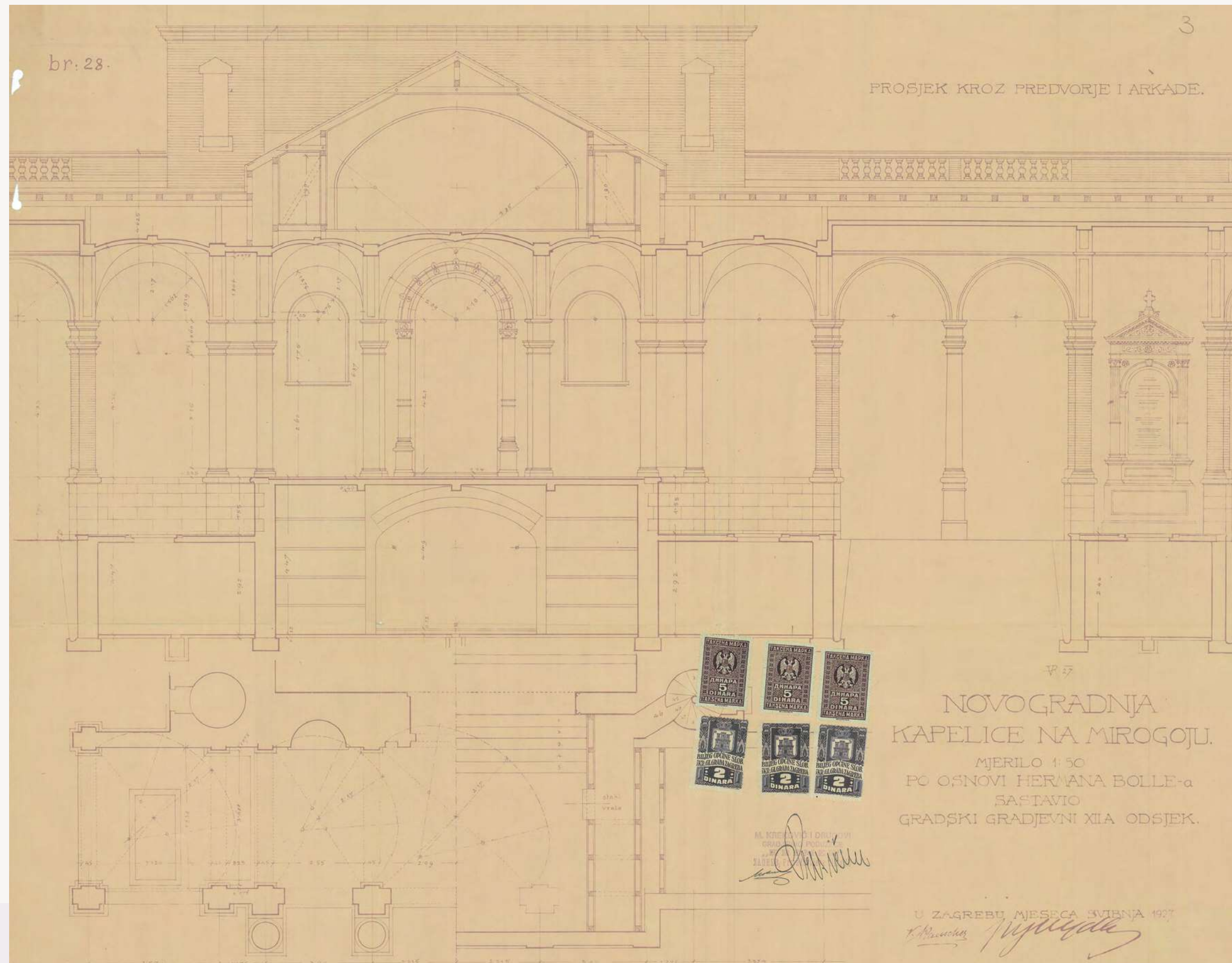
Idejna skica kapele Krista Kralja i mirogojskih arkada prema zamisli Hermanna Bolléa. Zagreb, 1927.
HR-DAZG-10, Gradsko poglavarstvo Zagreb, Građevni odjel, kut. 290.

Nacrt kapele Krista Kralja prema zamisli Hermanna Bolléa na Mirogoju (prizemlje). Zagreb, 1927.
HR-DAZG-10, Gradsko poglavarstvo Zagreb, Građevni odjel, kut. 290.

Ulaz u mirogojski kompleks s prikazom kapele Krista Kralja. Zagreb, 1930. HR-DAZG-866, Zbirka fotografija, sig. 2759.

Novogradnja kapele Krista Kralja na Mirogoju po zamisli Hermanna Bolléa (presjek kroz predvorje i arkade). Zagreb, 1927.

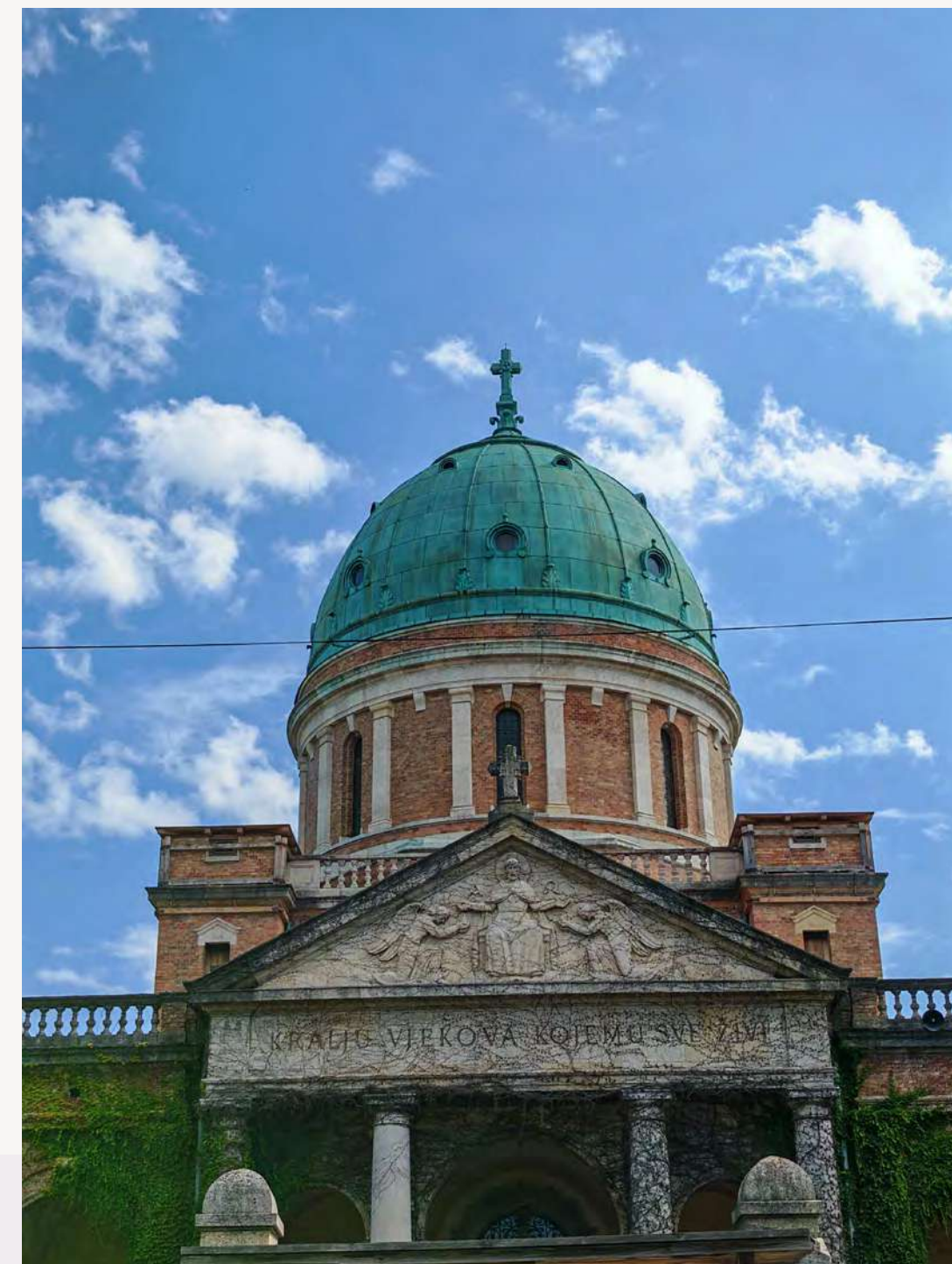
HR-DAZG-1122, Zbirka građevne dokumentacije, Mirogoj – male arkade, dos. 2616/2.

Današnji izgled kapele Krista Kralja uslijed poslijepotresne obnove (pročelje). Zagreb.
Fotografirao Ivan Smiljanić, 12. rujna 2025. godine.

Današnji izgled kapele Krista Kralja uslijed poslijepotresne obnove (začelje). Zagreb.
Fotografirao Ivan Smiljanić, 12. rujna 2025. godine.

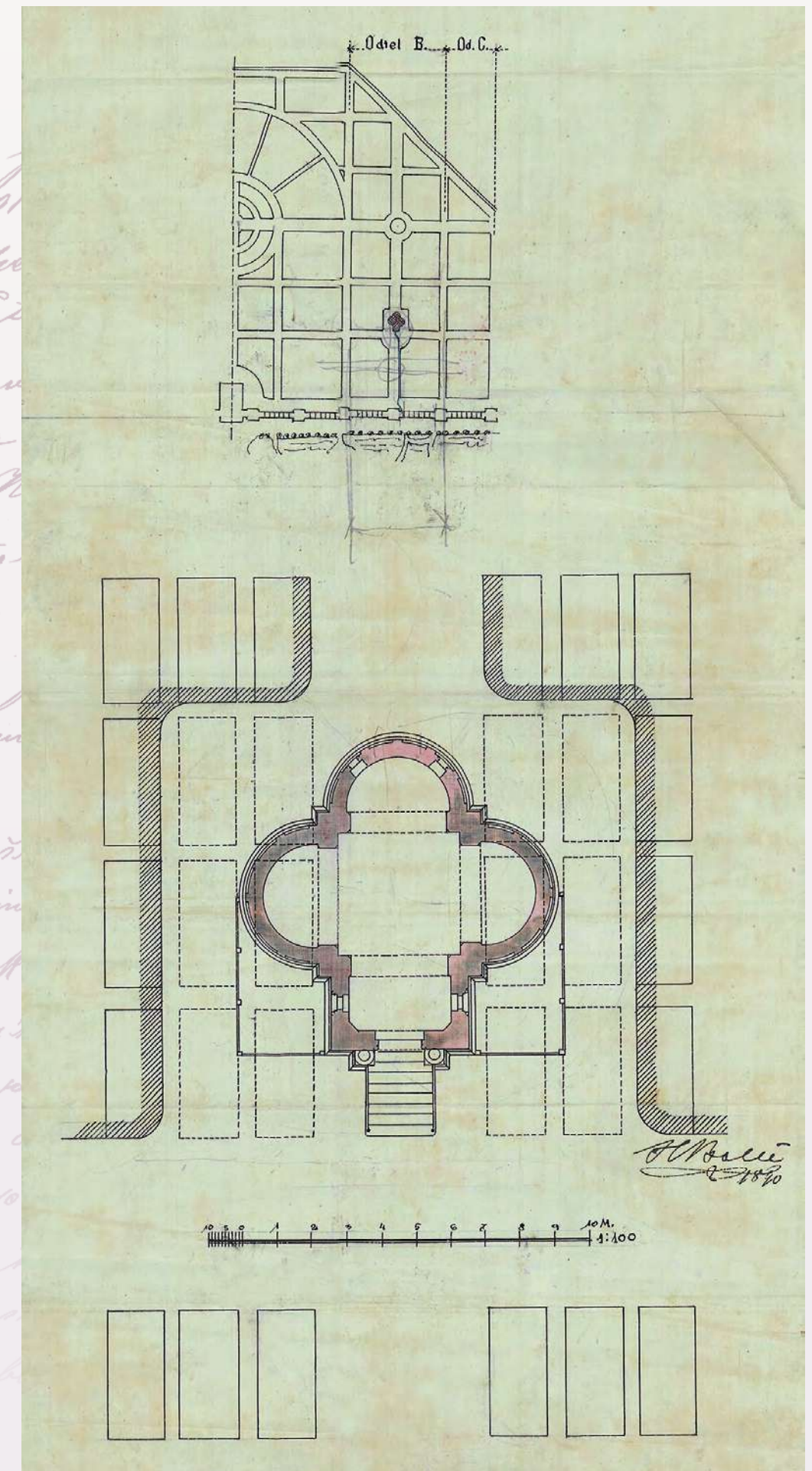
Detalj današnjega izgleda kapele Krista Kralja (toranj). Zagreb.
Fotografirao Ivan Smiljanić, 12. rujna 2025. godine.

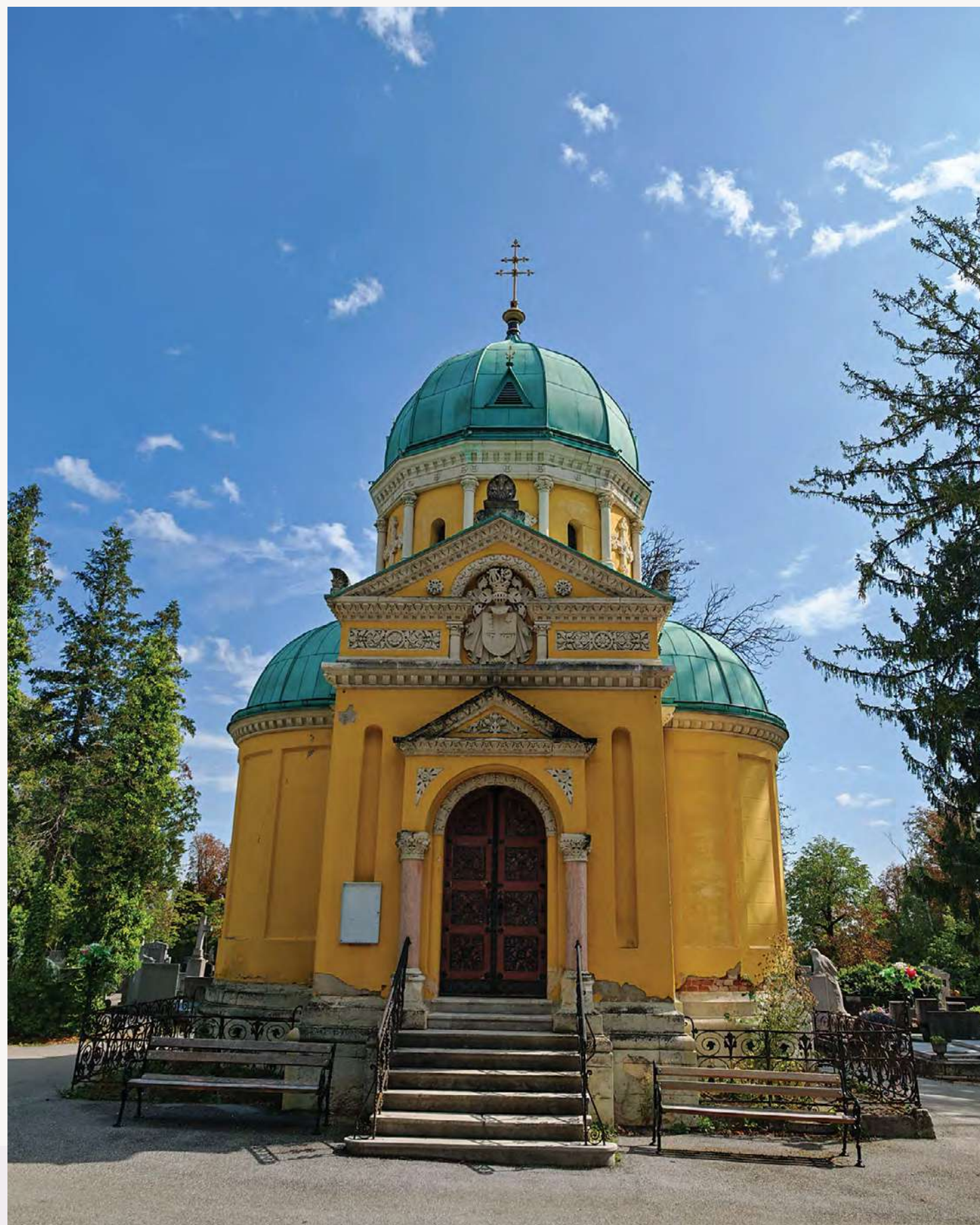
KAPELA SVETIH PETRA I PAVLA

Mirogojska kapela svetih Petra i Pavla (poznata i kao kapela Kukulj), čije je podizanje trajalo od 1891. do 1893. godine, predstavlja najvažniju neobizantsku novogradnju Hermanna Bolléa. Njeno je podizanje financirala Judita Kukulj, udovica austrougarskoga feldmaršala Petra Kukulja, čiji je mauzolej kapela upravo trebala i postati. Iako pokojnik nije imao izravnu vezu sa Zagrebom, udovica se odlučila za Mirogoj i gradnju kapele u pravoslavnomu dijelu groblja. Naime, željela je građevinu koja će služiti kao obiteljski mauzolej, ali i biti prikladna za pravoslavni obred, s odgovarajućim unutrašnjim uređenjem. Kapela je središnjega tlocrta, s visokom kupolom na tamburu i elegantno razvedenim pročeljem.

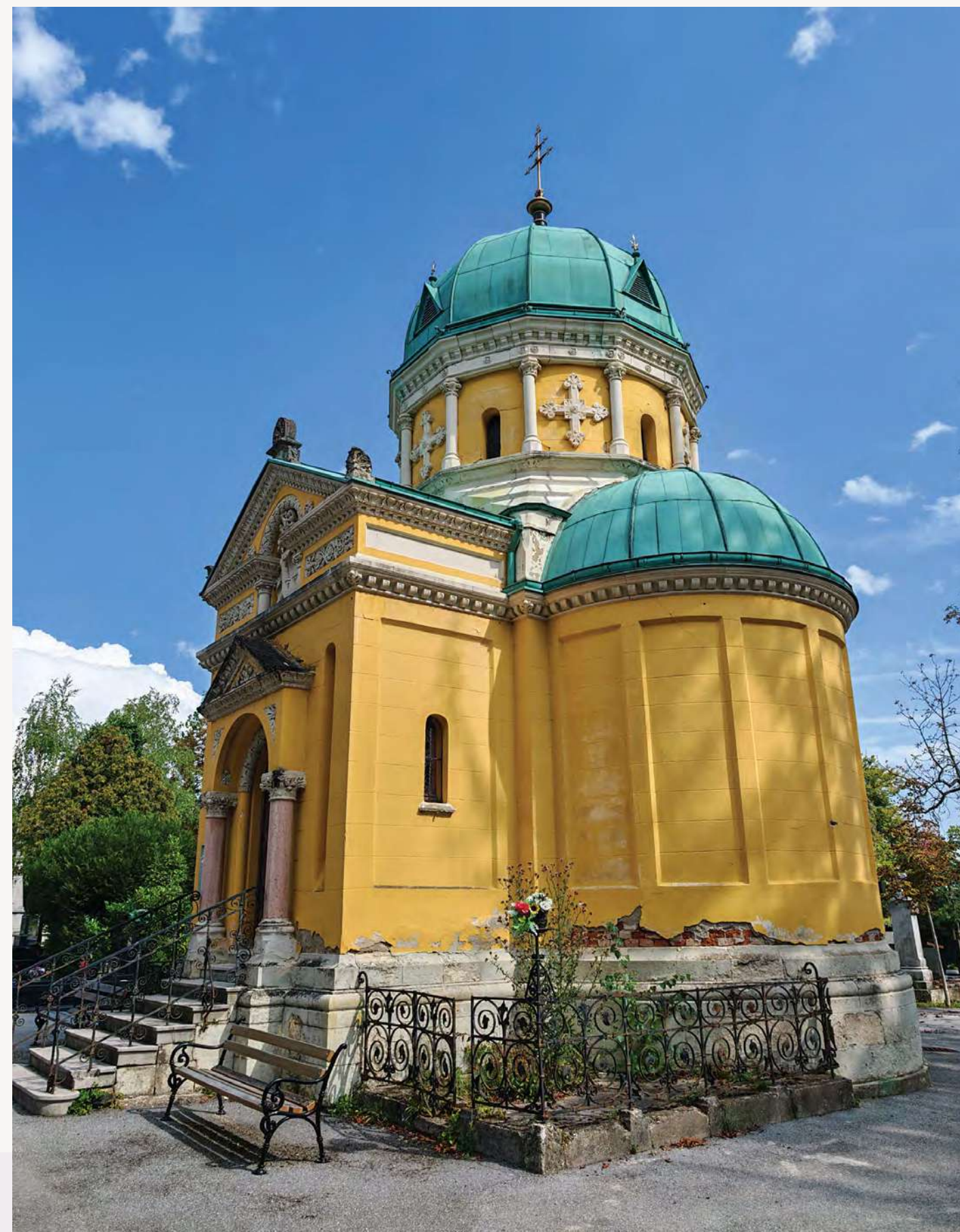
Glavni portal uokviren je stupovima od crvenoga mramora, a ukrašavaju ga bogato izvedeni trokutasti zabat i natpisni kamen. Unutrašnjost je slikana i ukrašena ikonostasom koji je projektirao Bollé, a oslikao Josip Bauer. Ikonostas je bio prilagođen pravoslavnoj liturgiji, ali i općenito skromnijim financijama, no zadržao je klasične oblike i simboliku. Projekt je imao brojne arhitektonske i simboličke uzore – od ruske sakralne arhitekture do zagrebačke saborne crkve Preobraženja Gospodnjega – a stilom se općenito nadovezuje na pravoslavnu bizantsku tradiciju. Iako se kapela danas, u konačnici, ponešto razlikuje od prvotnoga Bolléova prijedloga iz 1889. godine, i dalje ostaje upečatljivim djelom zagrebačke grobljanske arhitekture i osobni memorijalni projekt, izveden s velikim stilskim ambicijama usprkos ograničenim financijskim sredstvima.

Hermann Bollé. Tlocrt kapele svetih Petra i Pavla na Mirogoju. Zagreb, 1890.
HR-DAZG-4, Gradsko poglavarstvo
Zagreb, Pomoćni uredi, sig. 349/1894,
kut. 1070.

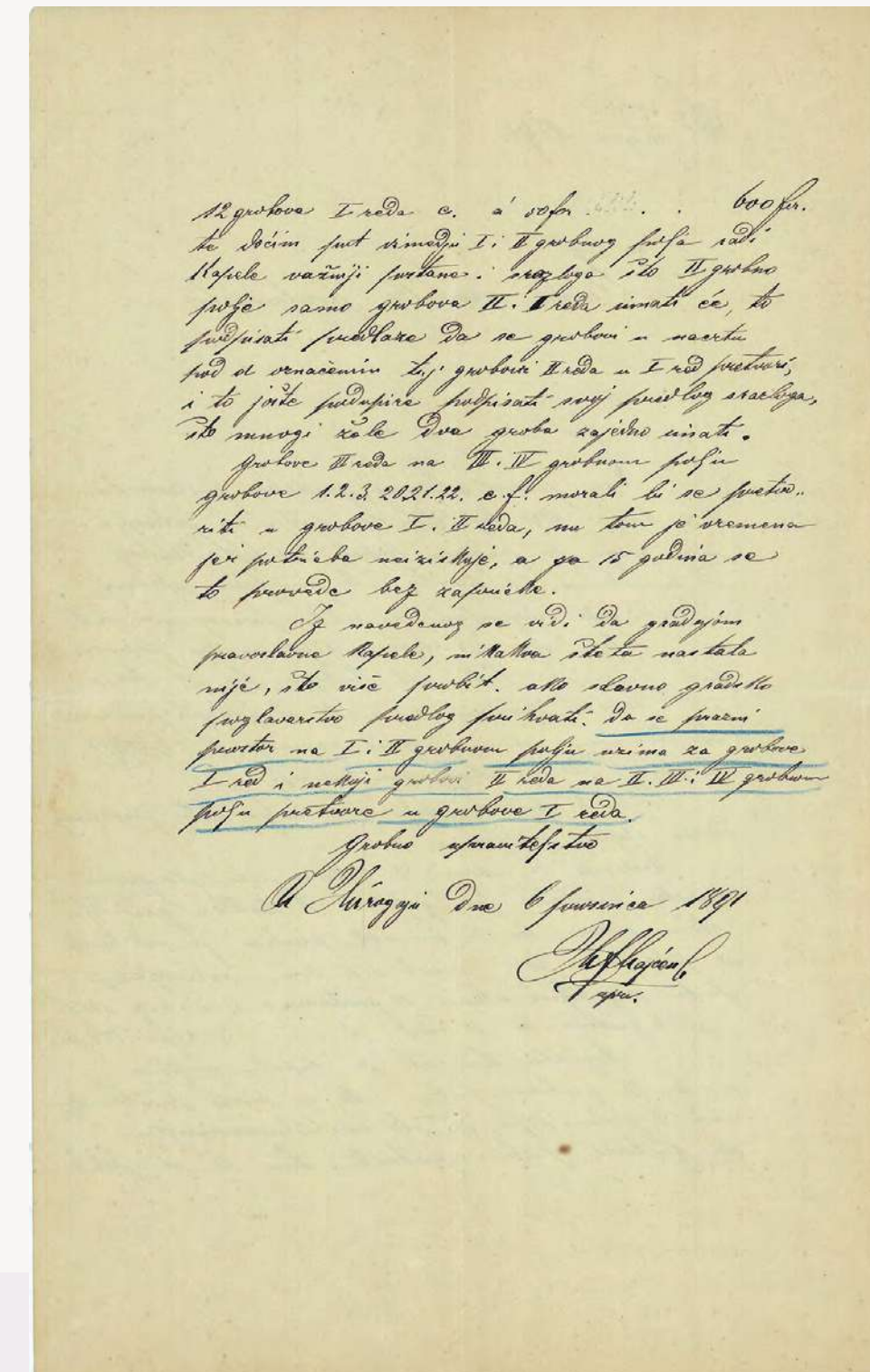
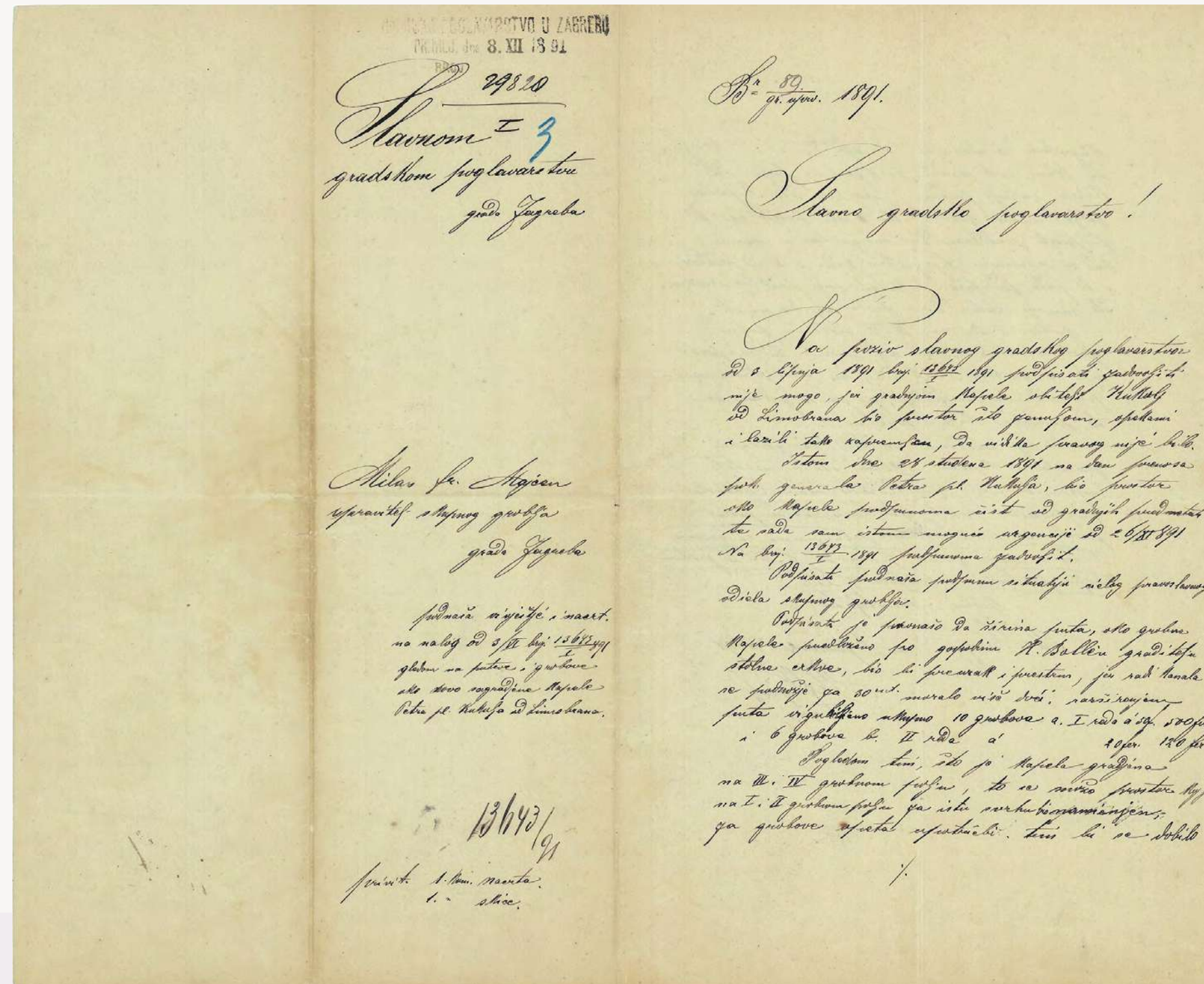

Današnji izgled kapele svetih Petra i Pavla na Mirogoju (pročelje). Zagreb.
Fotografirao Ivan Smiljanić, 12. rujna 2025. godine.

Bočni pogled na današnji izgled kapele svetih Petra i Pavla na Mirogoju. Zagreb.
Fotografirao Ivan Smiljanić, 12. rujna 2025. godine.

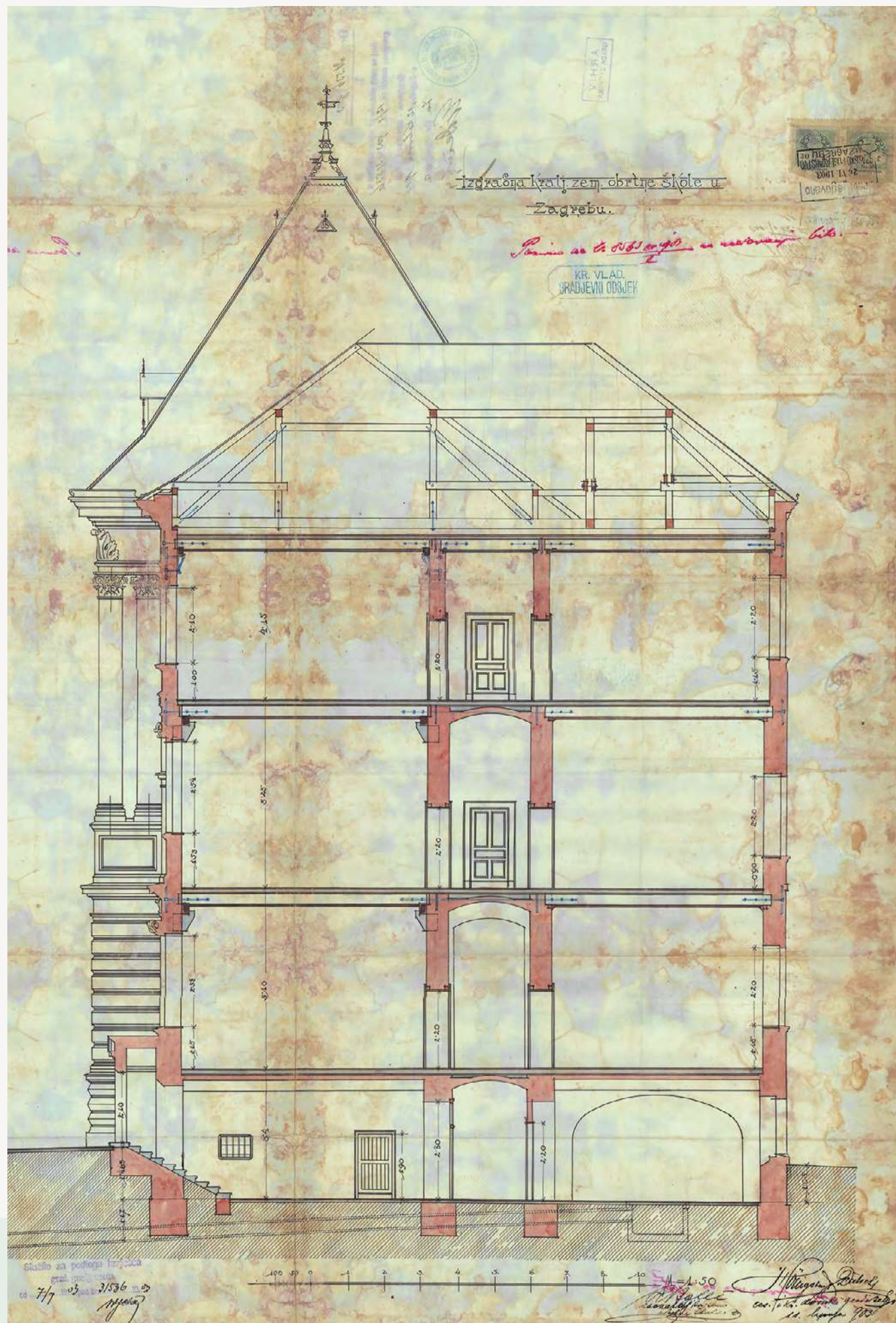

Izveštaj upravitelja mirogojskoga groblja Milana pl. Majcena Gradskom poglavarstvu u Zagrebu o napretku gradnje kapele svetih Petra i Pavla. Zagreb, 1891.

HR-DAZG-4, Gradsko poglavarstvo Zagreb, Pomoćni uredi, sig. 349/1894, kut. 1070.

JAVNA ARHITEKTURA

MUZEJ ZA UMJETNOST I OBRT

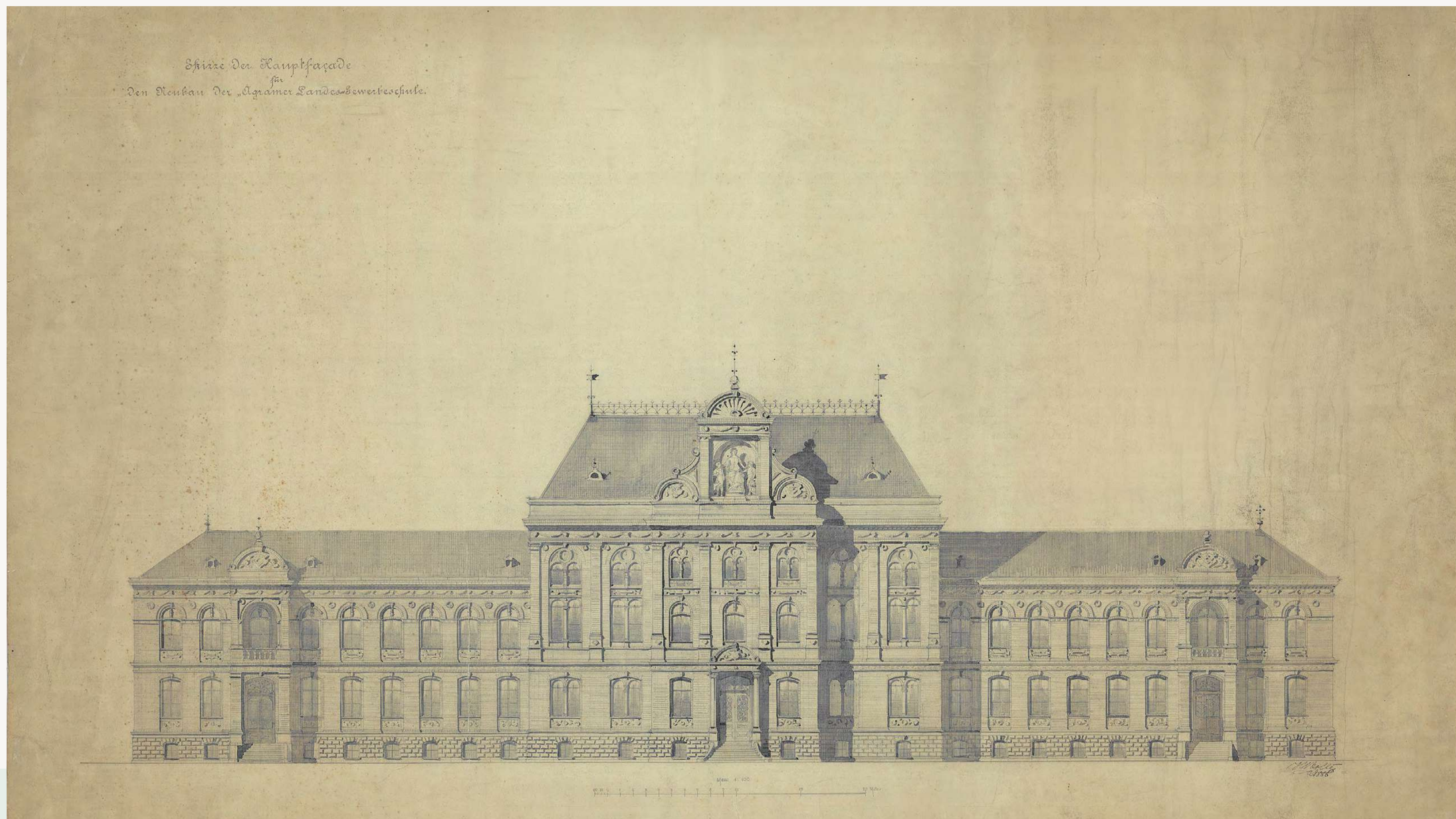
Zgrada Muzeja za umjetnost i obrt, kao i Obrtne škole, jedna je od najmonumentalnijih građevina u Bolléovu arhitektonskom opusu. Projektirana je u stilu njemačke renesanse. građena je od 1887. do 1891. godine, prema zamisli Izidora Kršnjavoga, no uz veliku arhitektonsku stručnu pomoć Hermanna Bolléa, koji je imao ključnu ulogu u njenom projektiranju i izgradnji. Posvećena je u lipnju 1891. godine uz prisutnost cjelokupne ondašnje hrvatske političke elite. Smještena je na zapadnom rubu tadašnjega Sveučilišnoga trga (danas Trga Republike Hrvatske), a tlocrtnom organizacijom u obliku šest krila i unutarnjih dvorišta zadovoljavala je potrebe Škole i Muzeja, uključujući učionice, radionice, knjižnicu, crtaonicu i internat.

Zgrada se ističe bogatom dekoracijom, raskošnim portalima, zabatima i detaljno osmišljenim unutarnjim uređenjem – osobito u knjižnici i atriju. Oprema i uređenje izvedeni su tako da istovremeno odražavaju visoku estetiku i služe kao praktični obrazovni uzor posjetiteljima. Bollé je prilikom projektiranja bio inspiriran njemačkim uzorima, poglavito bečkim, Münchenskim i belgijskim školama. Kršnjavi ga je uostalom i poslao u Belgiju kako bi proučio tamošnju arhitekturu i potom u Zagrebu primijenio naučeno. Odluka za stil njemačke renesanse odražavala je i nastojanje da se u školi njeguje moderni, ali ipak klasično utemeljeni umjetnički izraz. Iako se autorstvo projekta zasluženo pripisuje Bolléu, moguće je da je u ranoj fazi sudjelovao i Enrico Nordio, osobito u izradi početnih skica. Cjelina pokazuje iznimno pomno planiranje – i u arhitektonskom smislu i u funkcionalnosti – pa se ova zgrada s pravom smatra jednom od najvažnijih ostvarenja historicističke arhitekture u Hrvatskoj.

Hermann Bollé. Presjek zgrade Muzeja za umjetnost i obrt te Obrtne škole. Trg Republike Hrvatske 10–11, Zagreb, 1903. HR-DAZG-1122, Zbirka građevne dokumentacije, Trg Republike Hrvatske, kut. 3060.

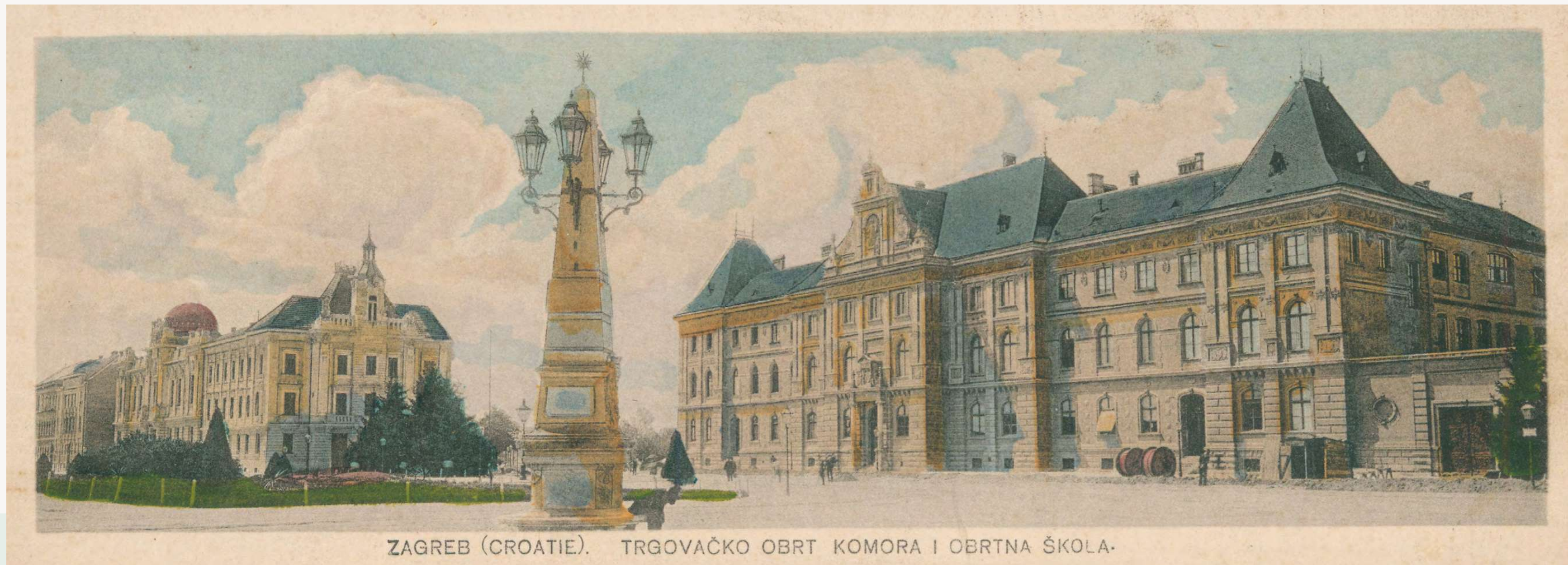
Hermann Bollé. Nacrt Muzeja za umjetnost i obrt te Obrtne škole. Trg Republike Hrvatske 10–11, Zagreb, 1903. HR-DAZG-1122, Zbirka građevne dokumentacije, Trg Republike Hrvatske, kut. 3060.

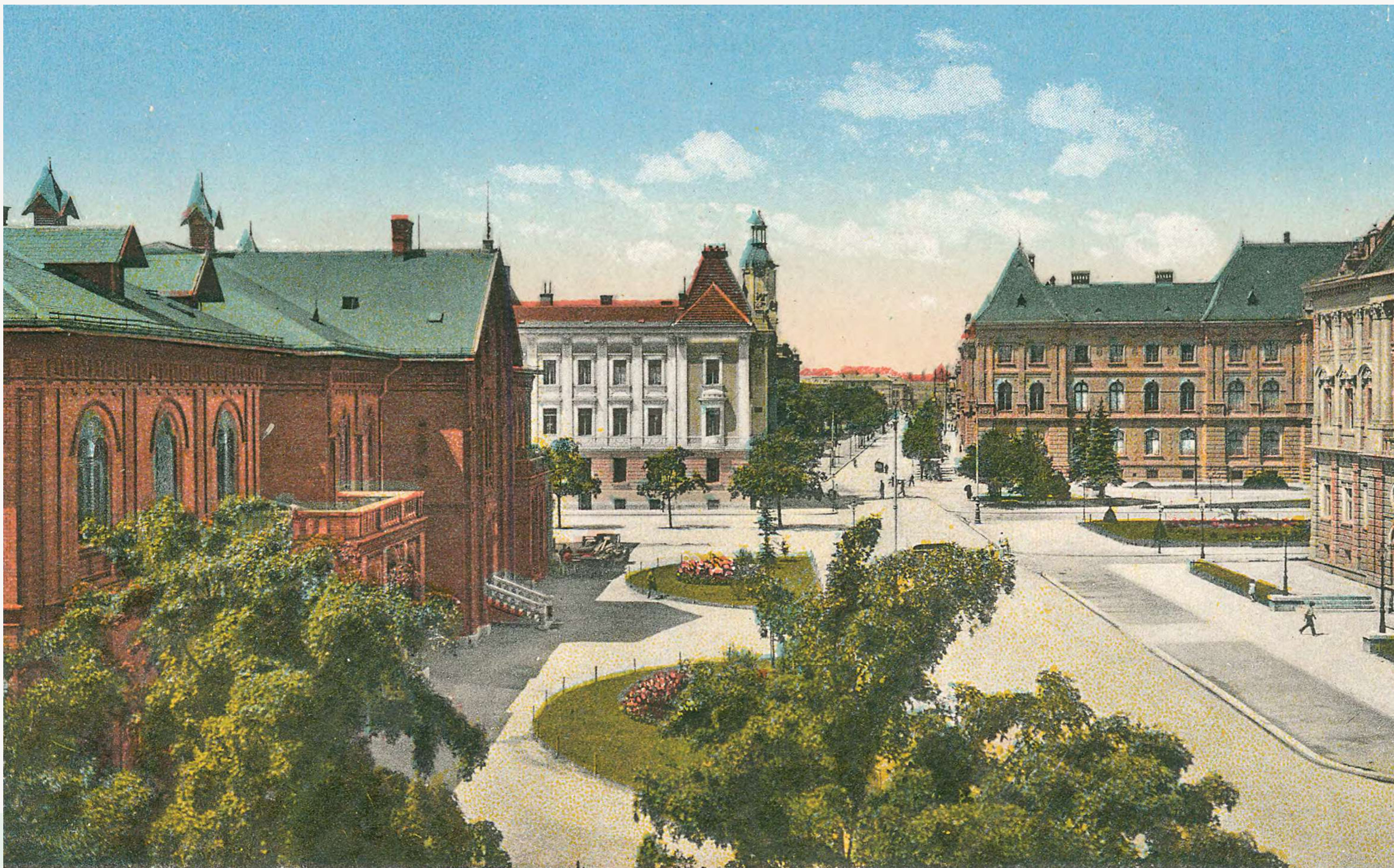
Hermann Bollé. Neizvedeni projekt za glavno pročelje zgrade Škole i Muzeja za umjetnost i obrt. Zagreb, 1886. HR-DAZG-4, Gradsko poglavarstvo Zagreb, Građevni odjel, sig. 351, lad. 7/4.

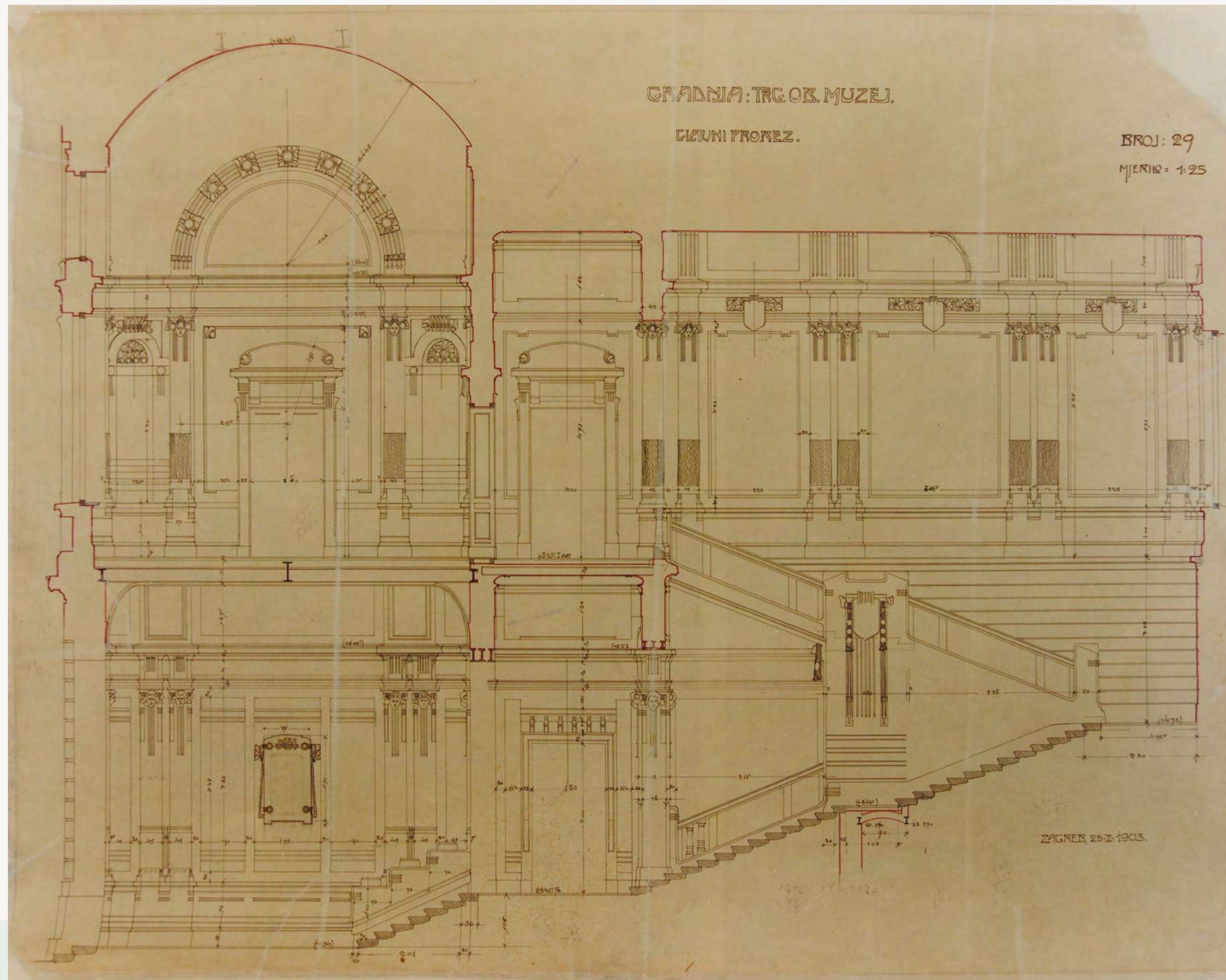
R. Šimić. Muzej za umjetnost i obrt te Obrtna škola. Trg Republike Hrvatske 10, Zagreb. HR-DAZG-857, Zbirka Ulčnik Ivan, sig. 1099.

Razglednica s prikazom Obrtne škole i Trgovačko-obrtne komore. Zagreb.
HR-DAZG-857, Zbirka Ulčnik Ivan, sig. 1101.

Prikaz zgrada Obrtne škole i Hrvatskoga sokola na ondašnjem Trgu I. Zagreb. HR-DAZG-857, Zbirka Ulčnik Ivan, sig. 1102.

Hermann Bollé. Glavni prorez Muzeja za umjetnost i obrt. Zagreb. HR-DAZG-866, Zbirka fotografija, sig. AG 280.

Današnji izgled Muzeja za umjetnost i obrt prilikom opsežne poslijepotresne obnove. Trg Republike Hrvatske 10, Zagreb.
Fotografirao Ivan Smiljanić, 9. rujna 2025. godine.

Ugao zgrade Muzeja za umjetnost i obrt u fazi poslijepotresne obnove. Trg Republike Hrvatske 10, Zagreb.
Fotografirao Ivan Smiljanić, 9. rujna 2025. godine.

PREPARANDIJA

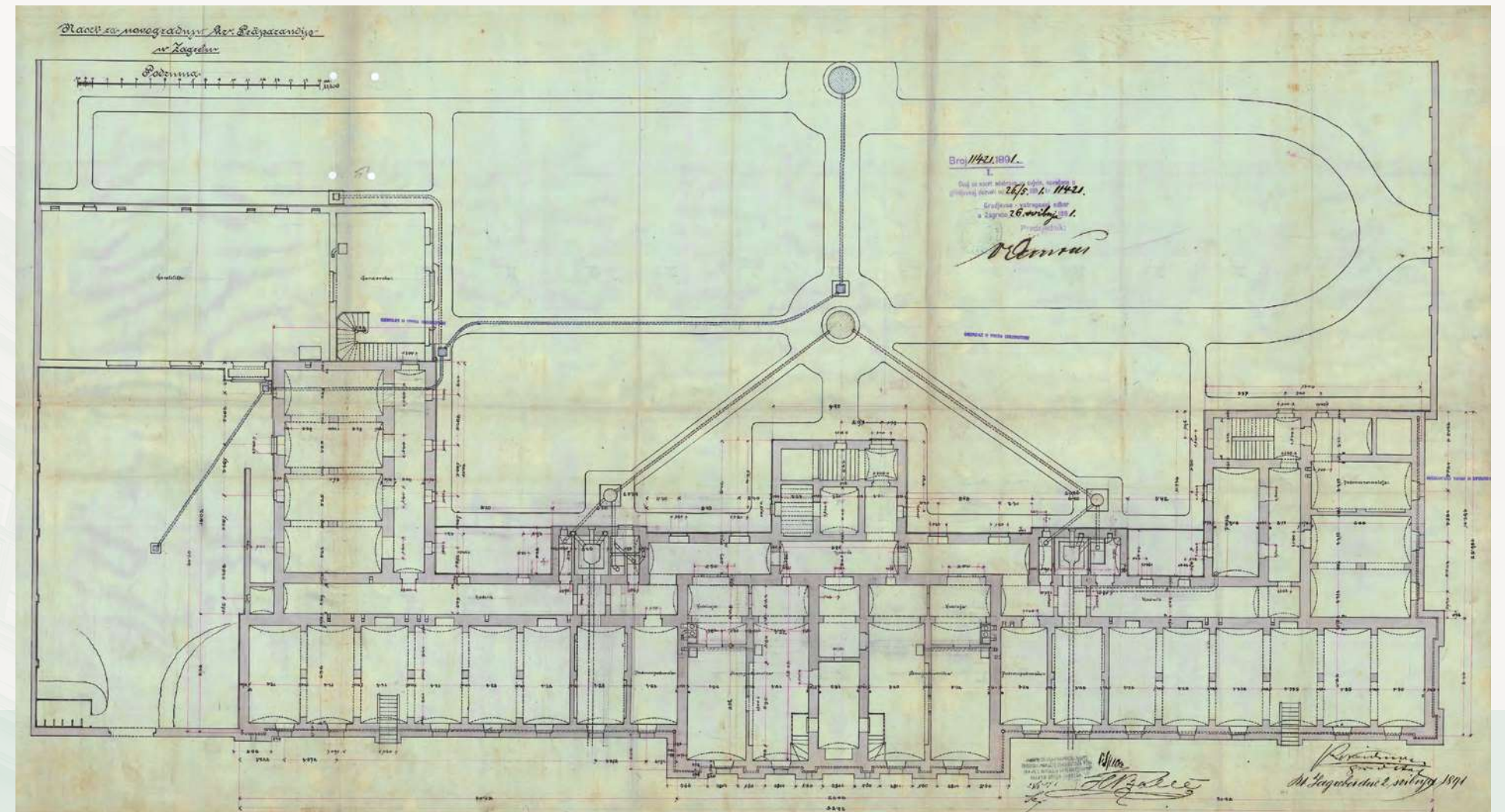
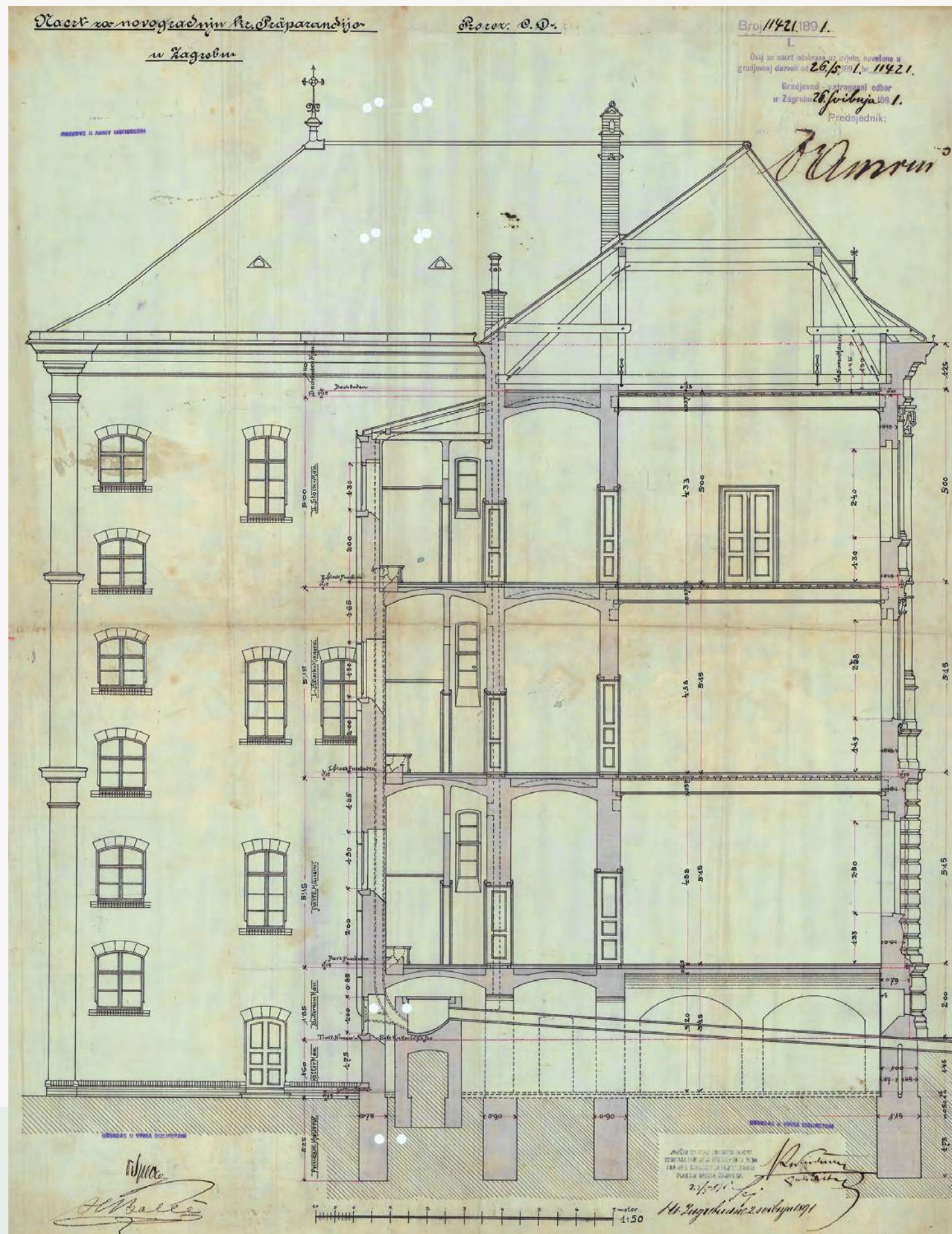
Preparandija, odnosno Muška učiteljska škola, građena je u razdoblju od 1891. do 1893. godine prema projektu Hermana Bolléa, uz moguće sudjelovanje i Kune Waidmanna. Riječ je o reprezentativnoj školskoj zgradi historicističkoga stila, s tlocrtnom organizacijom u obliku slova „U“, bogato raščlanjenim pročeljima i funkcionalnim rasporedom učionica, kabineta, dvorana i aule. Zgrada je bila vrlo skupa zbog kvalitete opreme i posebnih sadržaja (bazena, glazbene dvorane, crtaonice itd.). Iako oblikovno uspješna, zbog položaja uz tada još neizgrađenu Medulićevu ulicu, zgrada je ostala manje monumentalna od ostalih Bolléovih javnih projekata, poput obližnjega Muzeja za umjetnost i obrt ili pak Kemijskoga laboratorija. Ipak, unatoč tomu, Preparandija je ostala važan primjer Bolléove školsko-graditeljske djelatnosti s konca 19. stoljeća.

Zgrada nekadašnje Muške učiteljske škole (Preparandije) u Medulićevoj ulici 33. Zagreb.
Fotografirao Ivan Smiljanić, 9. rujna 2025. godine.

Današnji izgled zgrade nekadašnje Muške učiteljske škole (Preparandije) u Medulićevoj ulici 33. Zagreb.
Fotografirao Ivan Smiljanić, 9. rujna 2025. godine.

Hermann Bollé. Nacrt proreza za Mušku učiteljsku školu (Preparatoriju). Zagreb, 1891. HR-DAZG-1122, Zbirka građevne dokumentacije, Medulićeva ulica 33, dos. 2508/6.

Hermann Bollé. Nacrt podruma za Mušku učiteljsku školu (Preparatoriju). Zagreb, 1891. HR-DAZG-1122, Zbirka građevne dokumentacije, Medulićeva ulica 33, dos. 2508/6.

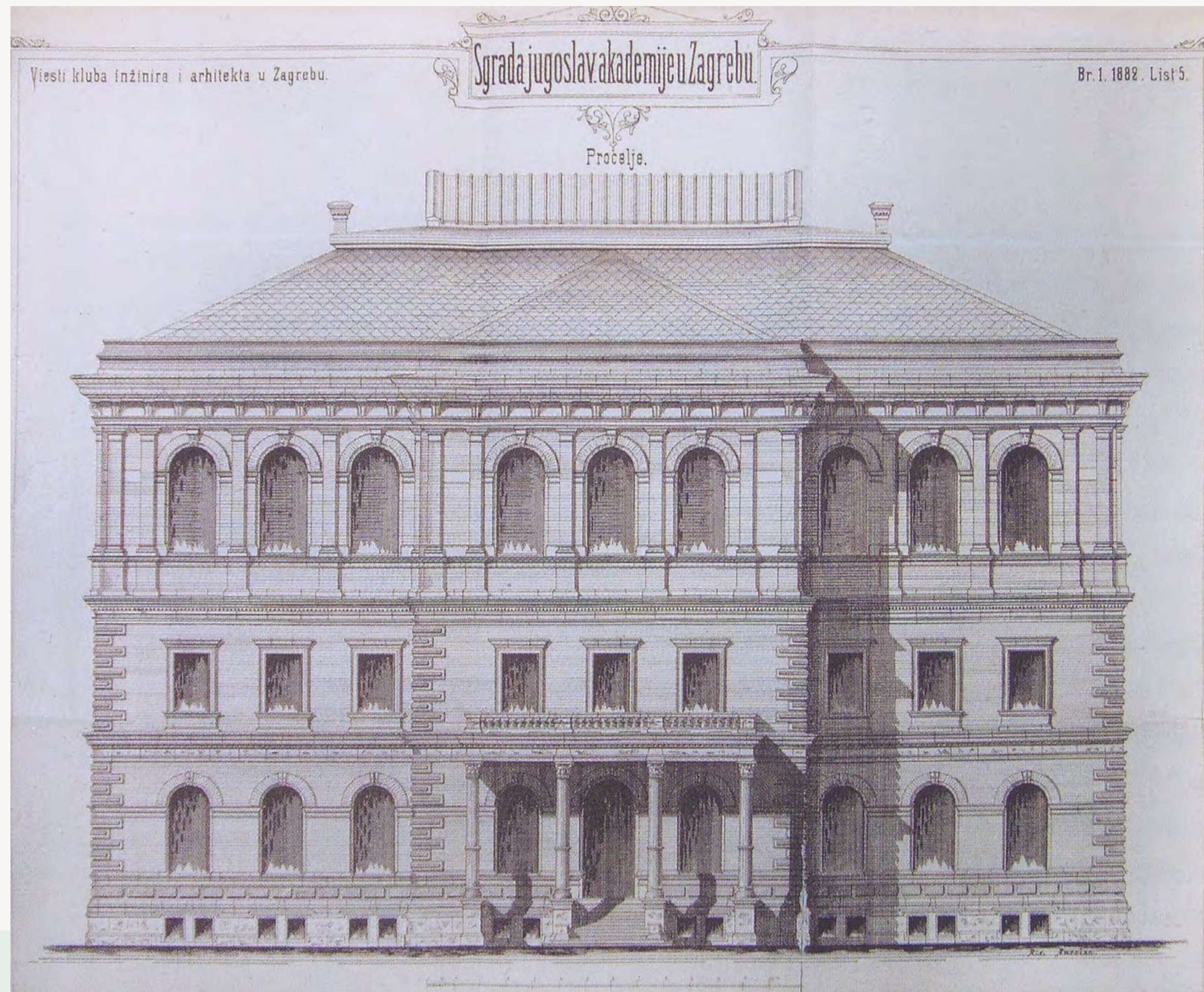
PALAČA HRVATSKE AKADEMIJE ZNANOSTI I UMJETNOSTI

Palača Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, građena od 1877. do 1884. godine prema projektu Friedricha Schmidta, no uz veliki stručni doprinos Hermanna Bolléa, bila je prva velika monumentalna zgrada na Trgu Nikole Šubića Zrinskoga (popularno Zrinjevcu) i općenito uvod u talijansku neorenesansu u povijesti hrvatske arhitekture, osobito na zagrebačkom području. Stilom se oslanjala na visoku rimsku renesansu. Naime, pročelja su od opeke i kamena, s masivnim portikom i rustikom. Zgrada ima pravocrtni tlocrt s atrijem natkrivenim staklom, koji i danas slovi za jedan od najuspjelijih historicističkih interijera u Zagrebu. Unatoč zastoju zbog potresa 1880. godine, palača je dovršena 1884. Može se reći kako je postala istinski uzor za kasnije javne zgrade u Zagrebu.

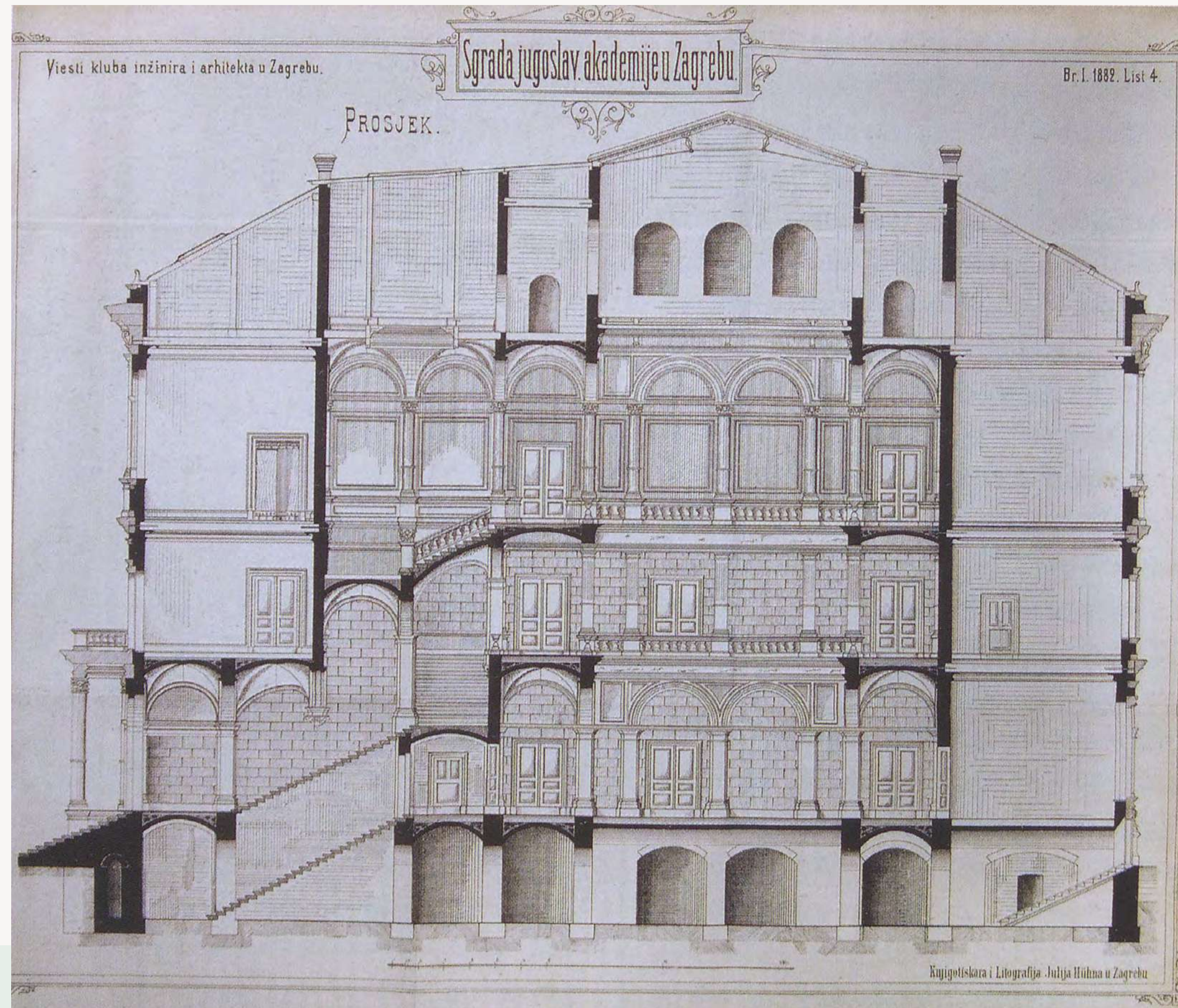
Palača Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Trg Nikole Šubića Zrinskoga 11, Zagreb.

HR-DAZG-857, Zbirka Ulčnik Ivan, sig. 2

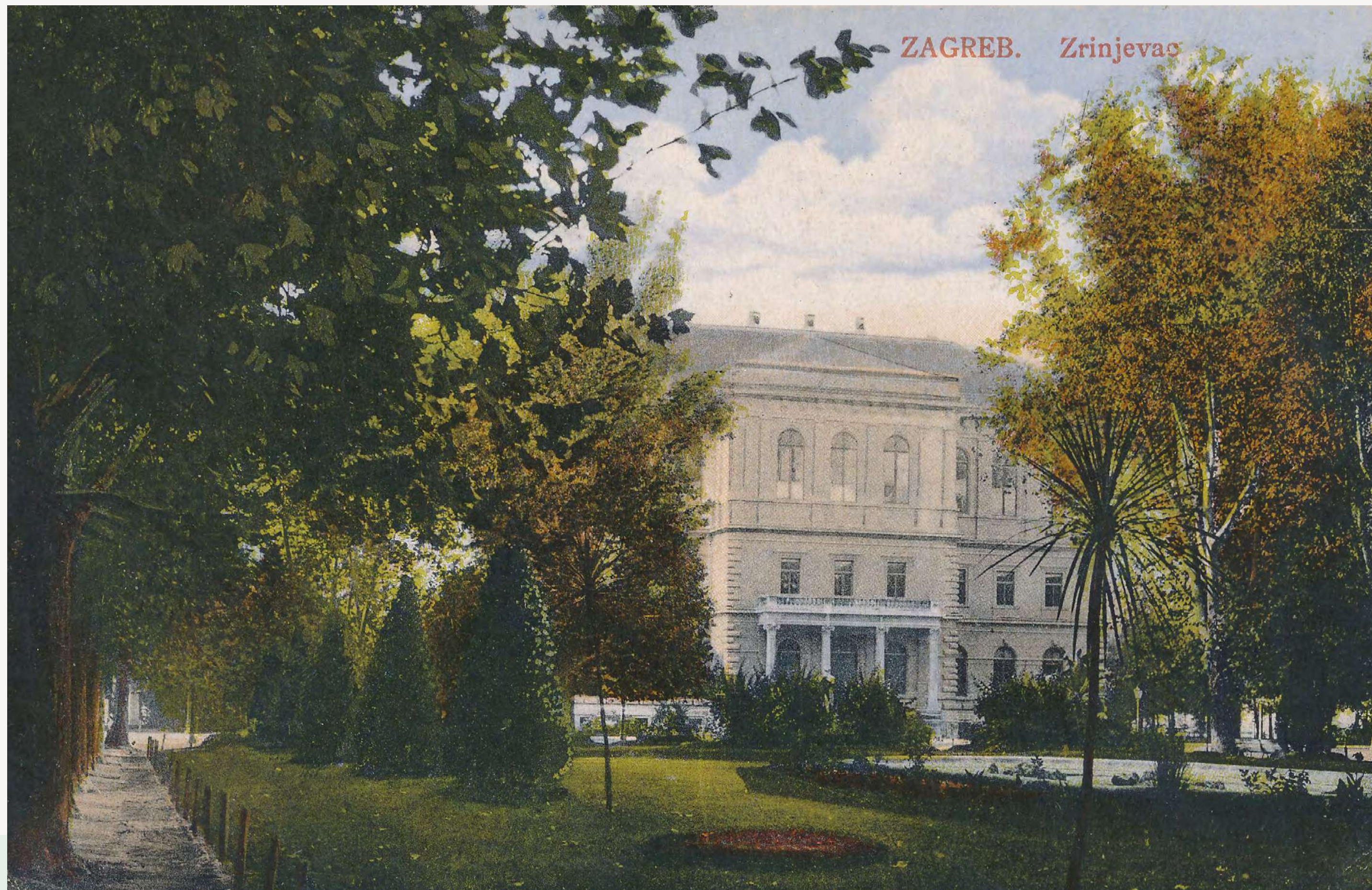
Friedrich von Schmidt. Izvedbeni projekt za glavno pročelje palače Akademije. Zagreb, 1882.

Preuzeto iz: *Viesti kluba inženira i arhitekata*, br. 1, 30. lipnja 1882., list 5.

Friedrich von Schmidt, Hermann Bollé. Presjek palače Akademije. Zagreb, 1882.

Preuzeto iz: *Viesti kluba inženira i arhitekata*, br. 1, 30. lipnja 1882., list 4.

Razglednica s pogledom na Palaču Akademije. Trg Nikole Šubića Zrinskoga 11, Zagreb, početak 20. stoljeća. HR-DAZG-866, Zbirka fotografija, sig. 2678.

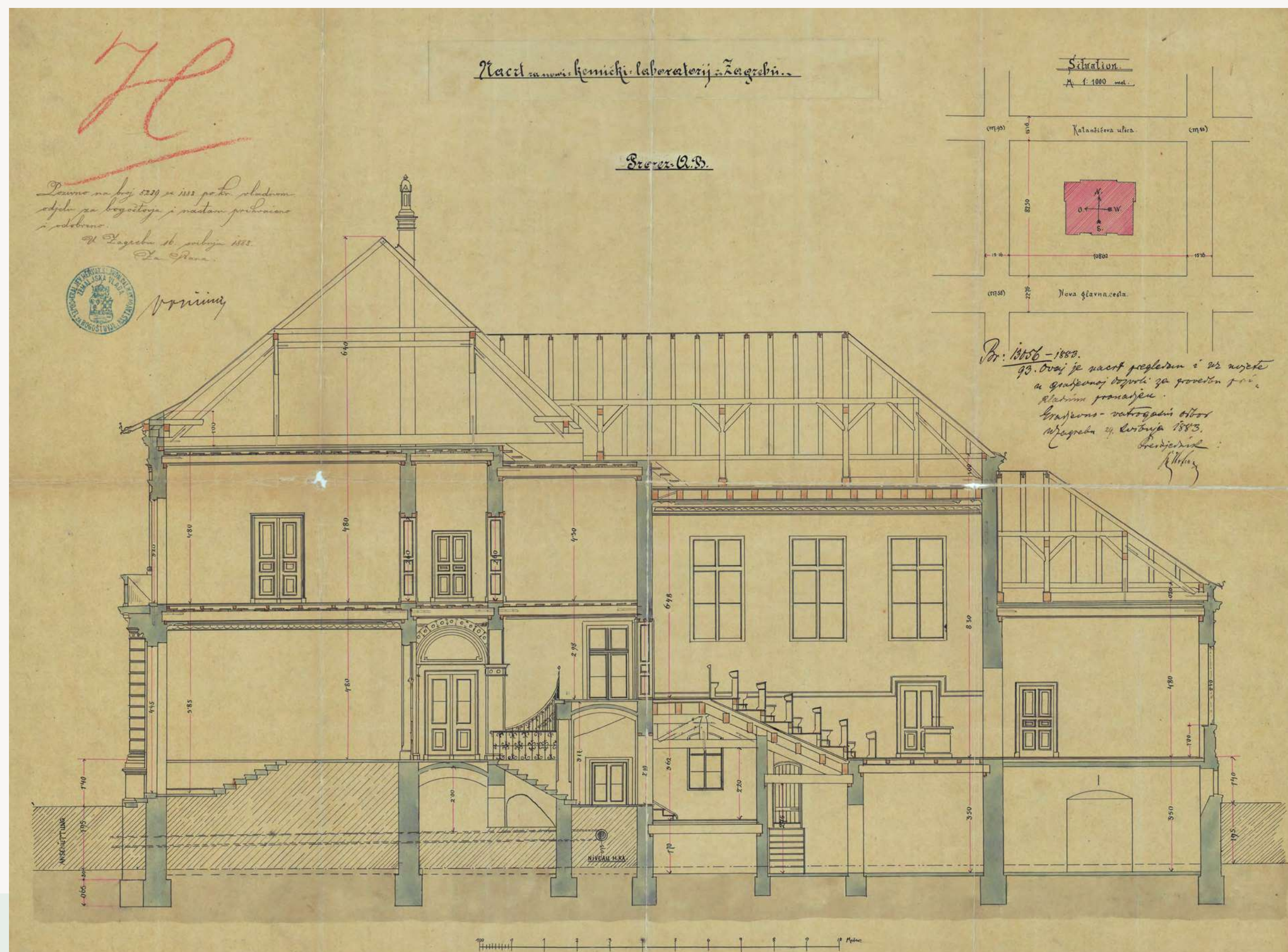
Današnji izgled Palače Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti na Trgu Nikole Šubića Zrinskoga 11. Zagreb. Fotografirao Ivan Smiljanić, 9. rujna 2025. godine.

KEMIJSKI LABORATORIJ

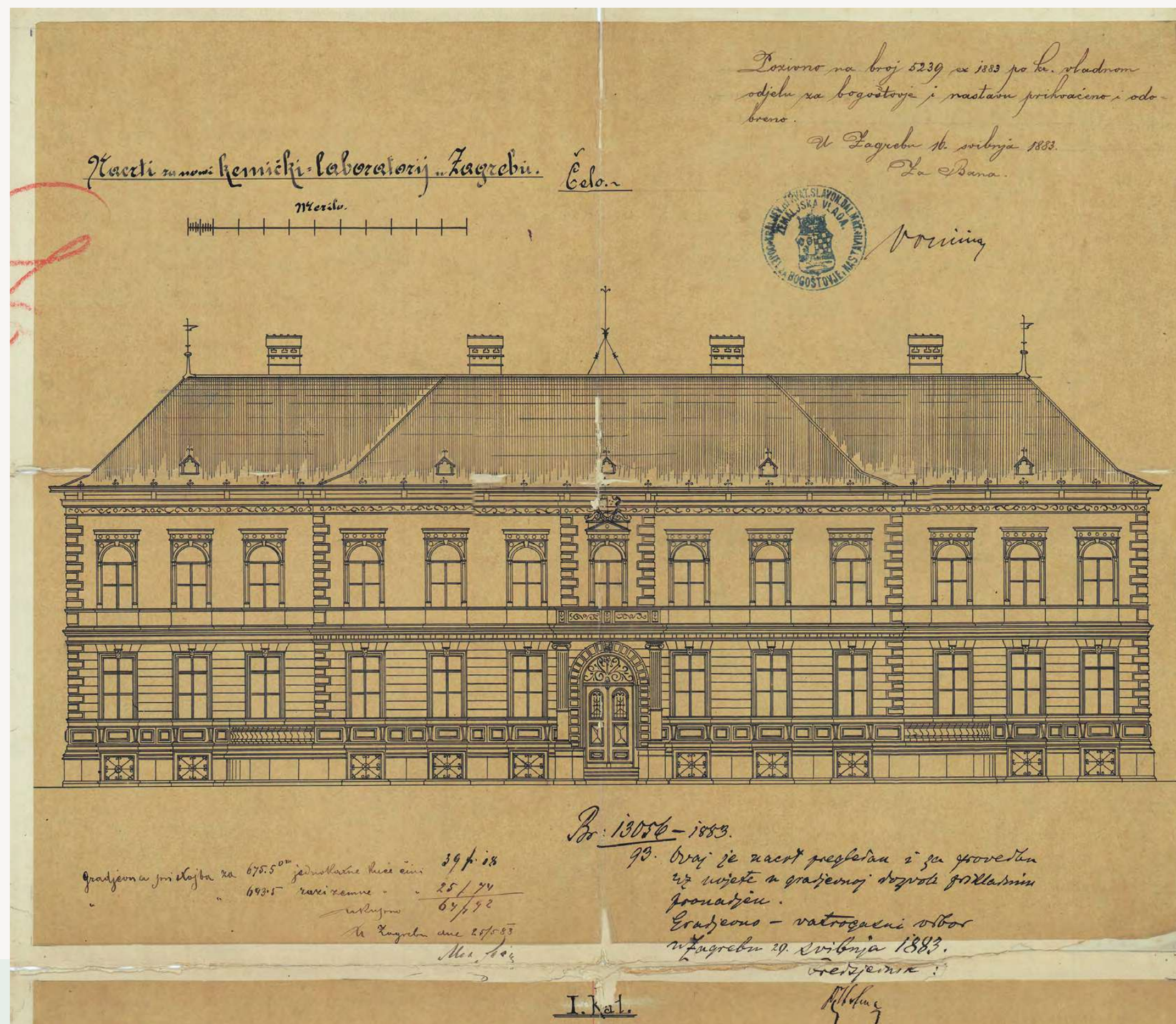
Lučbeni zavod (Kemijski laboratorij) Kraljevskoga sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu građen je od 1883. do 1884. godine prema projektu Hermanna Bolléa, nakon što je prethodni laboratorij u Novoj Vesi stradao u razornom potresu 1880. godine. Prvotni nacrt izradio je Matija Antolec, no izvedba je na kraju intervencijom ondašnjega hrvatskog bana Ladislava Pejačevića ipak naposljetku povjerena Bolléu, što je označilo početak njegova uspona na hrvatskoj arhitektonskoj pozornici, ali i društvenoj ljestvici. Bollé je zadržao osnovni tlocrt, ali dao je pročelju prepoznatljiv historicistički izraz s elementima renesanse. Zgrada ima reprezentativnu fasadu od fasadne opeke s rustikalno obrađenim prizemljem i prozorima na katu s imenima slavnih kemičara. Unutrašnjost uključuje amfiteatralnu dvoranu i laboratorijske prostore. Nadahnut bečkim laboratorijem Heinricha von Ferstela, zgrada zagrebačkoga Kemijskog laboratorija smatra se jednim od najuspjelijih Bolléovih ostvarenja, a danas je u njoj smještena knjižnica Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti.

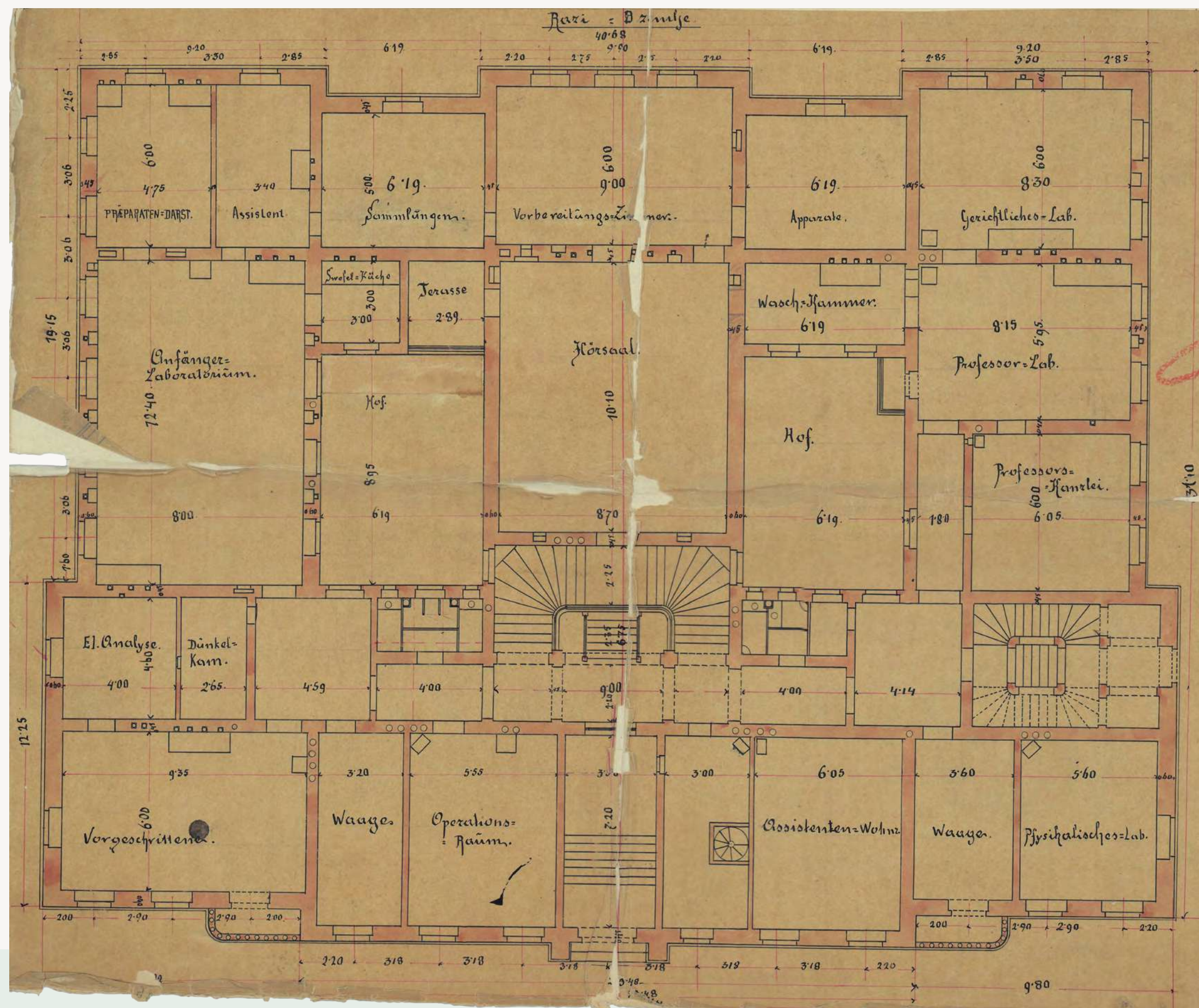
Današnji izgled Knjižnice Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (nekadašnjega Kemijskoga laboratorija). Trg Josipa Jurja Strossmayera 14, Zagreb.
Fotografirao Ivan Smiljanić, 9. rujna 2025. godine.

Hermann Bollé. Nacrt presjeka za Kemijski laboratorij (Lučbeni zavod). Trg Josipa Jurja Strossmayera 14, Zagreb, 1883.
 HR-DAZG-1122, Zbirka građevne dokumentacije, Strossmayerov trg 14.

Hermann Bollé. Nacrt pročelja za zgradu Kemijskoga laboratorija. Zagreb, 1883. HR-DAZG-1122, Zbirka građevne dokumentacije, Strossmayerov trg 14.

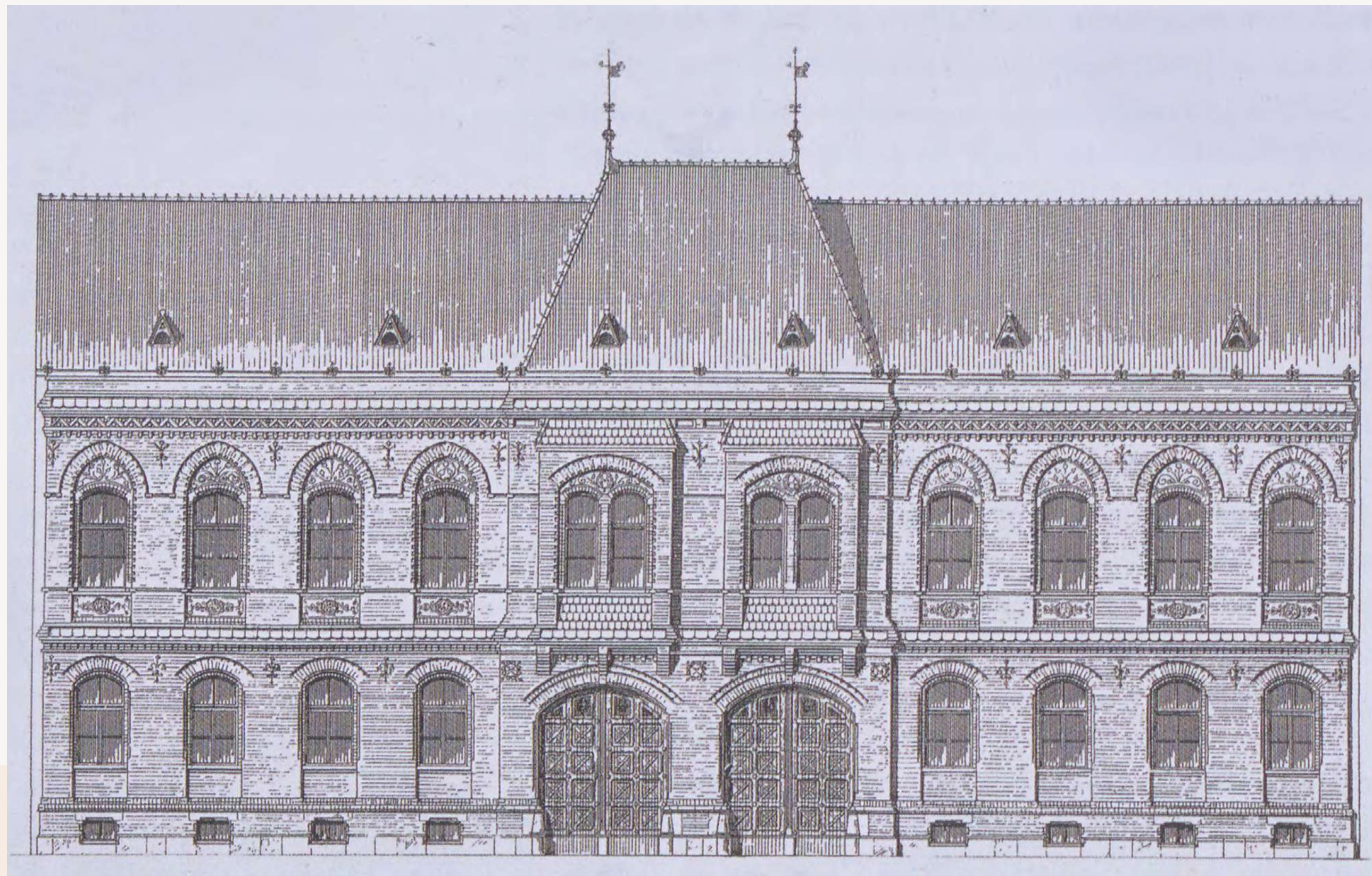

Hermann Bollé. Tlocrt prizemlja zgrade Kemijskoga laboratorija. Zagreb, 1883. HR-DAZG-1122, Zbirka građevne dokumentacije, Strossmayerov trg 14.

KURIJALNA ARHITEKTURA

PREBENDARSKE KURIJE U NOVOJ VESI

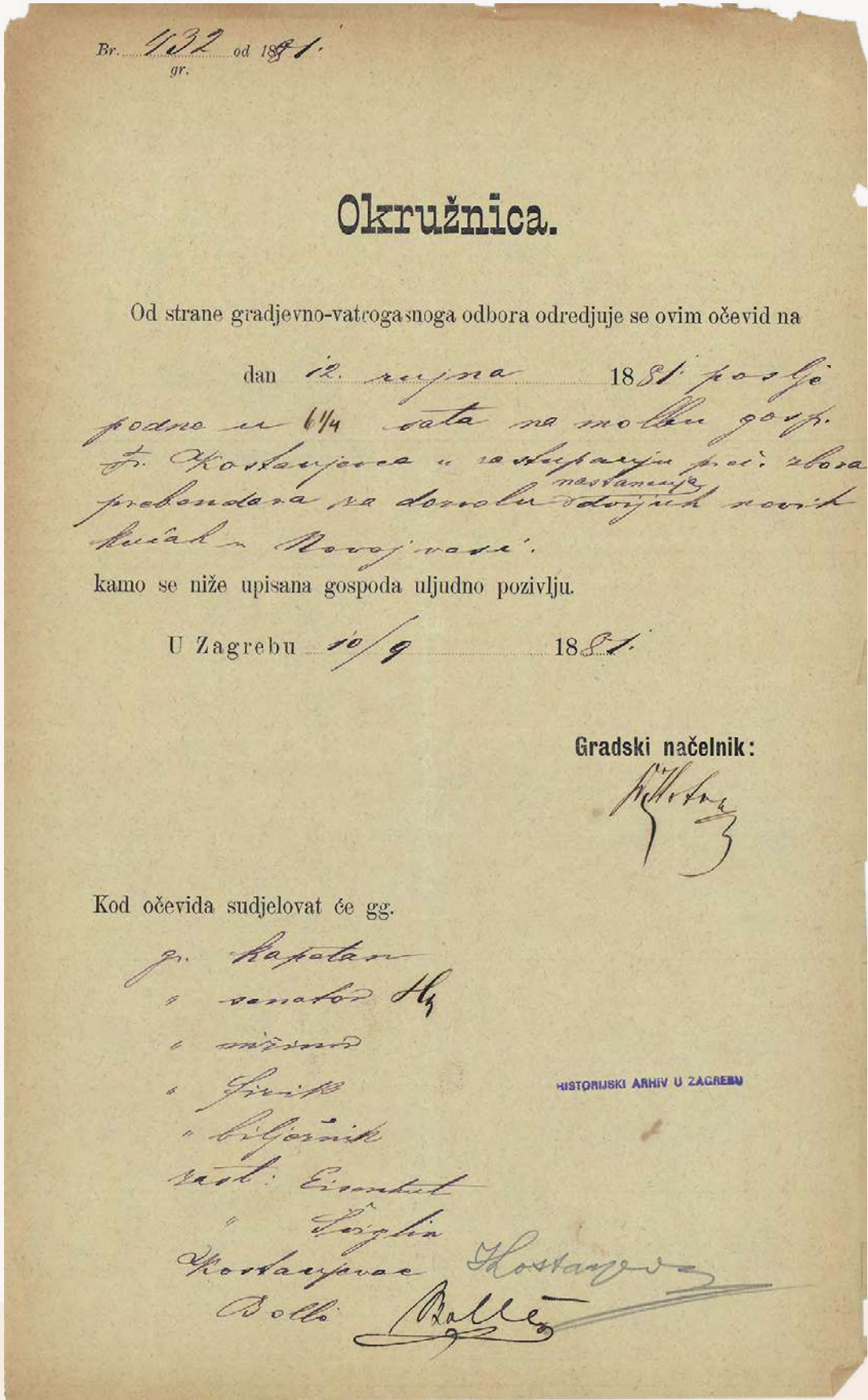
Nakon razornoga potresa 1880. godine, u sklopu cjelovite obnove Zagreba, Hermann Bollé i Izidor Kršnjavi promiču izgradnju dviju novih prebendarskih kurija u Novoj Vesi. građene su 1881. godine, a zamišljene su kao spojene zgrade simetričnoga pročelja, u neogotičkomu stilu, s upečatljivim detaljima, poput sgrafito ukrasa ispod prozora i glaziranih crjepova. Iako su pojedine elemente crtali i drugi arhitekti, ukupna koncepcija oblikovanja pročelja i povezivanja zgrada pripada isključivo Bolléu. Kurije su imale jedinstveni kompozicijski karakter, bez izraženih središnjih istaka, s naglaskom na povezivanje pročelja u cjelinu. Bollé je prvotno planirao dodatne etaže i mansarde, ali je to napustio u korist izgradnje skladnije cjeline. Riječ je zapravo o tipičnomu primjeru Bolléove interpretacije neogotike u stambenoj (kurijalnoj) arhitekturi.

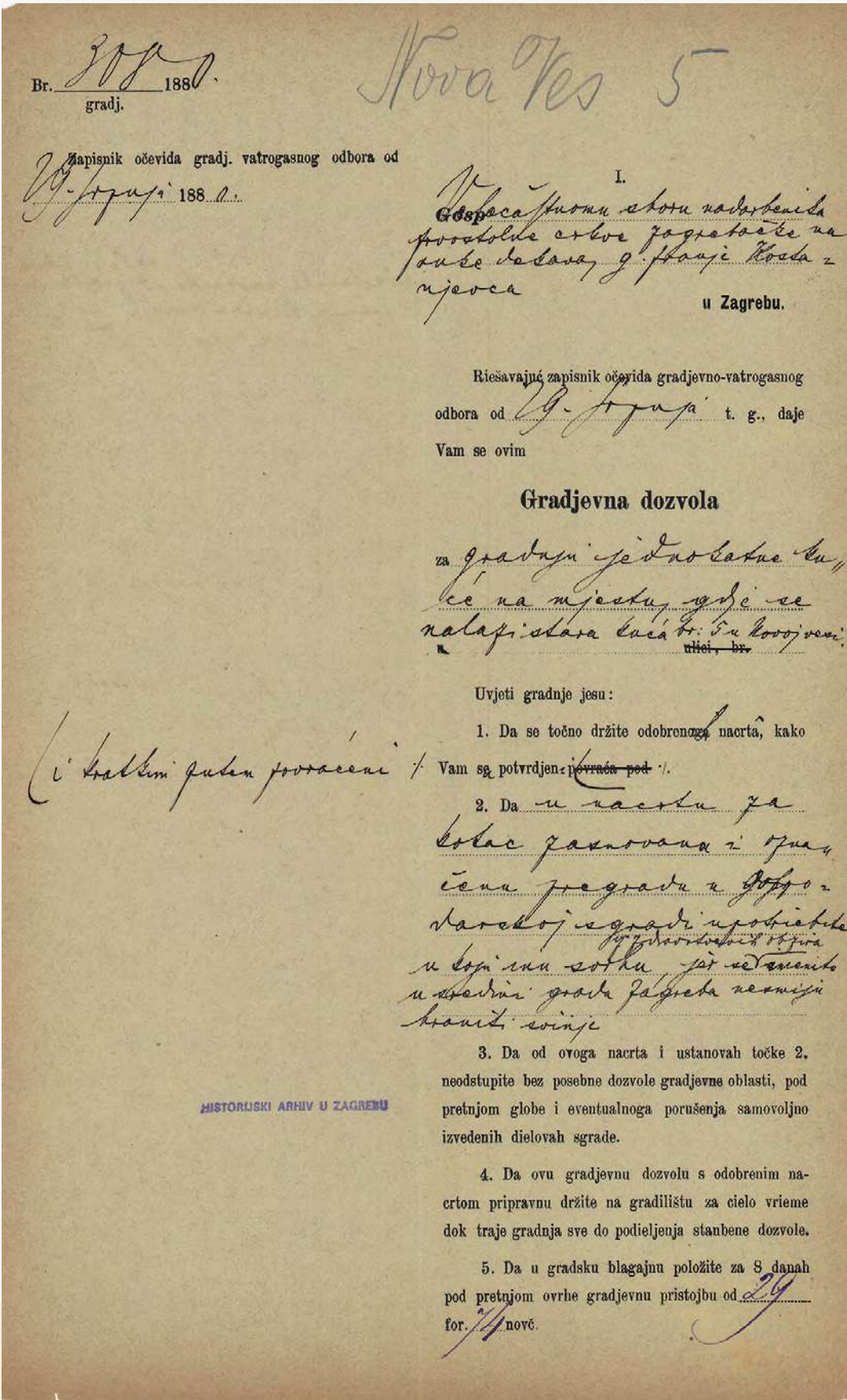
Hermann Bollé. Projekt za glavno pročelje dviju prebendarskih kurija u Novoj Vesi. Zagreb, 1880.
Preuzeto iz: Iso Kršnjavi, „Kuće gotskog sloga u Zagrebu“, *Vienac*, br. 33, 13. kolovoza 1881., str. 529.

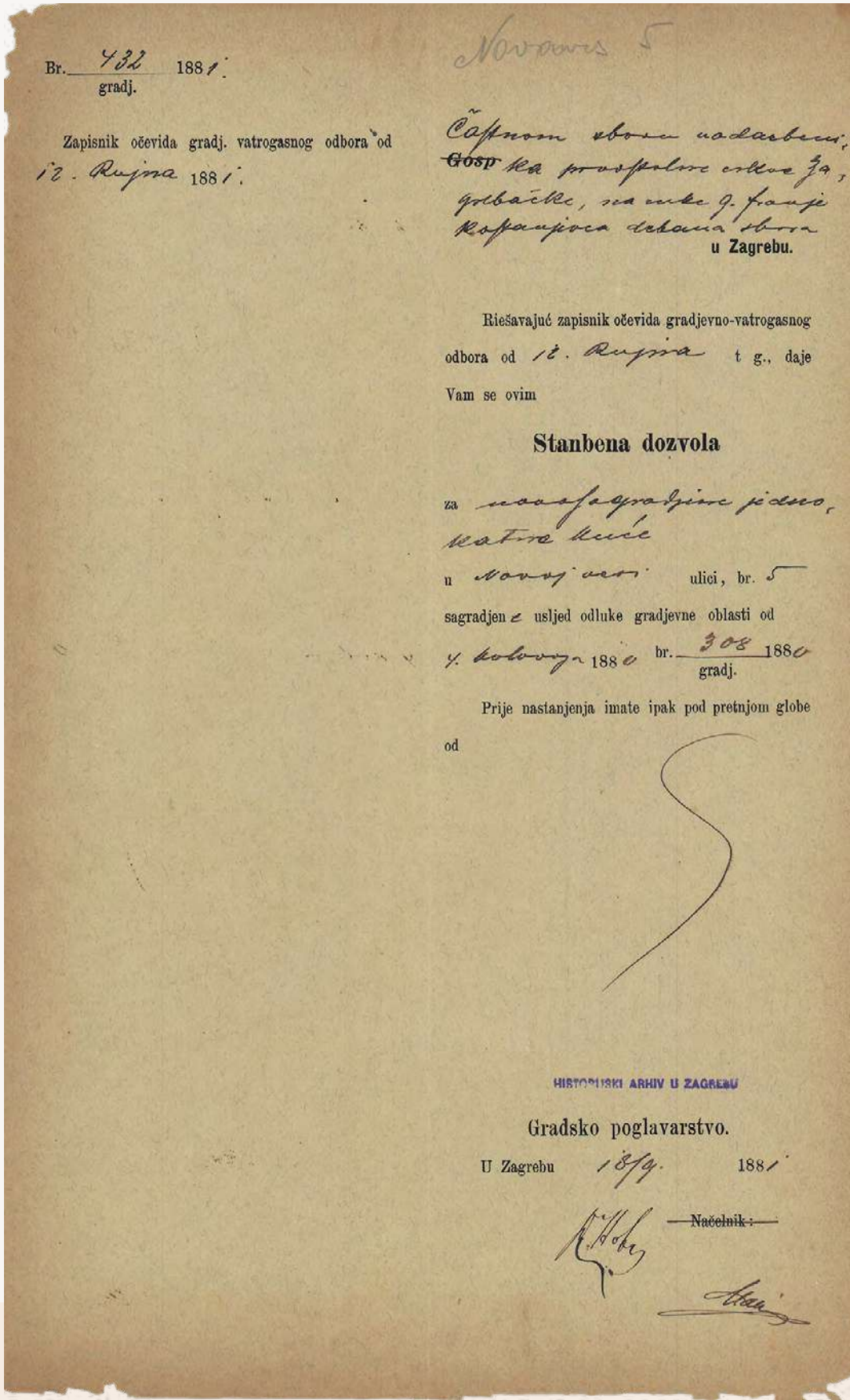
Današnji izgled dviju prebendarskih kurija. Nova Ves 5 – 5A, Zagreb. Fotografirao Ivan Smiljanić, 9. rujna 2025. godine.

Okružnica Građevno-vatrogasnoga odjela za očevid u izgrađenu prebendarsku kuriju u Novoj Vesi. Zagreb, 1881. HR-DAZG-1122, Zbirka građevne dokumentacije, Nova Ves 5, dos. 2780/3.

Građevinska dozvola izdana za gradnju prebendarske kurije u Novoj Vesi. Zagreb, 1880. HR-DAZG-1122, Zbirka građevne dokumentacije, Nova Ves 5, dos. 2780/3.

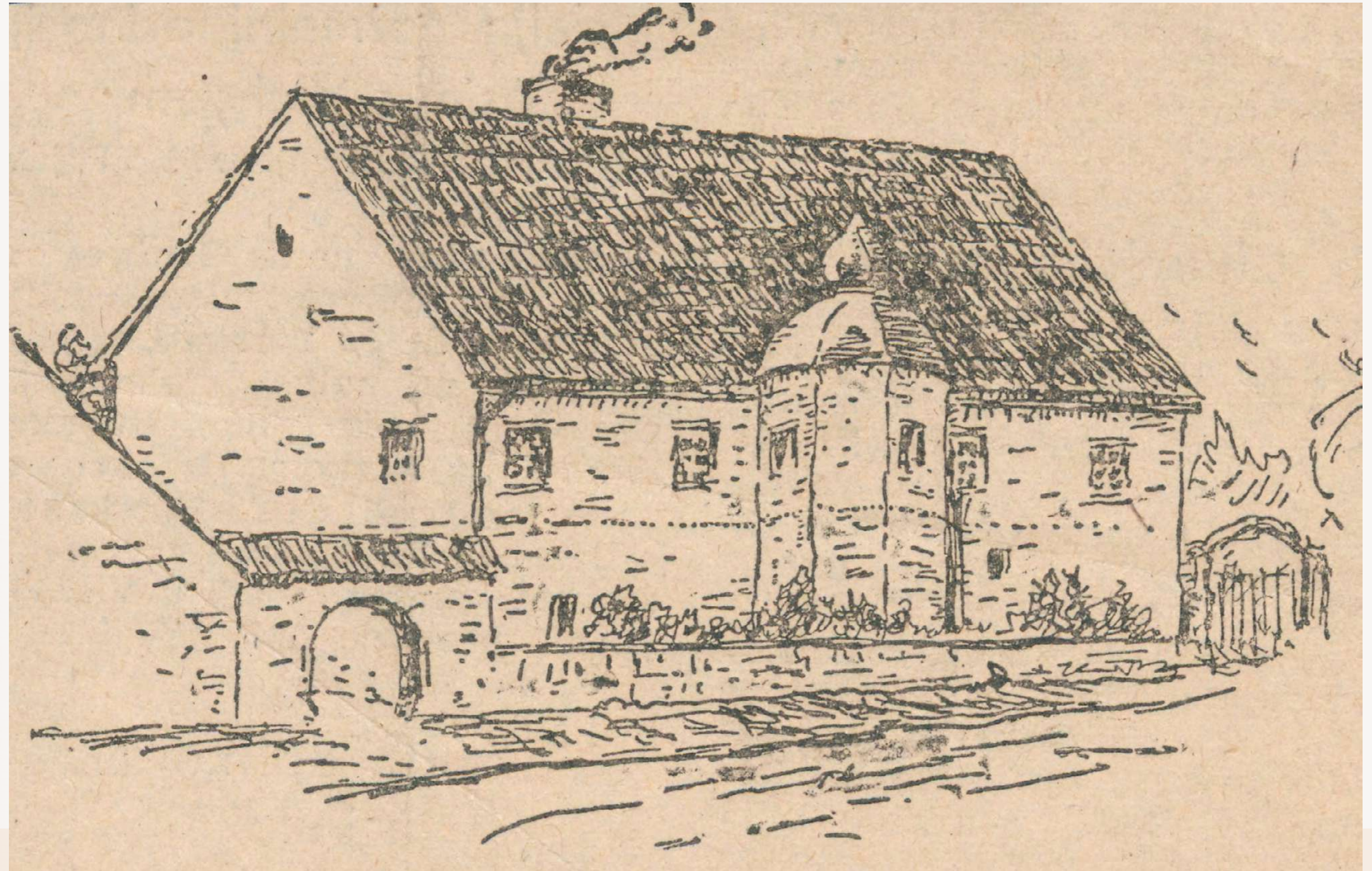
Stambena dozvola izdana nakon izgradnje prebendarske kurije u Novoj Vesi. Zagreb, 1881. HR-DAZG-1122, Zbirka građevne dokumentacije, Nova Ves 5, dos. 2780/3.

Kurije na Kaptolu i Novoj Vesi. Zagreb. HR-DAZG-857, Zbirka Ulčnik Ivan, sig. 635.

KANONIČKE KURIJE NA KAPTOLU

Veliki dio kanoničkih i prebendarskih kurija na Kaptolu bio je teško oštećen nakon potresa 1880. godine. Bollé je, uz potporu Kršnjavija, dobio zadatak njihove obnove, a dijelom čak i izgradnje novih. Procjene su isprva bile pesimistične, no većina je kurija ipak uspješno sanirana, a tek je nekoliko srušeno i sagrađeno iznova. Obnova se odvijala u neorenesansnomu stilu, pri čemu su sačuvane brojne starije strukture. Kanoničke kurije na Kaptolu bile su arhitektonski skromnije od onih u Novoj Vesi. Pa ipak, upravo se kurija na adresi Kaptol 6 posebno istaknula kao najuspjelije Bolléovo djelo za Prvostolni zagrebački kaptol. Naime, bila je skladna, izgrađena od opeke, sa suzdržanom dekoracijom, trokutastim zabatom i profinjenim detaljima.

Milašinovićeva kurija na Kaptolu prije potresa 1880. godine. Zagreb.
HR-DAZG-857, Zbirka Ulčnik Ivan, sig. 640.

Današnji izgled kanoničke kurije obnovljene prema Bolléovim projektima. Kaptol 6, Zagreb.
Fotografirao Ivan Smiljanić, 9. rujna 2025. godine.

Detalj prozora kanoničke kurije na Kaptolu 6. Zagreb.
Fotografirao Ivan Smiljanić, 9. rujna 2025. godine.

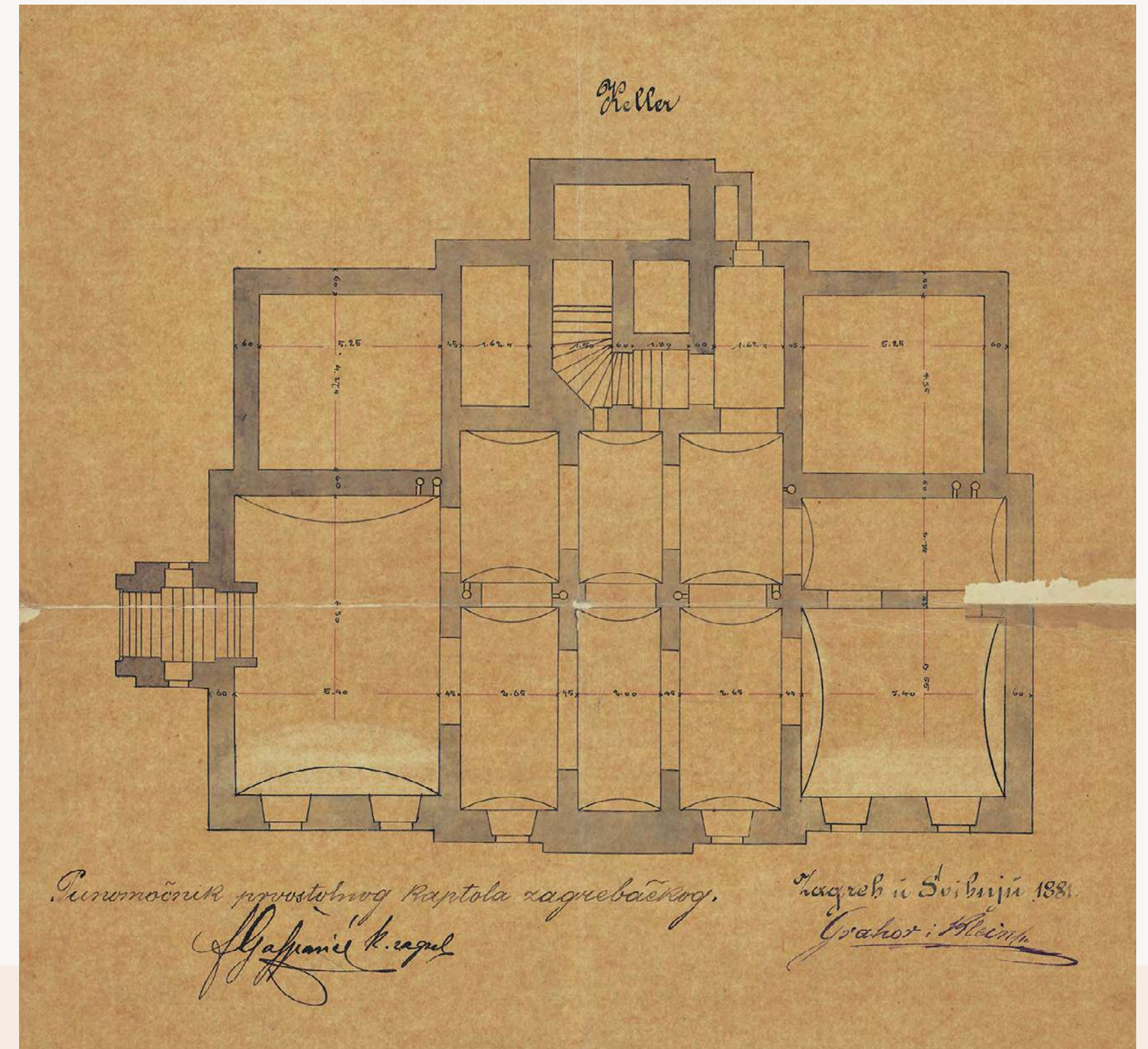
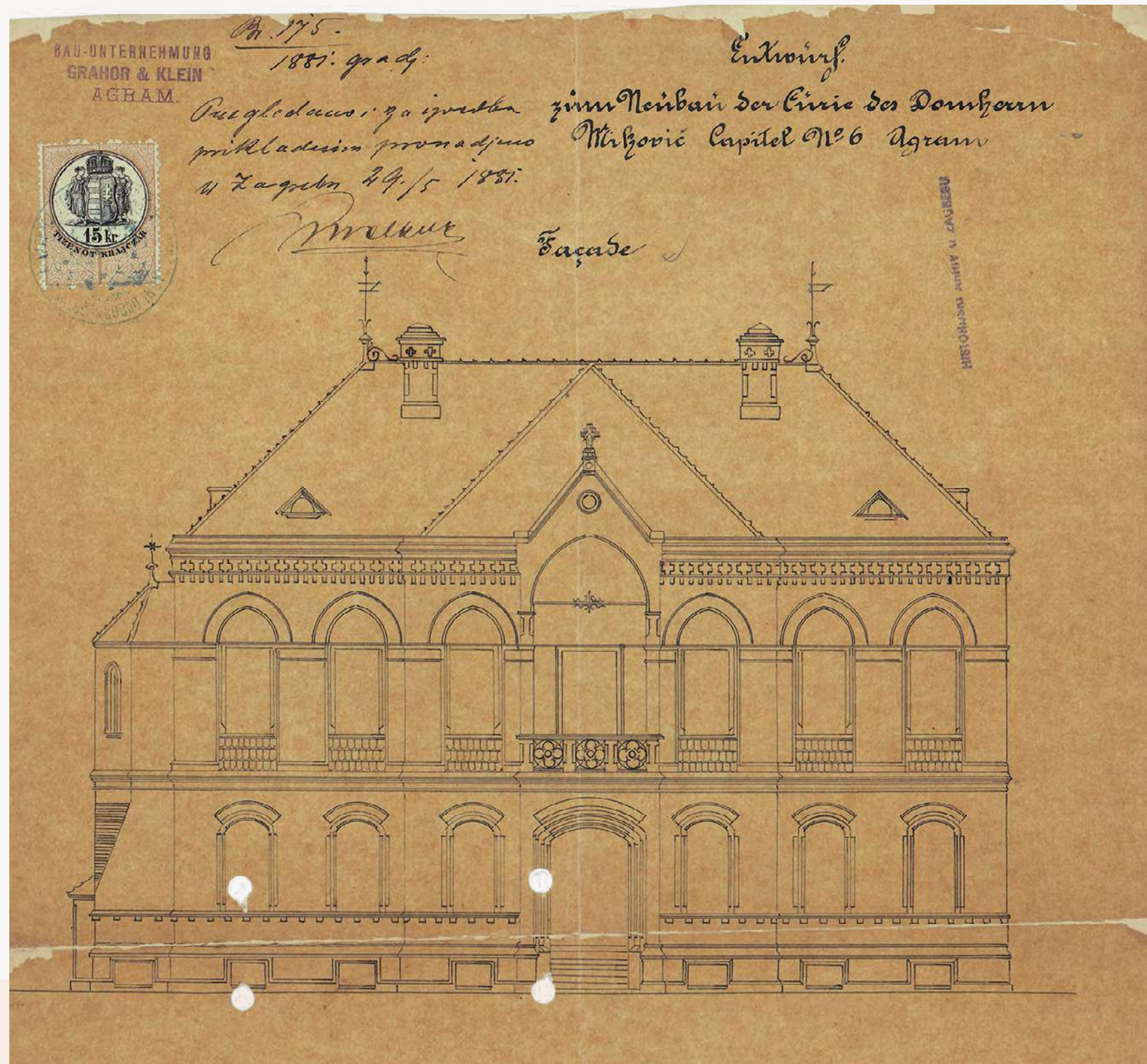

Kaptolska kurija na broju 27 neposredno nakon potresa.
Preuzeto iz: *Vasárnapi Ujság*, br. 47, 21. studenoga 1880., str. 773.

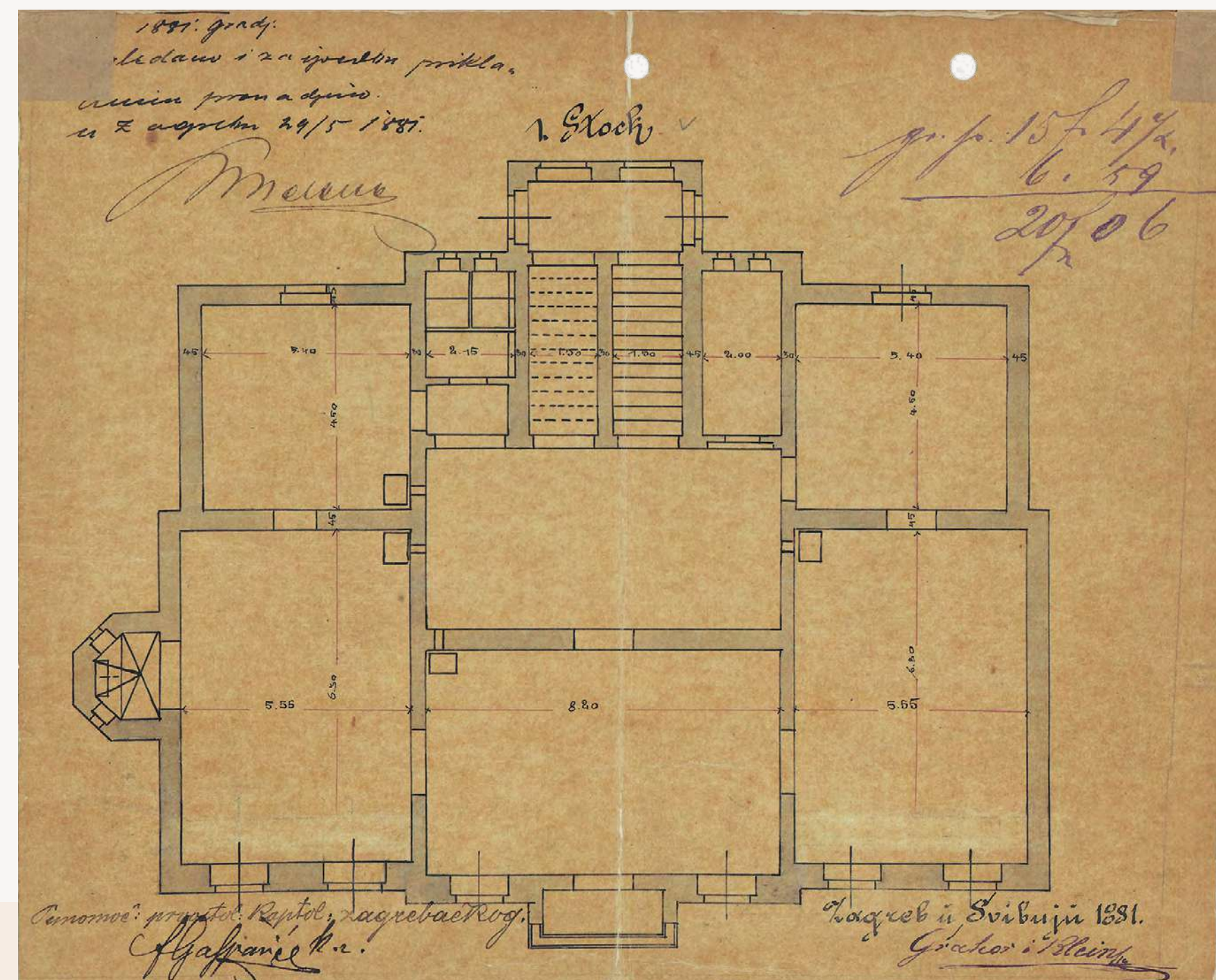
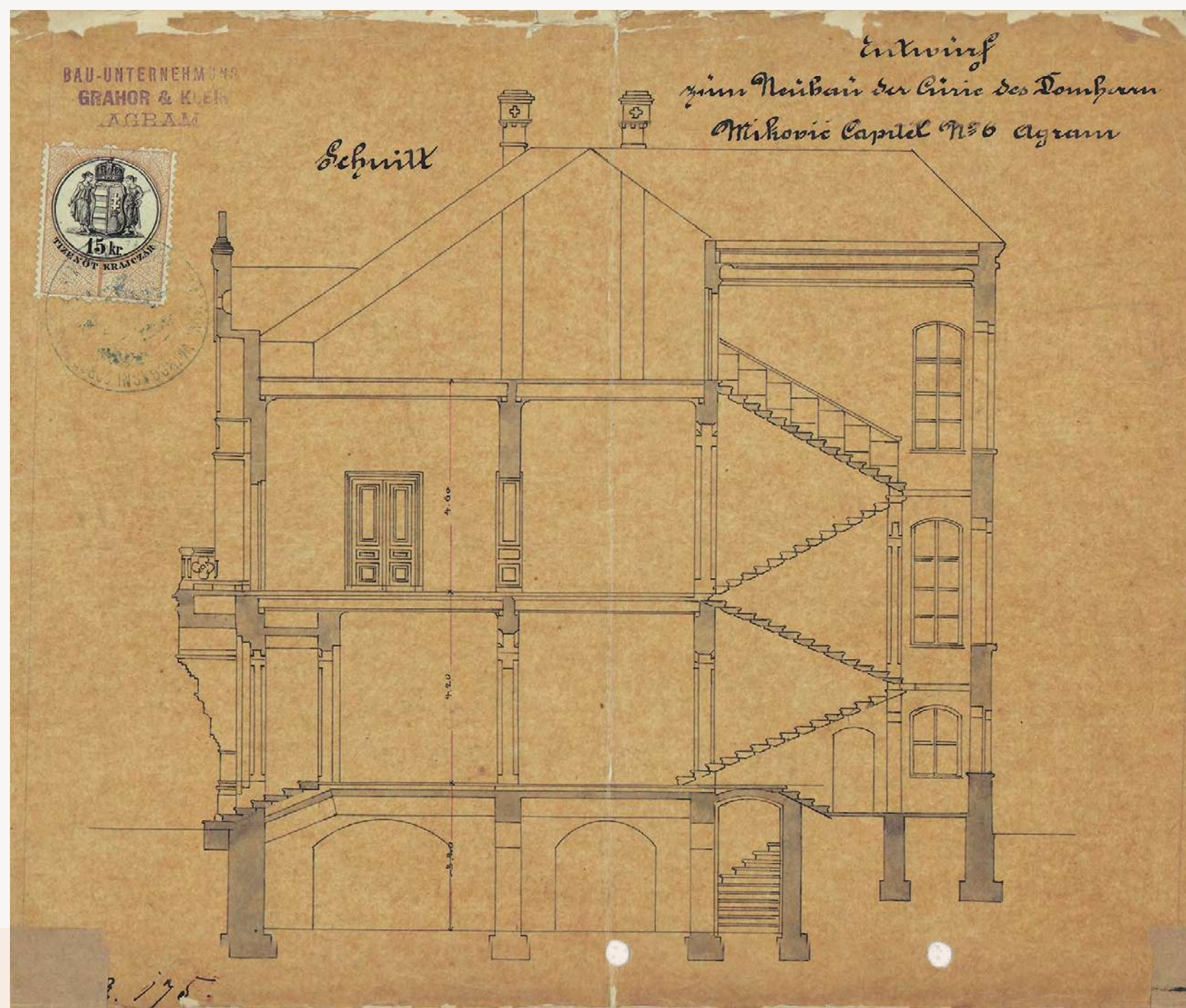
Kurija na adresi Kaptol 21, građena pak nešto kasnije, točnije 1885. godine, pokazuje romaničke utjecaje i predstavlja Bolléovu osobnu viziju neoromanike kao arhitektonskoga stila. Njezino je pročelje plošnije, bez naglašenoga središta, s dvobojnom opekom i drvenim trijemom u dvorištu. Unatoč tome, Kaptol nije izgubio svoj tipični barokni karakter, ali je, upravo zahvaljujući Bolléovim umješnim intervencijama, dobio i novo neogotičko lice. Ta obnova, svakako uz novogradnju, dio je širega urbanističkog zahvata kojim je Kaptol dobio neogotičko i neorenesansno ruho, premda ne u potpunosti onako kako su to isprva zamišljali Kršnjavi i Bollé. U svakomu slučaju, riječ je i dalje o najopsežnijemu Bolléovu pothvatu za Prvostolni kaptol, kojim je značajno promijenio vizuru toga dijela Zagreba sve do današnjih dana.

Panoramski pogled na kaptolsku kanoničku kuriju. Zagreb. HR-DAZG-857, Zbirka Ulčnik Ivan, sig. 627.

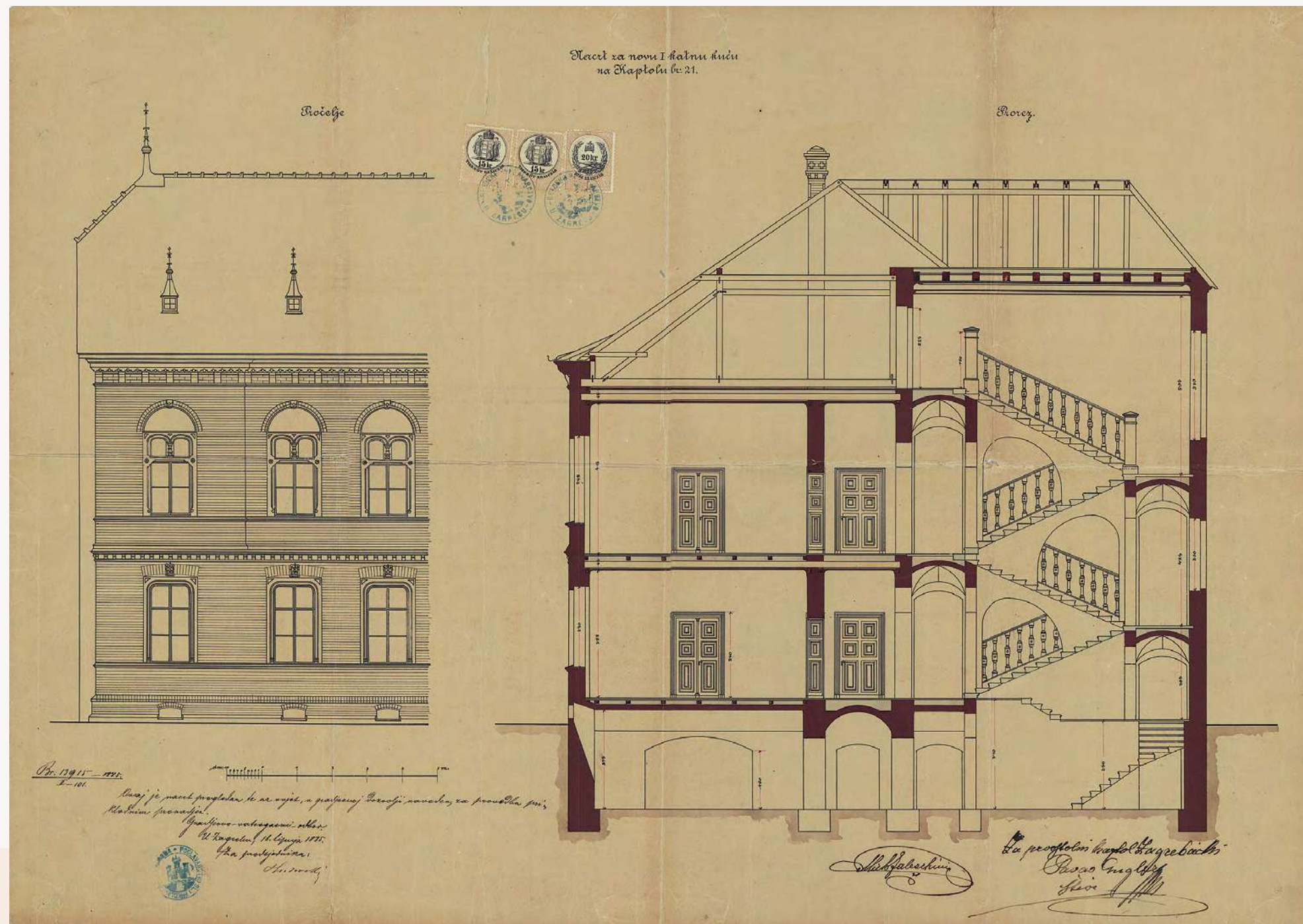

Nacrt pročelja i podruma za kanoničku kuriju na Kaptolu 6 prema zamisli Hermanna Bolléa. Zagreb, 1881.
HR-DAZG-1122, Zbirka građevne dokumentacije, Kaptol 6, dos. 1816/5.

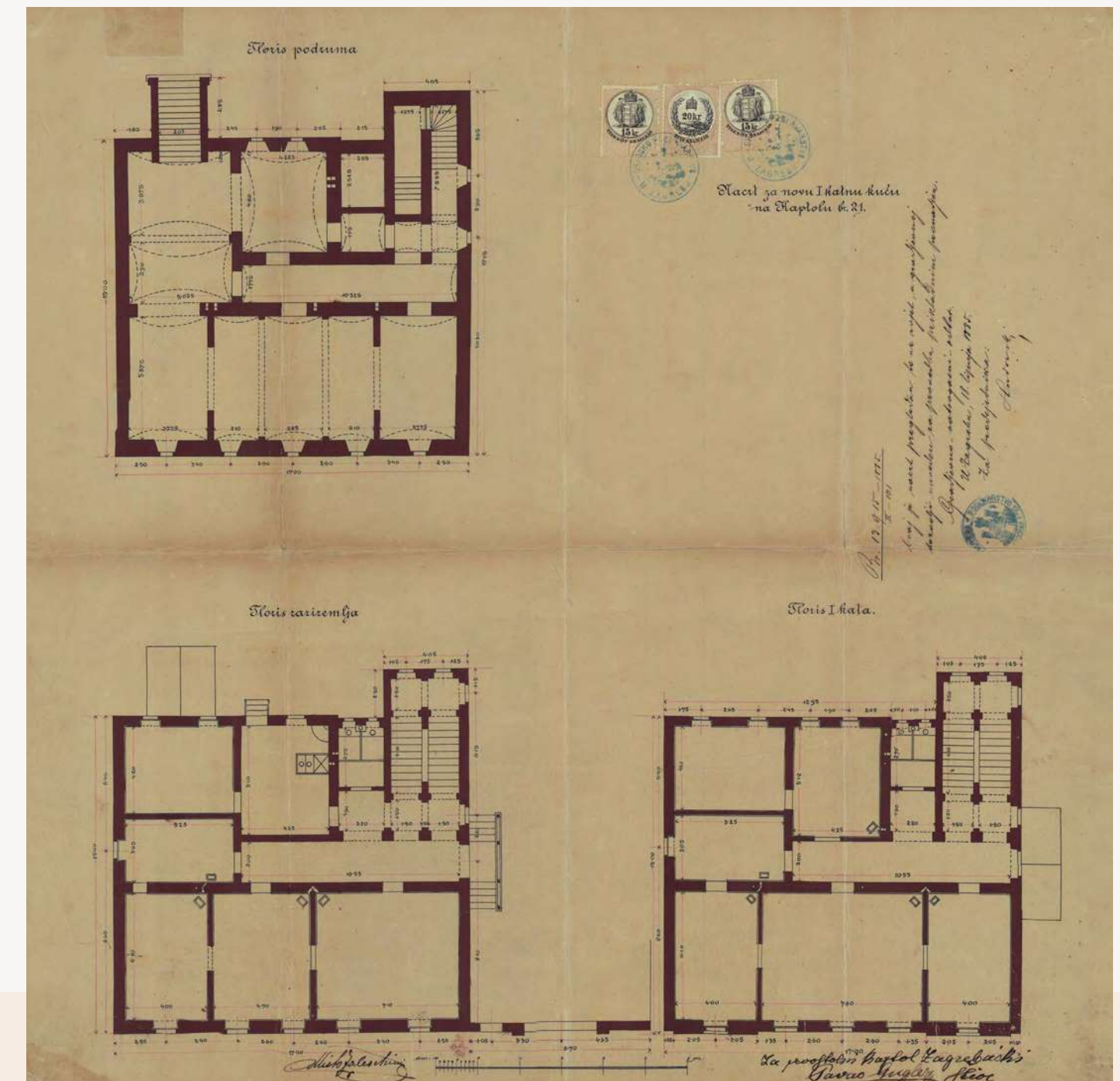

Nacrt proreza i prvoga kata za kanoničku kuriju na Kaptolu 6 prema zamisli Hermanna Bolléa. Zagreb, 1881.

HR-DAZG-1122, Zbirka građevne dokumentacije, Kaptol 6, dos. 1816/5.

Nacrt pročelja i proreza za novu kanoničku kuriju na Kaptolu 21
prema zamisli Hermanna Bolléa. Zagreb, 1885.
HR-DAZG-1122, Zbirka građevne dokumentacije, Kaptol 21, dos. 1823/4.

Tloct podruma i prvoga kata za novu kanoničku kuriju na Kaptolu 21
prema zamisli Hermanna Bolléa. Zagreb, 1885.
HR-DAZG-1122, Zbirka građevne dokumentacije, Kaptol 21, dos. 1823/4.

Današnji izgled kanoničke kurije. Kaptol 21, Zagreb.
Fotografirao Ivan Smiljanić, 9. rujna 2025. godine.

Bočni pogled na kanoničku kuriju. Kaptol 21, Zagreb.
Fotografirao Ivan Smiljanić, 9. rujna 2025. godine.

SAKRALNA ARHITEKTURA

Hermann Bollé. Projekt za kapelicu Svetoga Križa. Zagreb, 1893.
HR-DAZG-1122, Zbirka građevne dokumentacije, Ilirski trg.

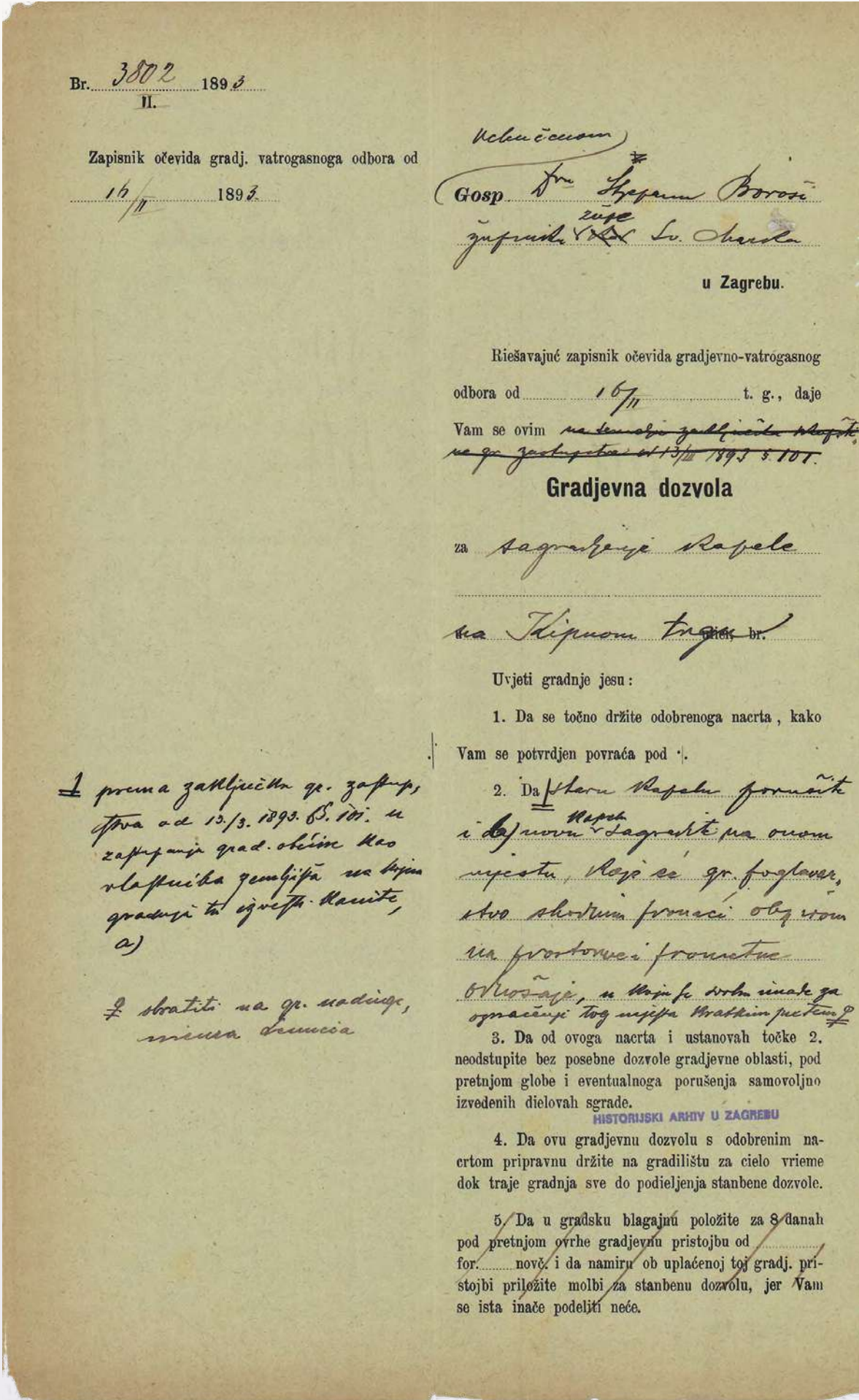

Današnji izgled kapelice Svetoga Križa na Ilirskom trgu. Zagreb.
Fotografirao Ivan Smiljanić, 9. rujna 2025. godine.

KAPELICA SVETOGA KRIŽA

Kapelica Svetoga Križa na nekadašnjemu Kipnom trgu (današnjem Ilirskom trgu) u Zagrebu prva je u cijelosti realizirana neogotička središnja građevina Hermanna Bolléa. Podignuta je na mjestu stare barokne kapele iz 18. stoljeća, zahvaljujući donacijama Terezije Spitaler i zalaganju dugogodišnjih župnikā župe sv. Marka – Stjepana Pogledića i Stjepana Boroše. Projektirana je u obliku centraliziranoga šesterokutnog tlocrta, s pročeljem orijentiranim prema Gornjemu gradu i naglašenim gotiziranim lukovima. građena je u *Rohbau* stilu, kombinacijom fasadne opeke i obrađenoga kamena iz Vinice i Repentabora u Istri. Karakteristični su detalji Bolléove neogotike: vrata od kovanoga željeza, vitraji, križno-rebrasti svod, oslik i oltar. Na središnjemu stupu pročelja postavljen je kip ugarskoga kralja sv. Stjepana (rad kipara Dragutina Moraka), kao simbolična posveta dvojici istoimenih župnika. Kapela je svečano blagoslovljena 1. studenoga 1893. godine. Ostala je važan primjer Bolléove sakralne arhitekture maloga mjerila, skladno uklopljene i u današnji zagrebački urbani prostor.

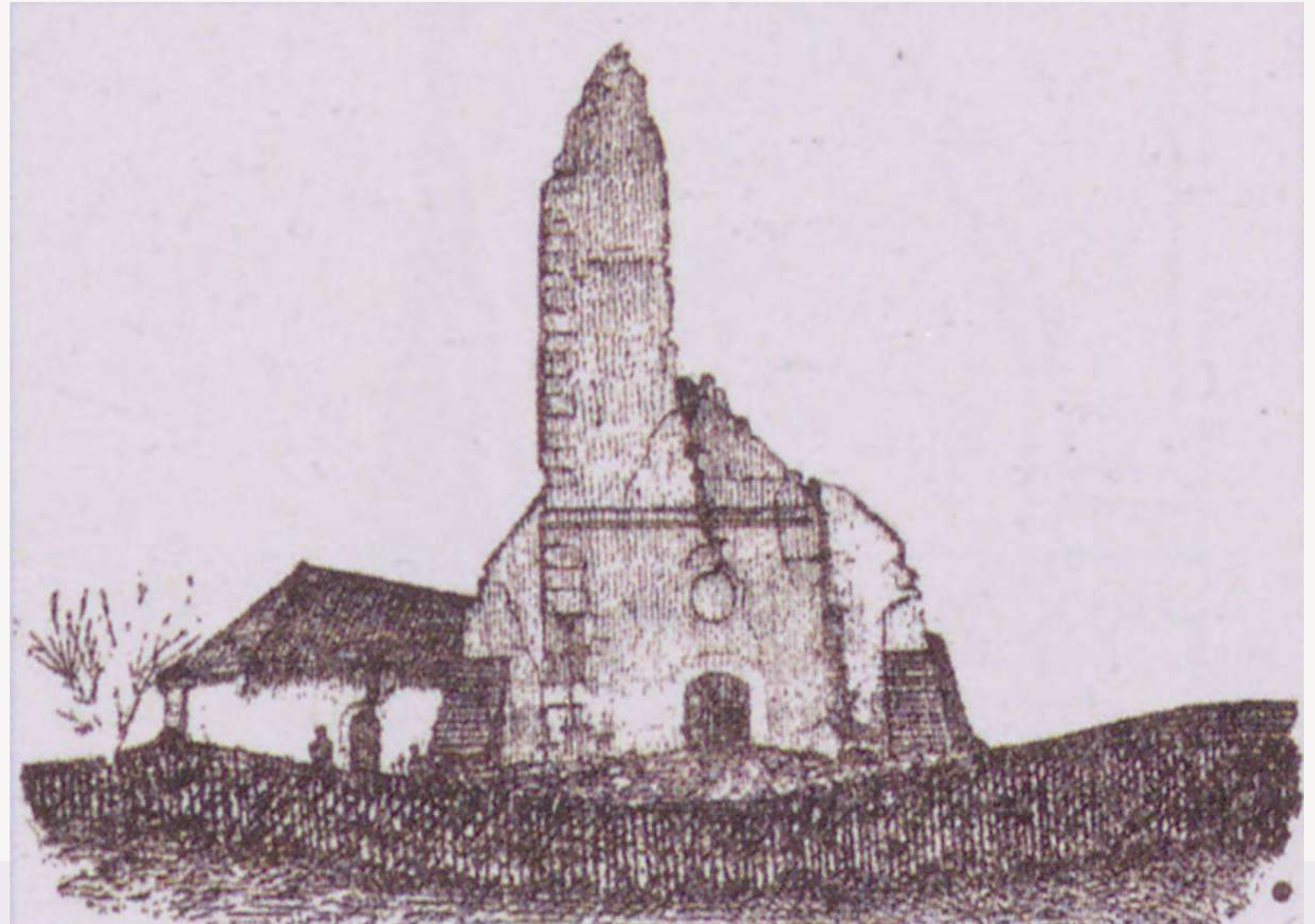
Građevinska dozvola
izdana za kapelicu
Svetoga Križa.
Zagreb, 1893.
HR-DAZG-1122, Zbirka
građevne dokumentacije,
Ilirski trg.

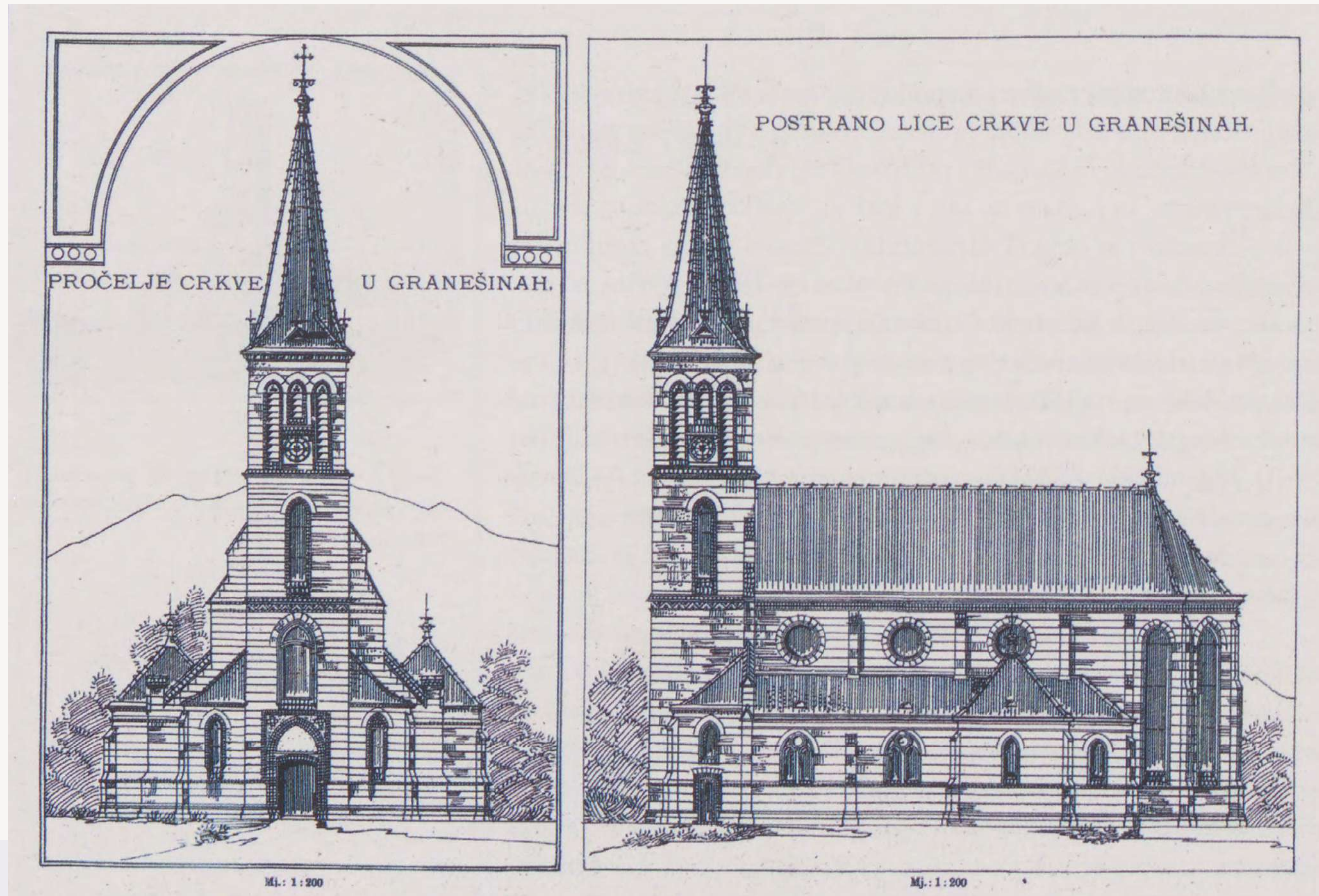
Detalj izrezbarenoga
kipa ugarskoga kralja
sv. Stjepana na kapelici
Svetoga Križa. Zagreb.
Fotografirao Ivan
Smiljanić, 9. rujna
2025. godine.

CRKVA ROĐENJA BLAŽENE DJEVICE MARIJE U GRANEŠINI

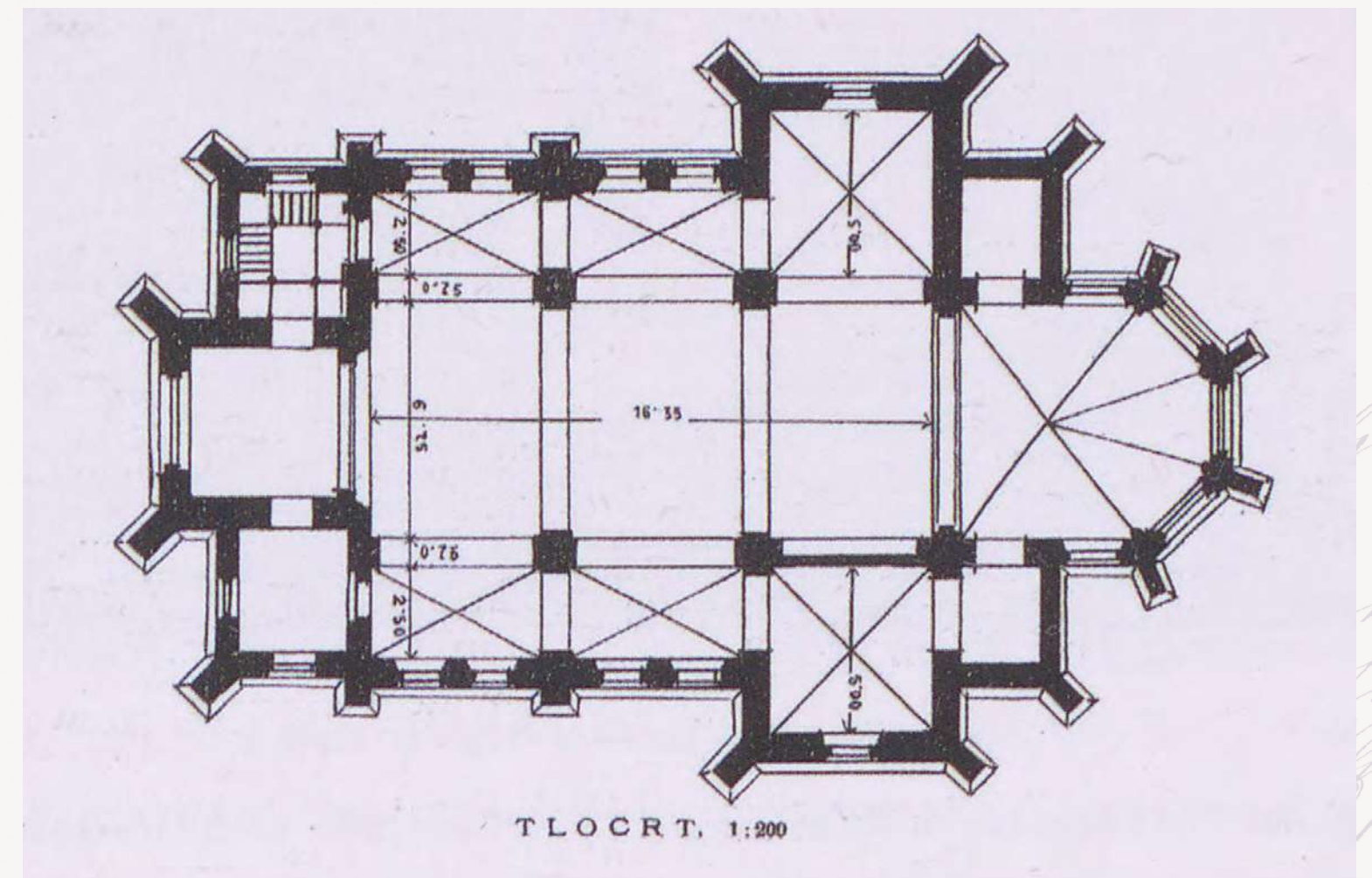
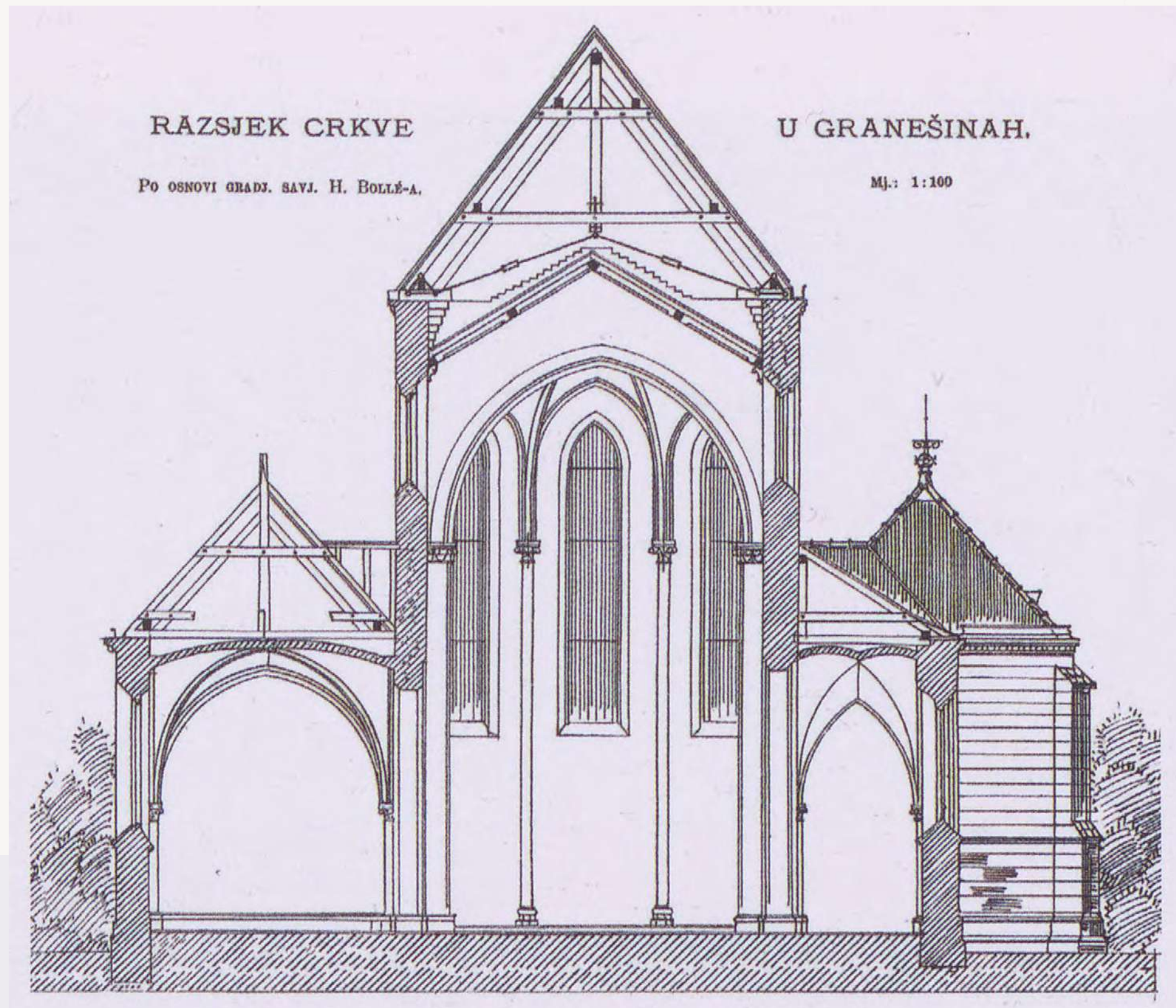
Župna crkva Rođenja Blažene Djevice Marije u Granešini najveća je i jedina trobrodna crkva među Bolléovim neogotičkim sakralnim građevinama te ujedno i prva takva katolička crkva u njegovu arhitektonskom opusu. Nakon što je prvobitna crkva potpuno uništena u potresu 1880. godine, Bollé je izradio projekt za gradnju nove crkve 1884., ali je zbog visokih troškova i usporednih radova na Kaptolu izgradnja odgođena do 1885., dok je temeljni kamen položen 1886. Crkva je dovršena i konačno posvećena 14. listopada 1886. gradnja je bila podložna redukcijama uslijed nedostatka proračunskih sredstava. Naime, projekt je pojednostavljen, smanjena je veličina objekta i odustalo se od dijela zamišljenih elemenata. Bollé je ipak zadržao visoki stupanj stilske dosljednosti u duhu gotike, ponajprije tlocrt latinskoga križa, trobrodnu baziliku, prozore s biforama, masivne kontrafore i toranj, naglašenu vertikalnost pročelja itd. Interijer uključuje vrijedne oltare, bogato raščlanjeno pročelje s tornjićima i baldahinima, a glavni oltar crkve jedan je od najboljih primjera domaće drvorezbarske umjetnosti sačinjen pod Bolléovim utjecajem.

Hinko Krapek. Glavno pročelje granešinske crkve nakon potresa 1880. godine. Preuzeto iz: Franz Wähner, „Das Erdbeben von Agram am 9. November 1880.“, aus dem LXXXVIII. Bände der Sitzungsber. der kais. Akademie der Wissenschaften, I. Abth., Aus der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei. Beč, 1883., str. 54.

Hermann Bollé. Projekt za glavno i bočno pročelje župne crkve u Granešini. Zagreb, 1885. Preuzeto iz: *Viesti hrvatskog društva inženira i arhitekata*, br. 8, 1. prosinca 1899.

*Stmolkom da prionisak pismeno porovlati
blagoizvolji.*

U Granešini dne 25. travnja 1891.

Stjepan Stikech

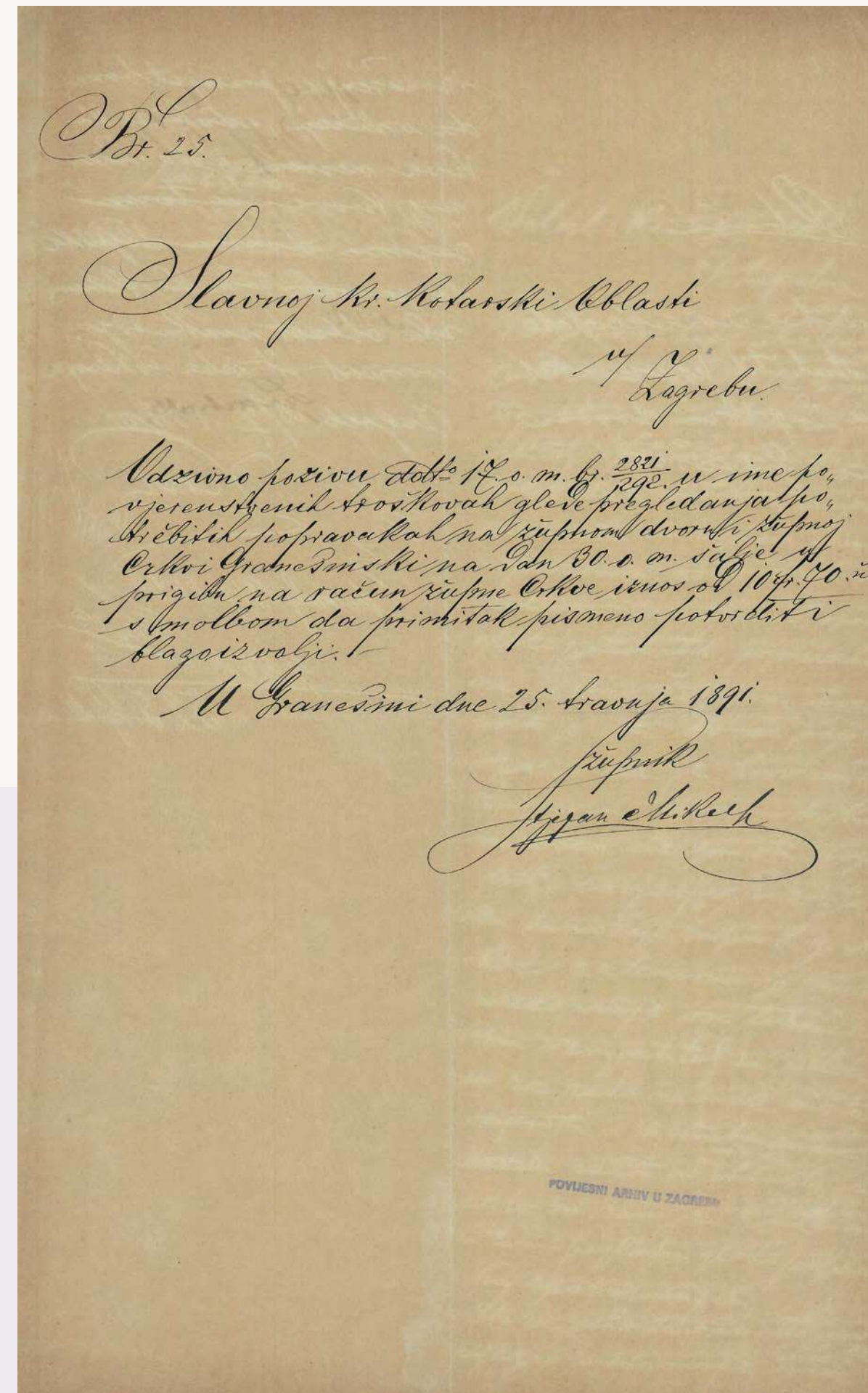
Hermann Bollé. Tlocrt i presjek s pogledom na svetište župne crkve u Granešini. Zagreb, 1885. Preuzeto iz: *Viesti hrvatskog društva inženira i arhitekata*, br. 8, 1. prosinca 1899.

JYAN STANDL
U ZAGREBU

Ivan Standl. Posljedice potresa u Granešini 1880. godine. Zagreb. HR-DAZG-857, Zbirka Ulčnik Ivan, sig. 1177.

Današnji izgled župne crkve Rođenja Blažene Djevice Marije uslijed poslijepotresne obnove. Granešina ul. 10, Zagreb. Fotografirao Ivan Smiljanić, 12. rujna 2025. godine.

Izveštaj graneškoga župnika Stjepana Mikeca o financijskim sredstvima za popravak crkve i župnoga dvora upućen Kraljevskoj kotarskoj oblasti u Zagrebu. Granešina, 1891. HR-DAZG-3, Kraljevska kotarska oblast Zagreb, kut. 295.

gosp. Polleom obračunati, što je on
već i učinio jer je istom u prošle
godine upitni račun uručio.
Podpisano poženstvom i zastupnik Rola,
toga izjavljajući da nema zapreke
da se gosp. poduzetnikom Bruno Waidmann
njegova pridržana javčevina odužena
u pohvalbenom zapisniku od 18 listopada
1886 u iznosu od 1600 fl. pridržana za tuču
i u rane terake isplati, čim poduzetnik
gore navedene mane kod prodorak i stroja
nova vrata načini.

Podjednu molim gosp. Waldman da mi u
putu od 528 f. koje je glasom pohvalbe,
noza rapifmika, još kod prečestnog
Kaptola pridržana, isplati.

Charluceno i podpisano

Lucerne
 J. H. Bolle
 K. M.
 Kustynnik p. architekt
 H. 4 Bolle

Vahonda Pottery
Wacab

Edward Tallent C. 2
Earlewin P. 1844
Knapola Zagreb 1844

2. Nije olakšic / k.2.
kao drugi put / Kraljevo duh.

Wankauer ^{Stadl.} Lejzeran Mikul
Zemik

Nadprohvalbeni papiromik
sastavljen u Granašini dne 22 studena 1887
Prisutni podpisani
Predmet.

glasom navedena od 28. studena 1885 sklopljenog
sa prečastnim prvostolnim kapitolom kogrebac
kim kao kulatorom izgradio je poduzetnički
gosp. Bruno Waidman novu zgradu crkvan
u Jenušini, koja je na dan 14. listopada
1886 posvećena.

Na molbu g. Huna Waidmana ovlasti la
je naredbom od 24 listopada 1887 broj ¹⁵⁵⁸⁷₂₃₉₆
kralj. hrvatska oblast zagrebačka, kralj.
kotarska oblast u Zagrebu da predurme
propisanu nadpohvalbu irakemih rodjaka
Usljed toga odredila kralj. kotarska oblast
u Zagrebu odlukom svojom od 11. studen-
ca 1887 broj 7716 upitnu nadpohvalbu
na današnji dan na licu mjesta. na
koji su prispieli dole prikupisani.

Nakon svestranog točnog pregledanja
novonagrađjene ružme crkve u Grenarini
konstatiralo je povjerenstvo, da se cijela
gradnja u dobrom stanju nalazi i da
se poslije predurete popravke nisu ništa
nove mane pokazale koje bi se mo-
glo prigovoriti poduzetničkim vodi-
m točnog izvedenja, jer su opremljeni

POVNEŠNI ARHIV U ZAGREBU

Nadpohvalbeni zapisnik o novoizgrađenoj crkvi prema nacrtima Hermanna Bolléa. Granešina, 1887. HR-DAZG-3, Kraljevska kotarska oblast Zagreb, kut. 295.

EVANGELIČKA CRKVA I OPĆINSKI DVOR

Evangelička crkva i pripadajući joj općinski dvor u Kukovićevoj ulici (današnjoj Gundulićevoj ulici) sagrađeni su početkom 1880-ih kao reprezentativan zagrebački neogotički kompleks, financiran dijelom i sredstvima Društva Gustava Adolfa, kao i Zemaljske vlade Trojedne Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, na inicijativu grofa Schlippenbacha 1879. godine. Projektirao ih je Hermann Bollé, a gradnja je trajala od 1882. do 1884. godine. Crkva je građena u obliku središnje građevine grčkoga križa, s bogatom opremom, ponajprije oslikom, vitrajima, mrežastim svodom, orguljama i drvenim galerijama. Zgrada općinskoga dvora sagrađena je nešto ranije, a s crkvom čini jedinstvenu arhitektonsku cjelinu, oblikovanu prema uzoru na bečke i sjevernonjemačke protestantske crkve. Projekt je izazvao pozornost i u stranomu tisku, pa čak i kod njemačkoga cara Wilhelma I. Crkva i dvor smatraju se općenito jednim od najkvalitetnijih primjera protestantske sakralne arhitekture u Hrvatskoj. Bollé je projekt izradio besplatno, a ubrzo nakon posvete crkve 1884. godine istupio je iz evangeličke zajednice i službeno prešao na katoličanstvo.

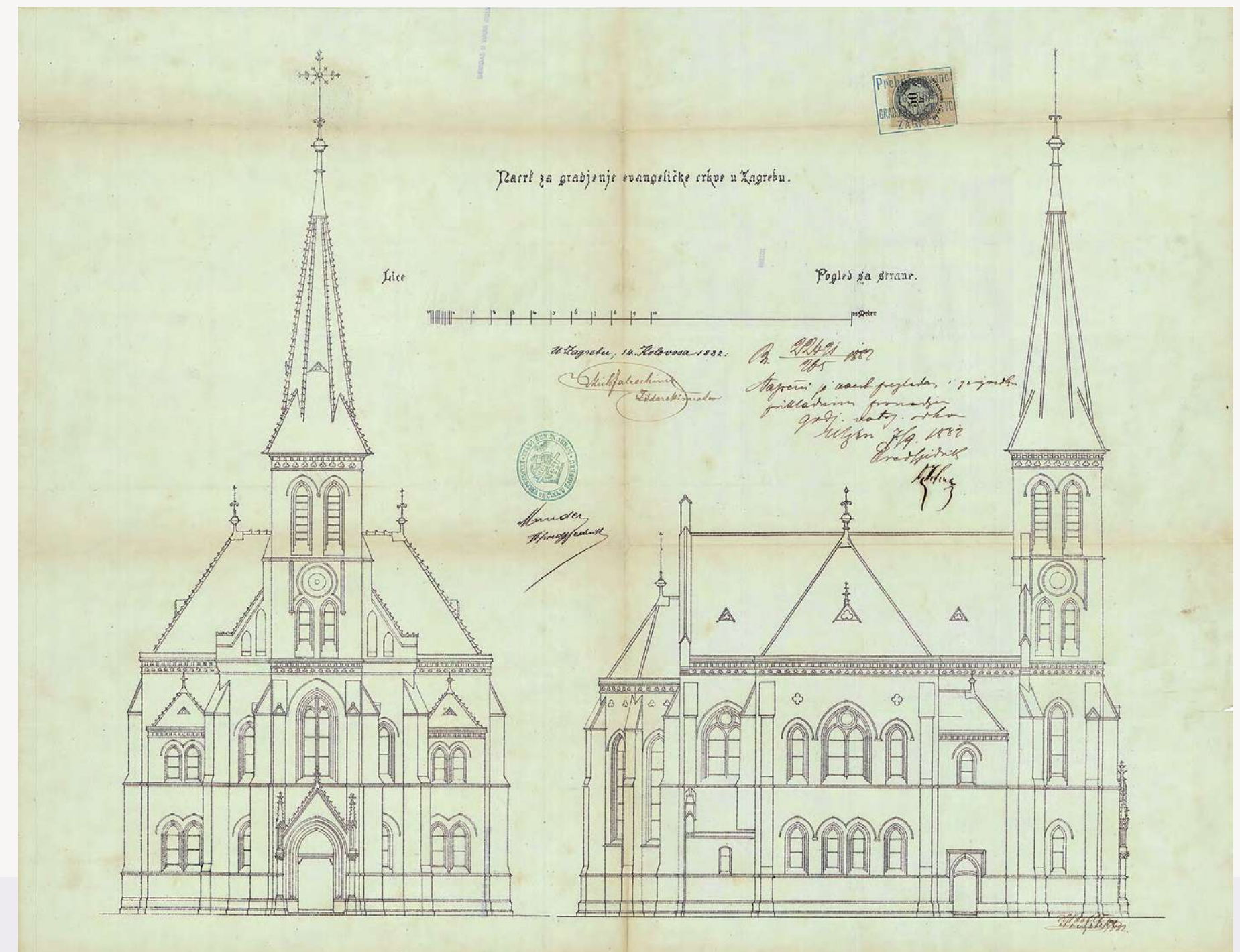
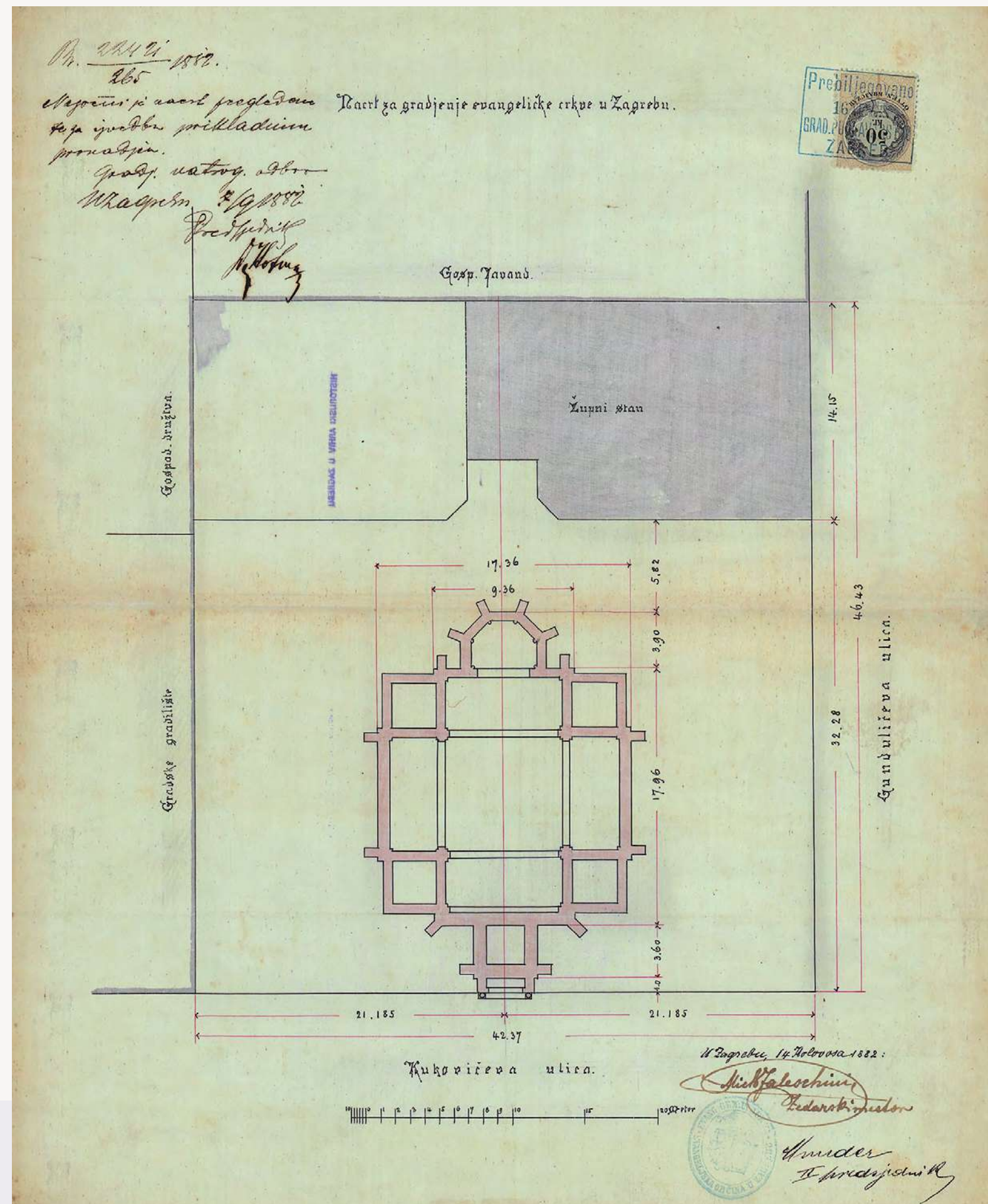
Evangelička crkva i općinski dvor. Gundulićeva ulica 28, Zagreb.
HR-DAZG-857, Zbirka Ulčnik Ivan, sig. 1192.

Današnji izgled evangeličke crkve na uglu Gundulićeve i Hebrangove ulice. Zagreb.
Fotografirao Ivan Smiljanić, 9. rujna 2025. godine.

Današnji izgled evangeličkoga općinskog dvora na uglu Gundulićeve i Hebrangove ulice. Zagreb.
Fotografirao Ivan Smiljanić, 9. rujna 2025. godine.

Hermann Bollé. Nacrt za gradnju evangeličke crkve (pročelje i pogled sa strane). Zagreb, 1882.
HR-DAZG-1122, Zbirka građevne dokumentacije, Gundulićeva 28, dos. 1312/3.

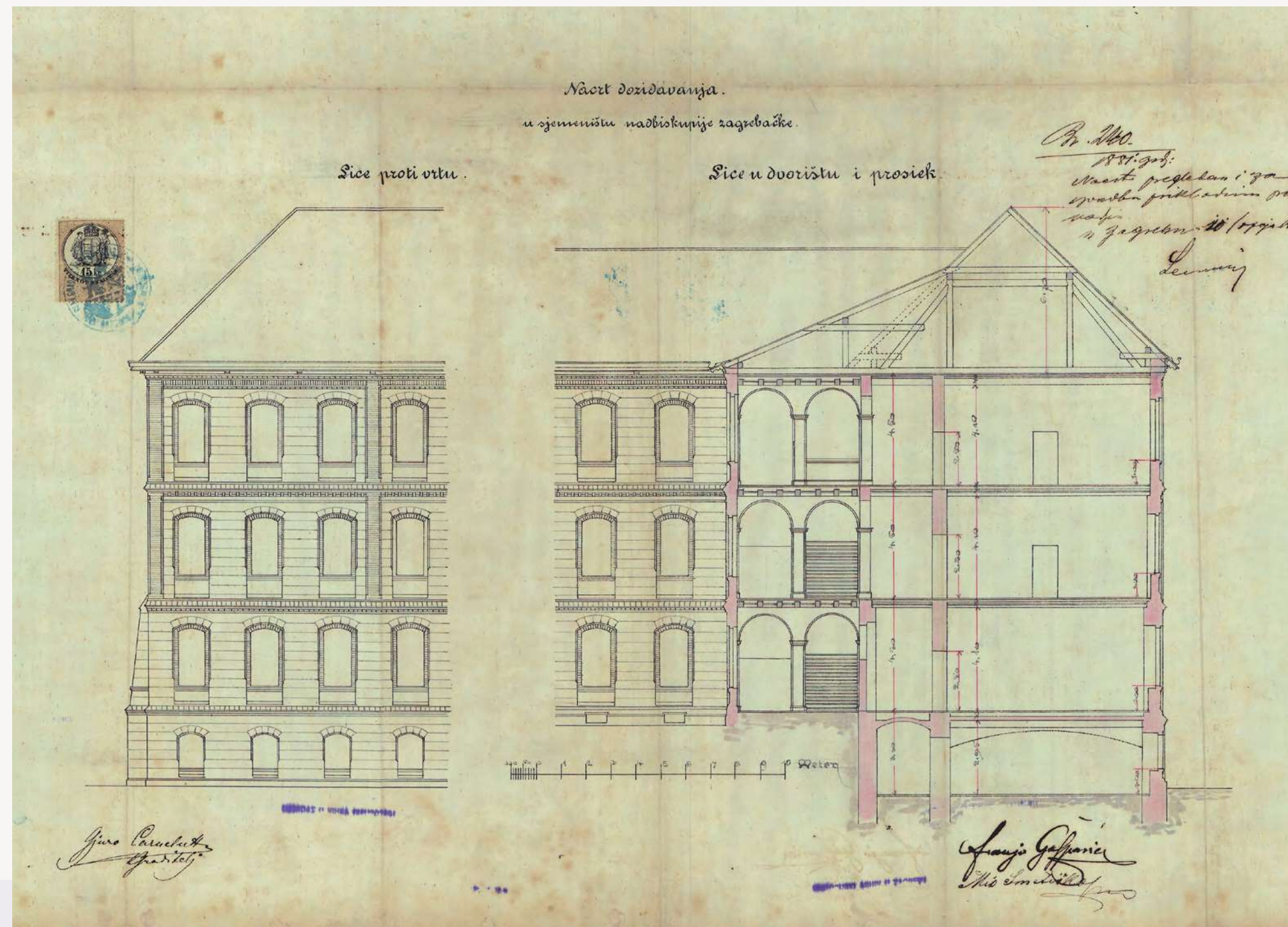
Hermann Bollé. Tlocrt za gradnju evangeličke crkve. Zagreb, 1882.
HR-DAZG-1122, Zbirka građevne dokumentacije, Gundulićeva 28, dos. 1312/3.

NADBISKUPSKO BOGOSLOVNO SJEMENIŠTE

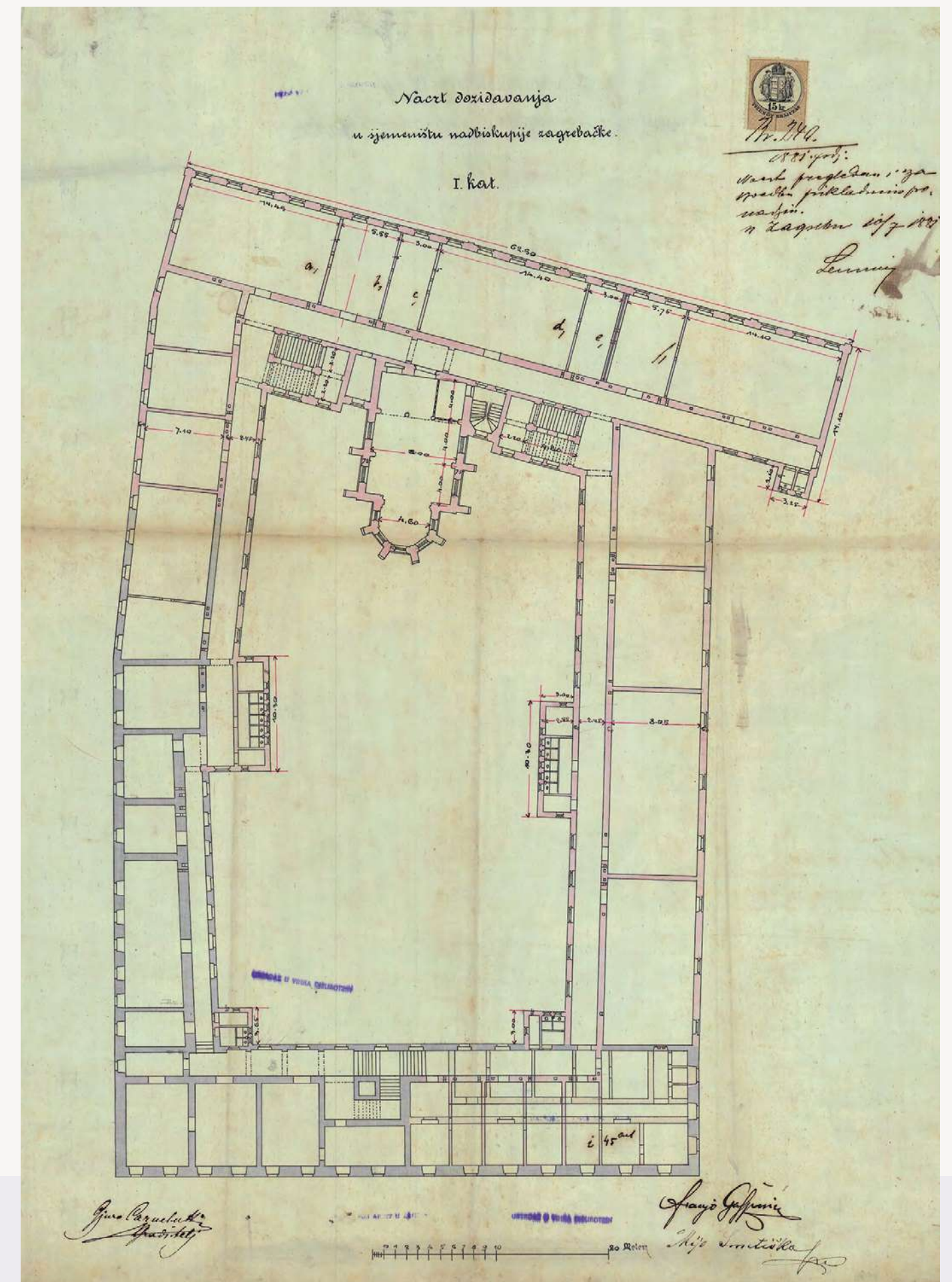
Dogradnju istočnoga krila kompleksa Nadbiskupskoga bogoslovnog sjemeništa na Kaptolu nakon potresa 1880., tijekom kojega je staro krilo srušeno, projektirao je Hermann Bollé. Do sredine 1881. godine već je bio postavljen temelj, a do 1883. dovršena je i nova dvoetažna kapela kao središnji reprezentativni prostor. Bollé je koristio *Rohbau* tehniku i uobičajenu neogotičku dekoraciju: prozore s vitrajima iz Geylingove radionice u Beču, dekorativne oslike Johannesa Clausena, kovanu opremu Antuna Mesića, te stilske elemente poput rebara, svodova, niša i triforija. Kapela odražava utjecaje Friedricha von Schmidta (posebno iz crkve sv. Brigite u Beču) s karakterističnim drvenim korom i oblikovanim svetištem. U unutrašnjosti je dominirao „stil rane gotike” sa žuto-sivim zidovima i prikazima Krunjenja Bogorodice te sv. Ćirila i Metoda autora Epaminondasa Buczewskoga. Oprema je uključivala drveni kor, ambon, propovjedaonicu i klupe, a cijeli interijer danas je nažalost izgubljen. Riječ je o jednom od najranijih i najsloženijih Bolléovih neogotičkih interijera.

Nadbiskupsko bogoslovno sjemenište sa Zagrebačkom katedralom u pozadini. Kaptol 29, Zagreb.
HR-DAZG-866, Zbirka fotografija, sig. 2764.

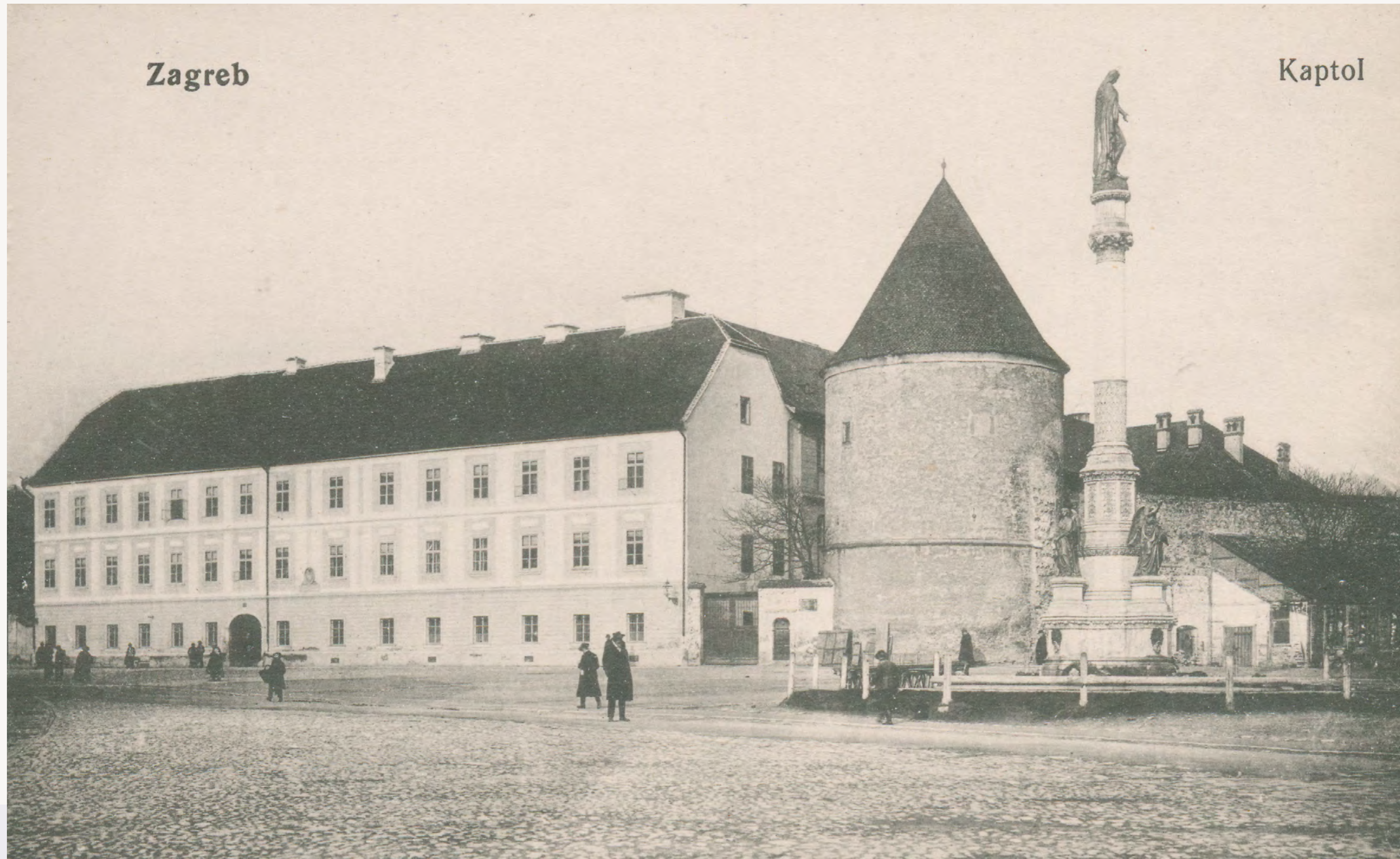
Hermann Bollé. Nacrt dogradnje Nadbiskupskoga bogoslovnog sjemeništa na Kaptolu 29 (pročelje i prosjek). Zagreb, 1881.
HR-DAZG-1122, Zbirka građevne dokumentacije, Kaptol 29-31, dos. 1824/1.

Hermann Bollé. Nacrt dogradnje Nadbiskupskoga bogoslovnog sjemeništa na Kaptolu 29 (prvi kat). Zagreb, 1881.
HR-DAZG-1122, Zbirka građevne dokumentacije, Kaptol 29-31, dos. 1824/1.

Današnji izgled Nadbiskupskoga sjemeništa tijekom opsežne poslijepotresne obnove. Kaptol 29, Zagreb. Fotografirao Ivan Smiljanić, 9. rujna 2025. godine.

Razglednica s prikazom Nadbiskupskoga bogoslovnog sjemeništa, Domitrovićeve kule i Marijinoga pila. Kaptol 29, Zagreb. HR-DAZG-857, Zbirka Ulčnik Ivan, sig. 629.

STAMBENO-POSLOVNA ARHITEKTURA

VILA ŽIVKOVIĆ

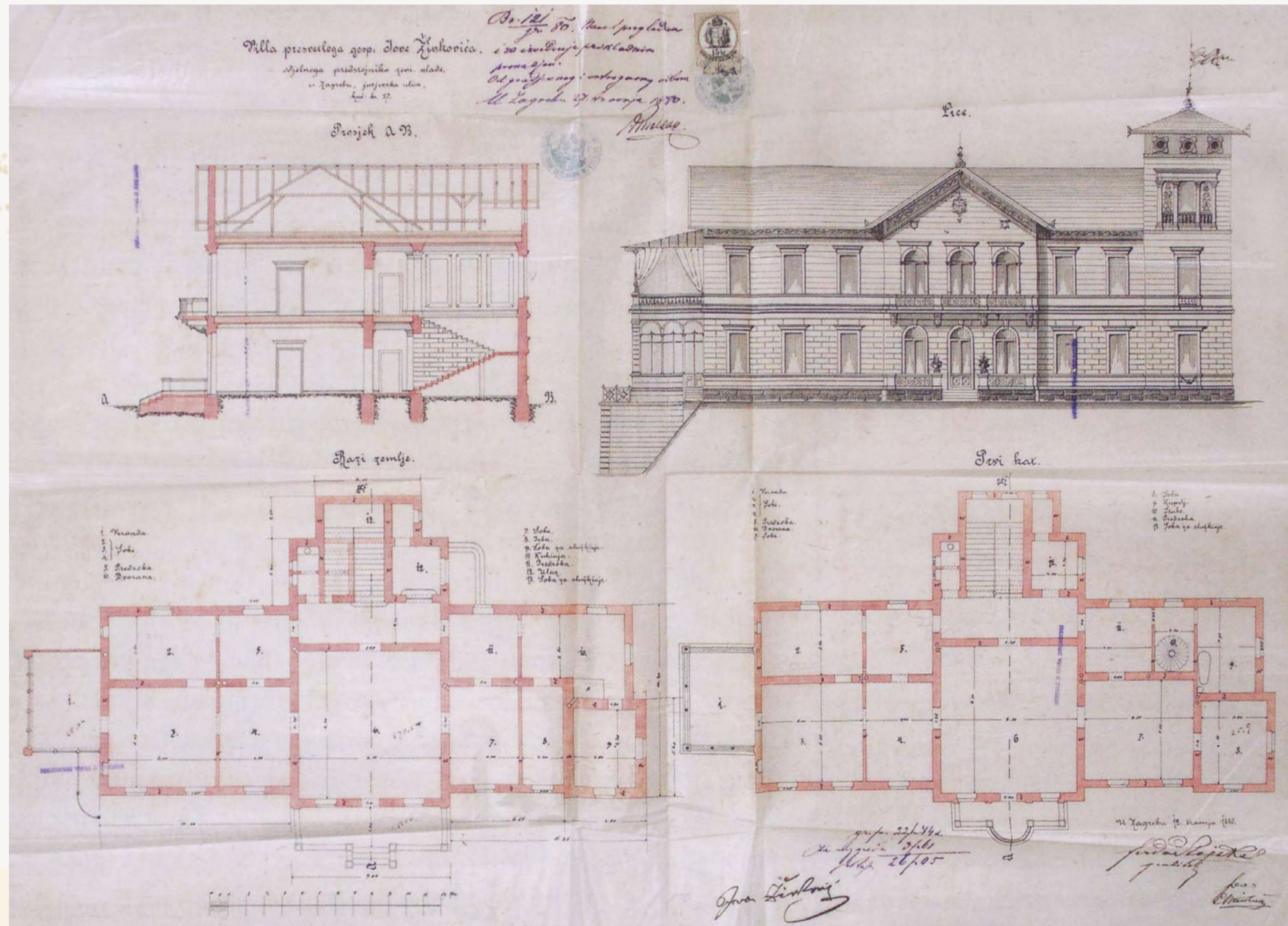
Vila hrvatskoga podbana baruna Jovana Živkovića, predstojnika Odjela za unutarnje poslove Zemaljske vlade Trojedne Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, izgrađena je 1882. godine na sjevernomu rubu Zagreba u današnjoj Jurjevskoj ulici na kućnom broju 27. Predstavlja jedan od najvažnijih primjera historicizma u hrvatskoj arhitekturi. Projektirana je u stilu talijanske renesanse, tzv. „toskanskomu stilu“, s pročeljem okrenutim prema jugu i visokim tornjem uz ulicu. Vjerojatno ju je projektirao Kuno Waidmann u suradnji s Hermannom Bolléom. Ističu se elementi poput trokutastoga zabata, pravokutnih nadvoja i balkona s kovanim ogradama koje je izradio Antun Mesić. Vila je svečano otvorena 1883. godine, a deset godina kasnije vlasništvo je prešlo na obitelj Adrowski.

Podban Jovan Živković (1826. – 1902.). Fotografija preuzeta iz: Irena Kraševac, „Arhitektura kao okvir zagrebačke kulturne povijesti“, *Kvartal: kronika povijesti umjetnosti u Hrvatskoj* 14 (2017.) 1–2, str. 24–29, str. 25.

Današnji izgled vile Živković u Jurjevskoj ulici 27. Zagreb. Fotografirao Ivan Smiljanić, 9. rujna 2025. godine.

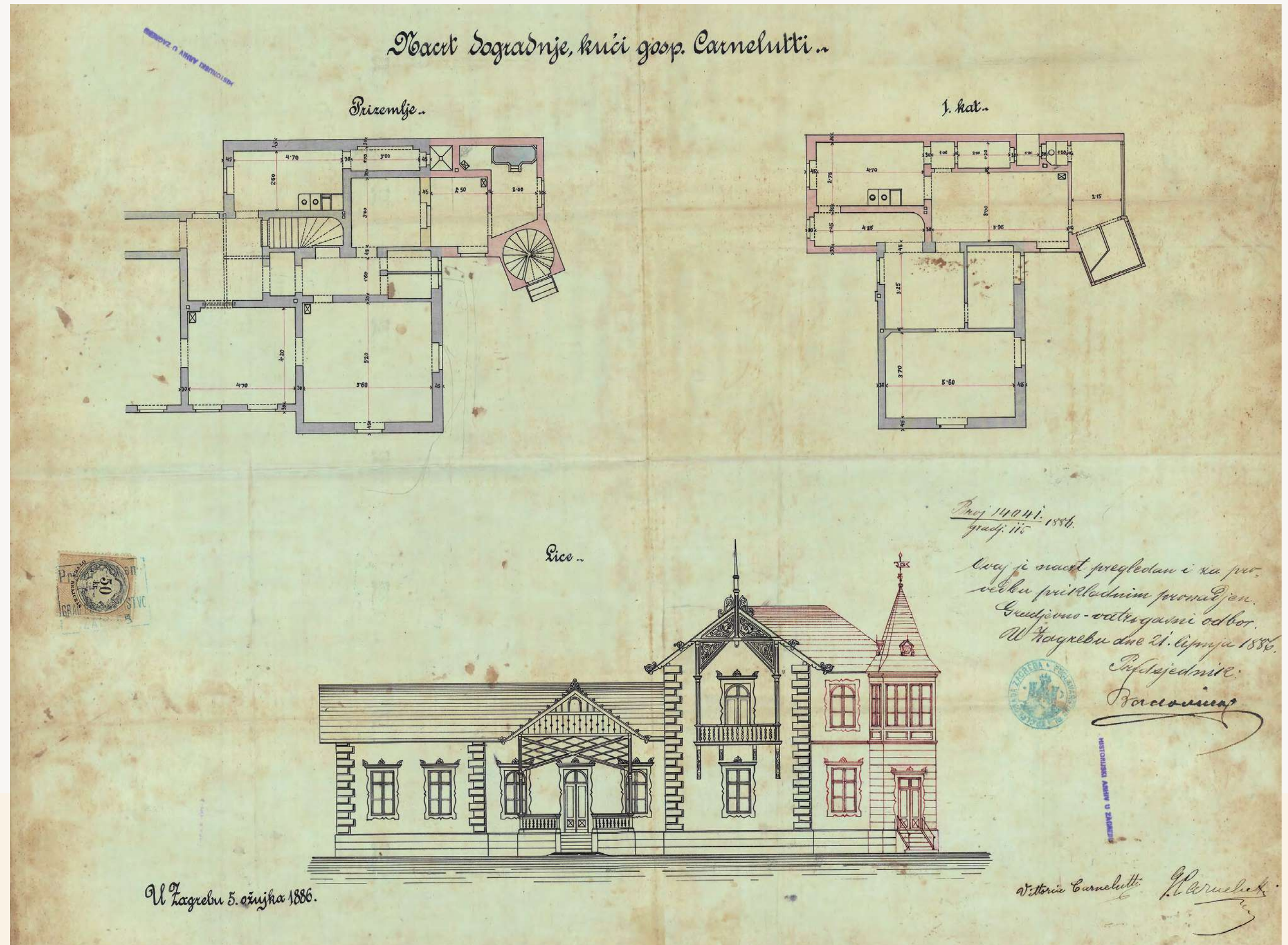

Kuno Waidmann, Hermann Bollé. Projekt za vilu Jovana Živkovića. Zagreb, 1880. HR-DAZG-1122, Zbirka građevne dokumentacije, Jurjevska 27, dos. 1768/8.

KUĆA SPEVEC-CARNELUTTI

Kuća Stjepana Speveca u Dalmatinskoj ulici na kućnom broju 10 u Zagrebu, sagrađena 1882. godine, jedno je od najprestižnijih Bolléovih ostvarenja u stambenoj arhitekturi, realizirana isprva za visokoga državnog službenika i investitora Gjuru Carneluttija. Fasada je raskošno oblikovana u historicističkomu duhu, s jonskim pilastrima, rustikalnim prizemljem i istaknutim erkerom iznad glavnoga portala. Unutrašnjost kuće ističe se reprezentativnim stubištem, bogato raščlanjenom ogradom i oslikom u pompejanskomu stilu, što ovu kuću čini izuzetnim primjerom Bolléove arhitekture uistinu visoke kvalitete.

Projekt za prigradnju glavnoga pročelja kuće Spevec-Carnelutti sagrađene prema zamisli Hermanna Bolléa. Zagreb, 1886.
HR-DAZG-1122, Zbirka građevne dokumentacije, Dalmatinska 10, dos. 689/4.

Današnji izgled kuće Spevec-Carnelutti u Dalmatinskoj ulici 10. Zagreb. Fotografirao Ivan Smiljanić, 9. rujna 2025. godine.

Br. 14041 188 6
gradj. 115.

Zapisnik očevida gradj. vatrogasnog odbora od
9^a lipnja 188 6

Gospo
melu

Rješavaj
odbora od
Vam se ovim

za jedn
Kvein
u Dalm

Uvjeti g

1. Da s
2. Da...

Vam se potv

Br. 14041 188 6
gradj. 115.

Zapisnik očevida gradj. vatrogasnog odbora od
9^a lipnja 188 6

I.
Gospo
u Zagrebu.
Dalmatinska ulica br. 10.

Rješavajući zapisnik očevida gradjevno-vatrogasnog
odbora od 9^a lipnja t. g., daje
Vam se ovim

Gradjevna dozvola

za jednokratnu prigradnju
Kvein. Kući
u Dalmatinskoj ulici, br. 10

Uvjeti gradnje jesu:

1. Da se točno držite odobrenoga nacerta, kako
Vam se potvrđen povraća pod %.

2. Da

3. Da od ovoga nacerta i ustanova točke 2.
neodstupite bez posebne dozvole gradjevne oblasti, pod
pretnjom globe i eventualnoga porušenja samovoljno
izvedenih dielovah sgrade.

4. Da ovu gradjevu dozvolu s odobrenim na-
crtom pripravnju držite na gradilištu za cijelo vrijeme
dok traje gradnja sve do podieljenja stanbene dozvole.

5. Da u gradsku blagajnu položite za 8 danah
pod pretnjom ovrhe gradjevu pristojbu od tri
for. 11 novč. i de potvrdu

Kvein. Kući
u Dalmatinskoj ulici, br. 10

Uvjeti gradnje jesu:

1. Da se točno držite odobrenoga nacerta, kako
Vam se potvrđen povraća pod %.

2. Da

3. Da od ovoga nacerta i ustanova točke 2.
neodstupite bez posebne dozvole gradjevne oblasti, pod
pretnjom globe i eventualnoga porušenja samovoljno
izvedenih dielovah sgrade.

4. Da ovu gradjevu dozvolu s odobrenim na-
crtom pripravnju držite na gradilištu za cijelo vrijeme
dok traje gradnja sve do podieljenja stanbene dozvole.

5. Da u gradsku blagajnu položite za 8 danah
pod pretnjom ovrhe gradjevu pristojbu od tri
for. 11 novč. i de potvrdu

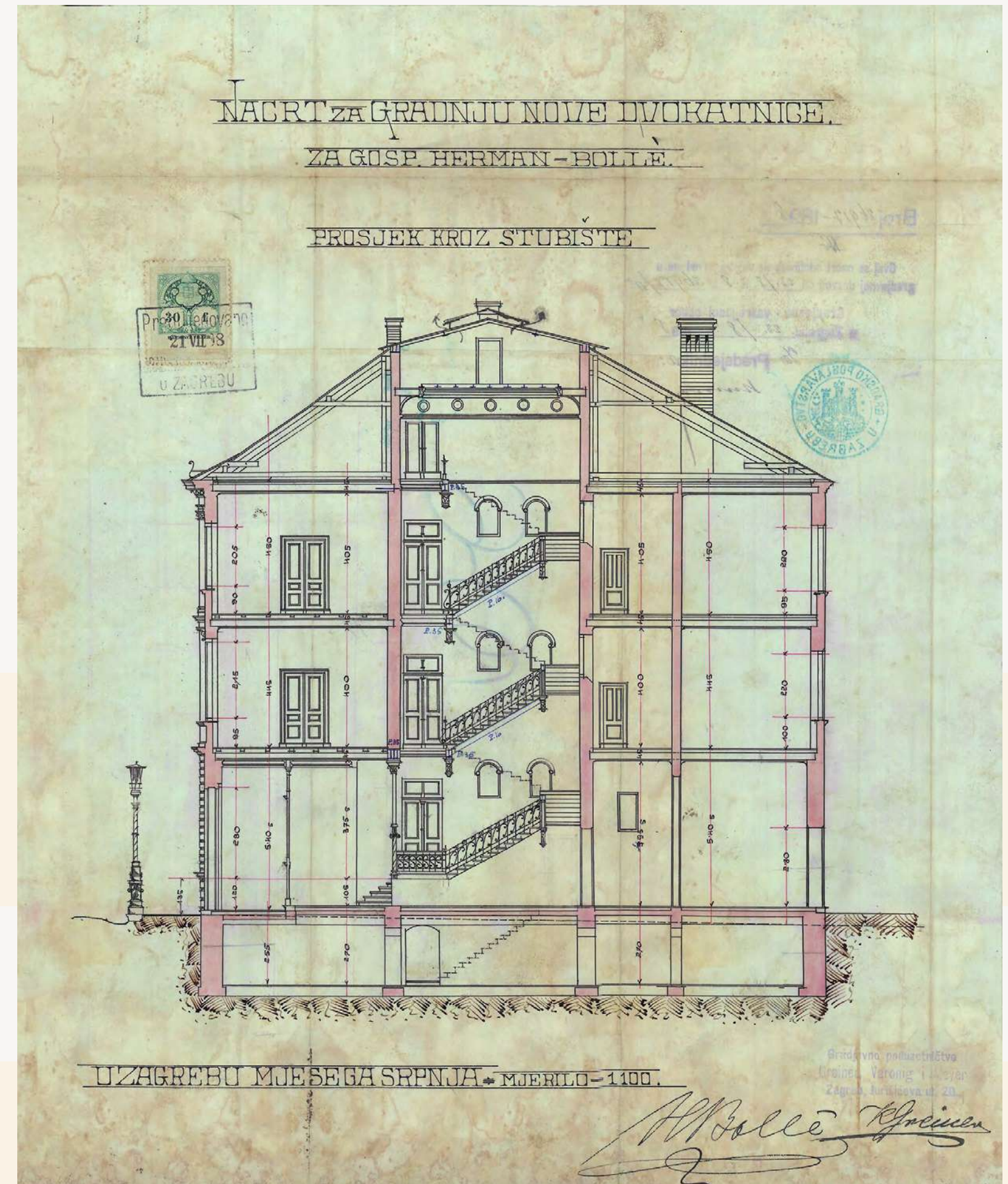
Građevinska dozvola za prigradnju kući
Spevec-Carnelutti. Zagreb, 1886.
HR-DAZG-1122, Zbirka građevne
dokumentacije, Dalmatinska 10, dos. 689/4.

BOLLÉOVA KUĆA

Bolléova vlastita kuća, smještena u današnjoj Ulici Jurja Žerjavića na kućnom broju 4, izgrađena je krajem 1880-ih ili početkom 1890-ih u neorenesansnom stilu. Riječ je o dvokatnici s bogato dekoriranim pročeljem, ložama i stiliziranim stupovima (dorskim i korintskim), karakterističnima za Bolléov dekorativni izraz. Na prvom katu živio je sâm Bollé, zajedno sa suradnikom Ignjatom Franzom. Zgrada se ističe umjetničkom obradom pročelja i detaljima poput bisti, niša i ukrasnih okvira, čime se potvrđuje Bolléov visoki arhitektonski standard i u privatnom stambenom graditeljstvu.

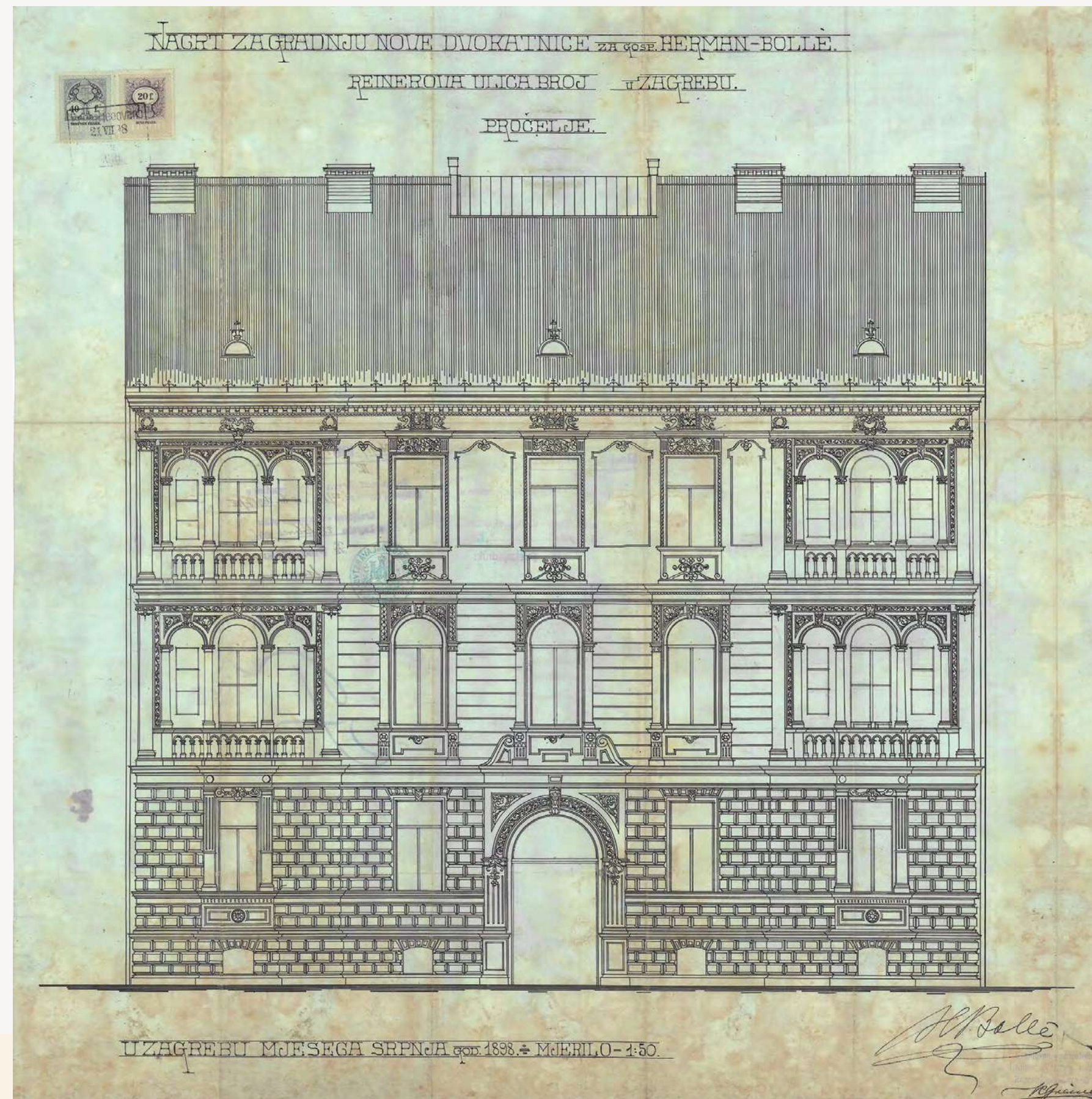
Današnji izgled nekadašnje Bolléove kuće u Ulici Jurja Žerjavića 4. Zagreb.
Fotografirao Ivan Smiljanić, 9. rujna 2025. godine.

Hermann Bollé. Projekt za glavno pročelje vlastite kuće u Ulici Jurja Žerjavića 4 (presjek). Zagreb, 1898.
HR-DAZG-4, Gradsko poglavarstvo Zagreb, Građevni odjel, sig. 26961/1899, kut. 63.

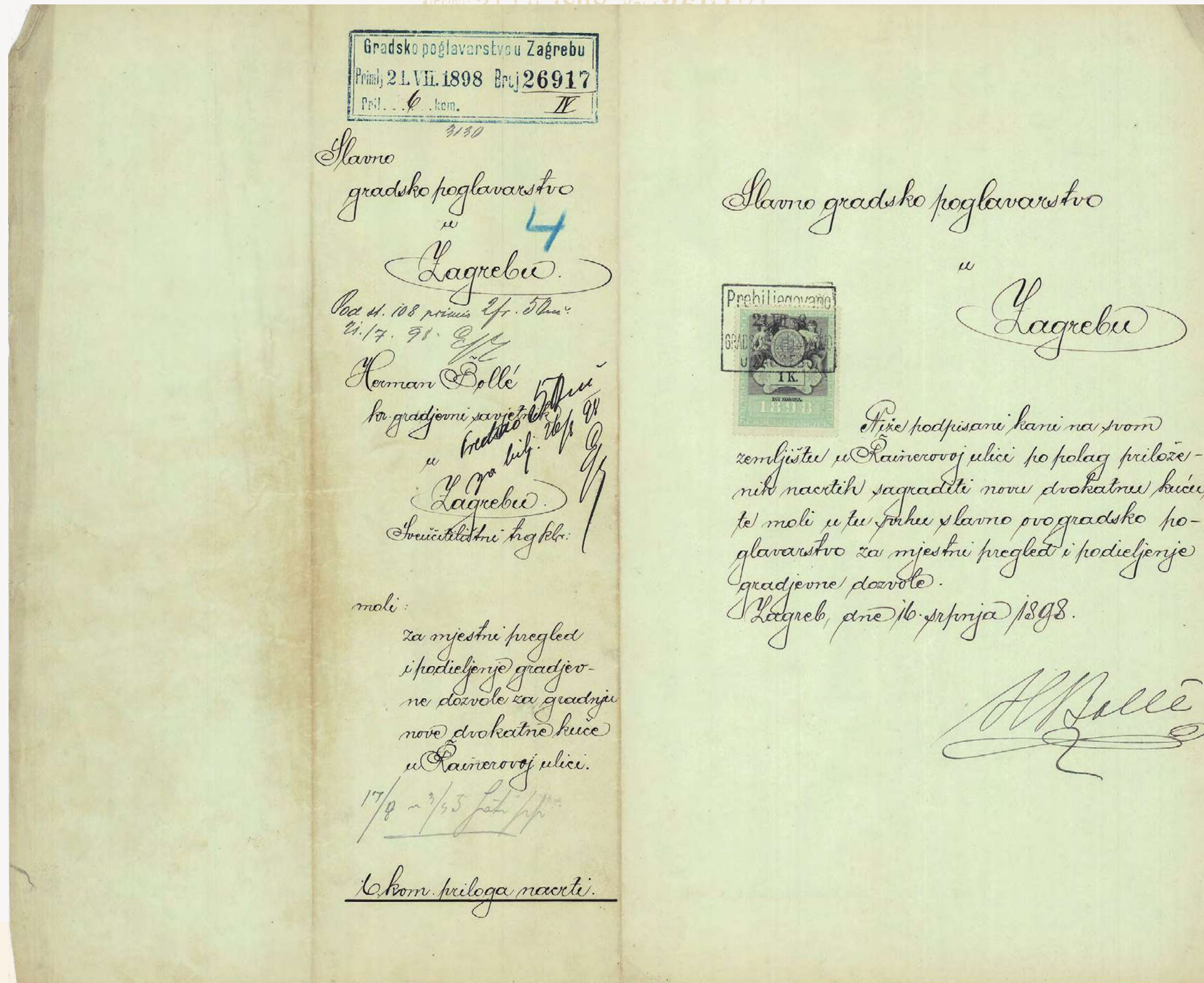

Nekadašnja Bolléova kuća u Ulici Jurja Žerjavića 4. Zagreb. Fotografirao Ivan Smiljanić, 9. rujna 2025. godine.

Hermann Bollé. Projekt za glavno pročelje vlastite kuće u Ulici Jurja Žerjavića 4 (pročelje). Zagreb, 1898.
HR-DAZG-4, Gradsko poglavarstvo Zagreb, Građevni odjel, sig. 26961/1899, kut. 63.

3130
 Slavno
 gradsko poglavarstvo
 u
 Zagrebu.
 Pod št. 108 primio 2. sr. 5. 1898.
 21. 7. 98. E. J. J.
 Herman Bollé
 za gradjenu savjetnik
 u gradj. bilj. 2. sr. 5. 1898.
 u
 Zagrebu.
 Sveučilišni trg kbr.
 moli:
 za mjestni pregled
 i podieljenje gradjev-
 ne dozvole za gradnju
 nove dvokatne kuće
 u Rainerovoj ulici.
 17/8 ~ 3/43 J. J. J.
 u kom. priloga nacrti.

poglavarstvo
 u
 Zagrebu
 podpisani kani na svom
 ovoj ulici po polag priloge-
 diti novu dvokatnu kuću,
 slavno proglašeno ho-
 stni pregled i podieljenje
 srpnja 1898.
 H. Bollé

Molba Hermanna Bollea Gradskom poglavarstvu u Zagrebu za dodjeljivanje građevinske dozvole. Zagreb, 1898.
 HR-DAZG-4, Gradsko poglavarstvo Zagreb, Građevni odjel, sig. 26961/1899, kut. 63.

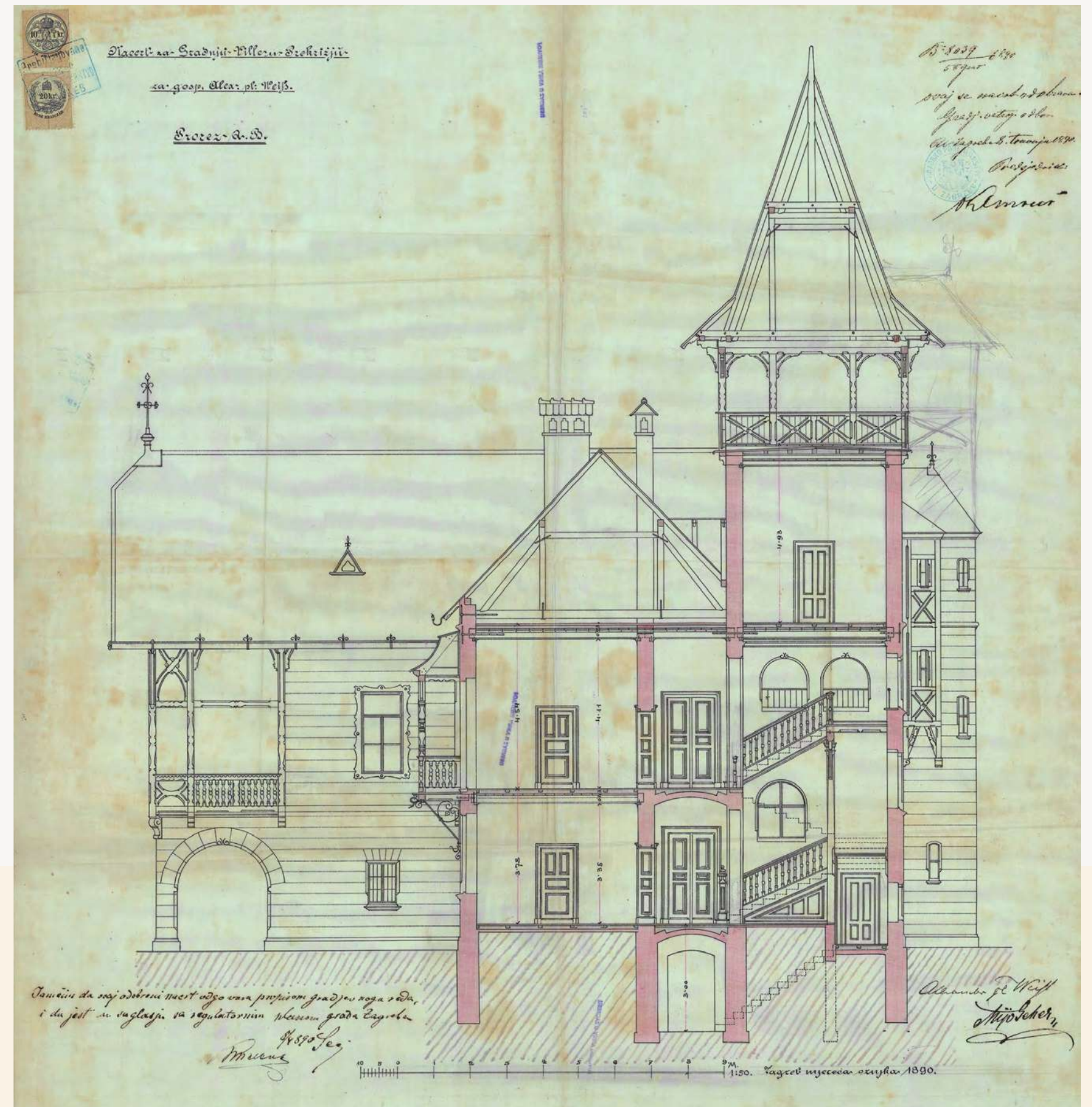
VILA WEISS

Vila Weiss, izgrađena 1889. godine, jedno je od prvih ostvarenja narodnoga stila u Bolléovom arhitektonskom opusu stambene provenijencije. Oblikovana pod utjecajem švicarskih kuća i tradicionalne alpske arhitekture, vila na Josipovcu spajala je historicističke elemente s drvenim trijemovima, tornjićima i bogatim dekorativnim detaljima. Iako formalno projekt nije potpisao Bollé, iz danas dostupnih izvora ipak proizlazi da je riječ prvenstveno o njegovu

radu. Vila je građena za imućnu zagrebačku obitelj Weiss, a svojim razigranim oblikovanjem, prirodnim materijalima i općenitom ulogom u popularizaciji narodnoga stila predstavlja značajnu točku u razvoju hrvatske stambene arhitekture kasnoga 19. stoljeća. Nažalost, nije uspjela ostati sačuvana do današnjega dana, iako je moguće da su njeni pojedini elementi inkorporirani u kasniju gradnju.

Nekadašnji izgled vile Weiss. Zagreb. Fotografija preuzeta iz: Žarko Domljan, „Stambena arhitektura Hermana Bolléa“, *Život umjetnosti: časopis o modernoj i suvremenoj umjetnosti i arhitekturi* 26–27 (1978.), str. 32–39.

Projekt za pročelje vile Weiss prema zamisli Hermana Bolléa (prorez). Zagreb, 1890. HR-DAZG-1122, Zbirka građevne dokumentacije, Pantovčak 281, dos. 2960/10.

PALAČA PONGRATZ

Palača Pongratz, građena od 1885. do 1886. godine prema projektu Hermanna Bolléa, predstavljala je vrhunac njegove neorenesansne stambeno-poslovne arhitekture. Smještena na istaknutoj gradskoj lokaciji uz Trg bana Jelačića, te Radíćevu, Tkalčićevu i Splavničku ulicu, građevina je bila zamišljena kao „arhitektonski savršena palača“, a u to je vrijeme svakako i bila najraskošnija zagrebačka zgrada. Taj monumentalni objekt, s trgovinama u prizemlju, reprezentativnim stanovima i oslikanim stubištem, krasili su bogato raščlanjena pročelja, rizaliti, balkoni i dekorativne maske, a sagrađena je u suradnji s brojnim domaćim obrtnicima. Srušena je 1937./1938. godine, a njezinim nestankom Zagreb je izgubio jedan od svojih najznačajnijih historičkih ne-sakralnih spomenika.

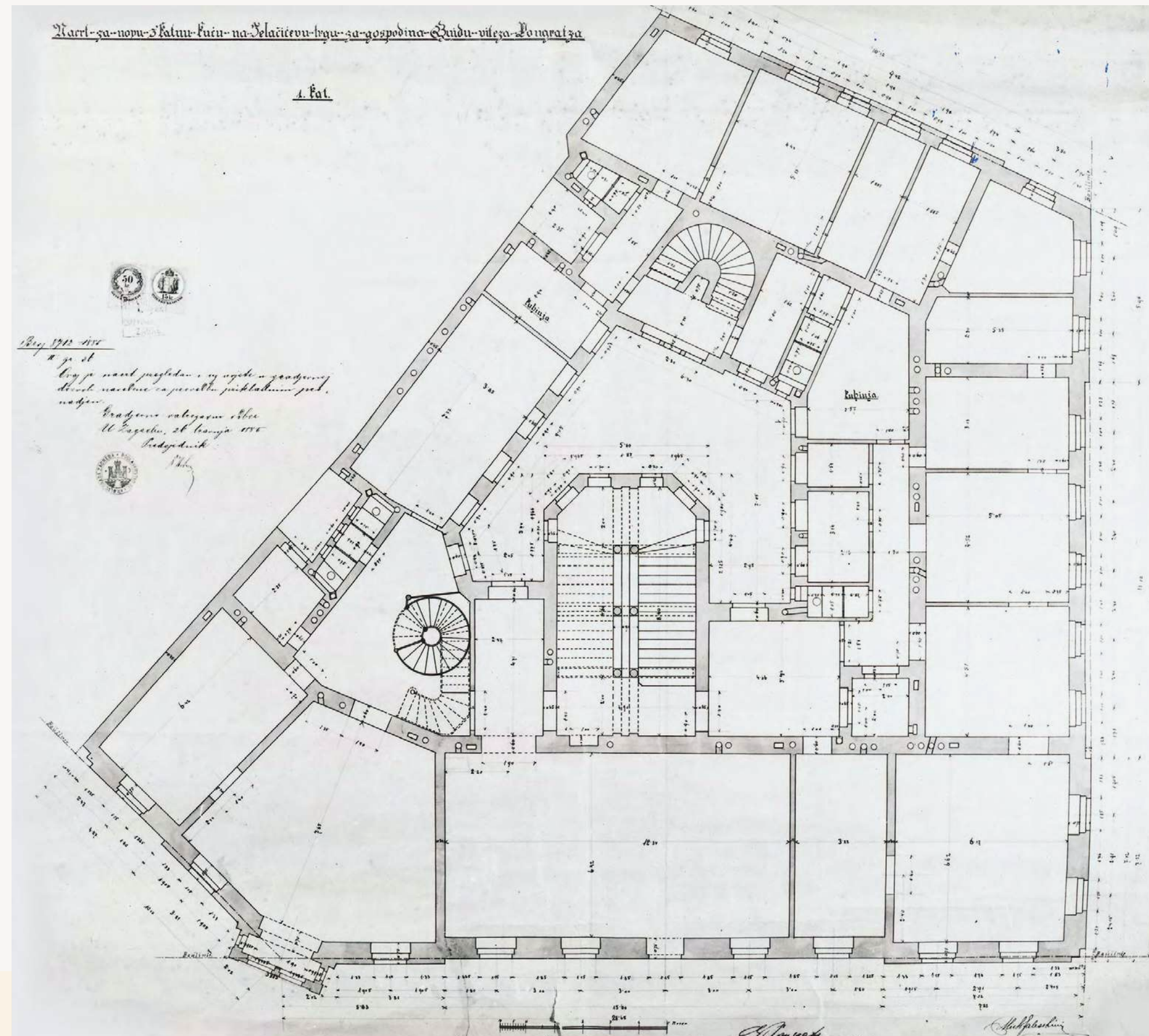

Palača Pongratz. Zagreb.
HR-DAZG-857, Zbirka Ulčnik Ivan, sig. 1160.

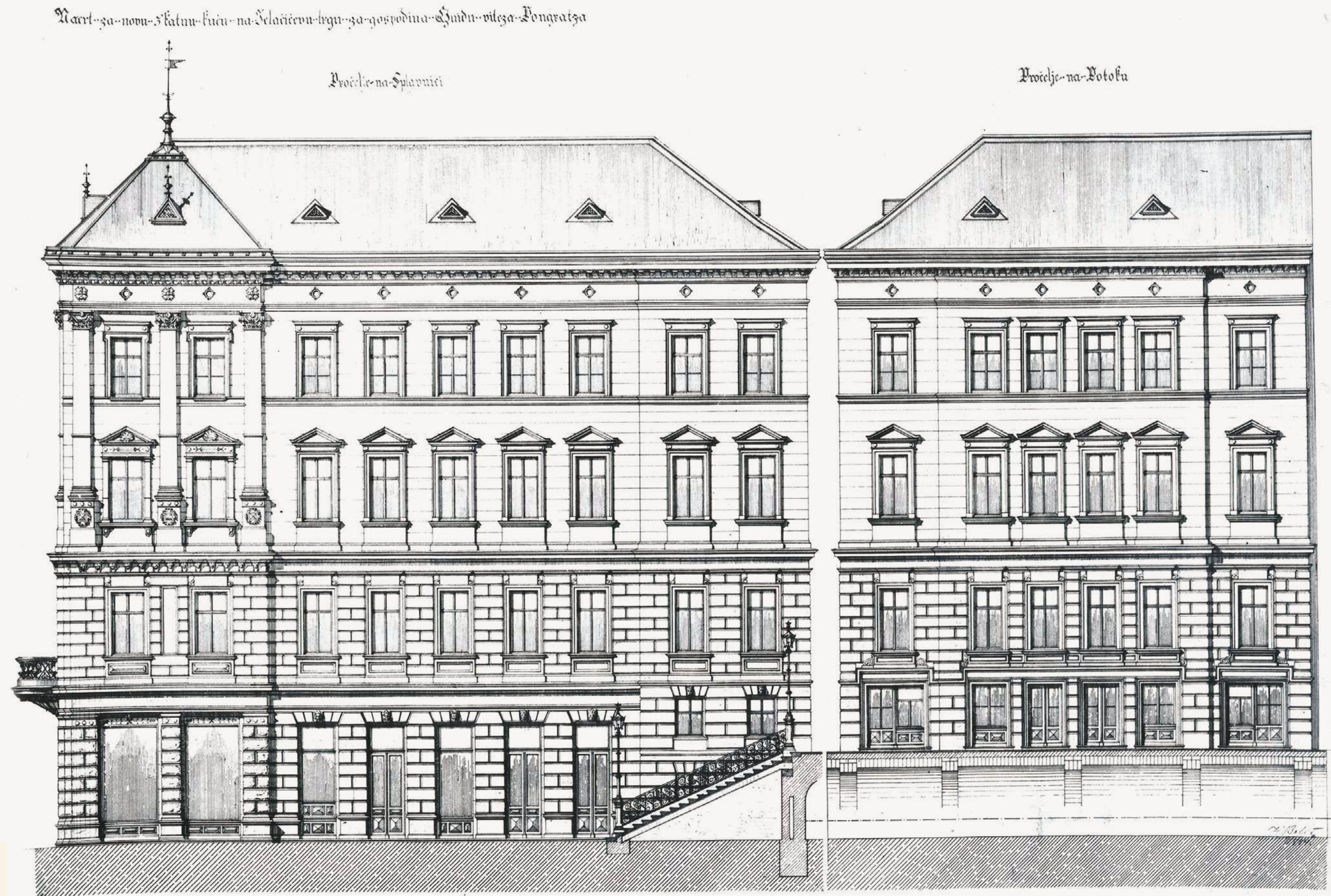

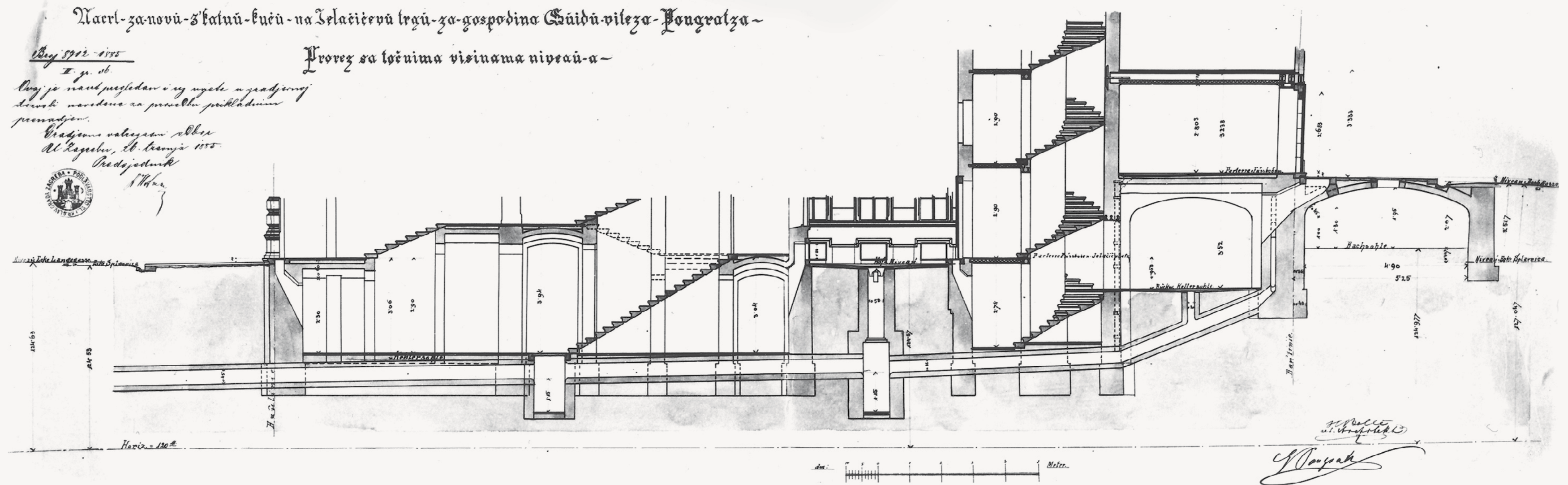
Rušenje palače Pongratz na Trgu bana Josipa Jelačića 3. Zagreb, 29. travnja 1938. HR-DAZG-857, Zbirka Ulčnik Ivan, sig. 1158.

Nacrt za palaču („zlatnu kuću“) Guida viteza Pongratza prema zamisli Hermanna Bolléea. Zagreb.
HR-DAZG-866, Zbirka fotografija, sig. AG 223.

Nacrt za palaču Pongratz prema zamisli Hermanna Bolléa na Trgu bana Josipa Jelačića 3. Zagreb.
HR-DAZG-866, Zbirka fotografija, sig. AG 224.

Nacrt proreza prema zamisli Hermanna Bolléa za palaču Pongratz. Zagreb.
HR-DAZG-866, Zbirka fotografija, sig. AG 244.

Gradnja palače Assicurazioni Generali na mjestu nekadašnje palače Pongratz. Zagreb.
HR-DAZG-866, Zbirka fotografija, sig. 797.

Dovršetak izgradnje palače Assicurazioni Generali. Zagreb.
HR-DAZG-866, Zbirka fotografija, sig. 824.

Assicurazioni Generali
Palača Pongratz

Današnji izgled palače Assicurazioni Generali. Trg bana Josipa Jelačića 3, Zagreb.
Fotografirao Ivan Smiljanić, 9. rujna 2025. godine.

RESTAURATORSKI POTHVATI SAKRALNE ARHITEKTURE

KATEDRALA UZNESENJA BLAŽENE DJEVICE MARIJE I SVETIH STJEPANA I LADISLAVA

Restauracija Zagrebačke katedrale (1878. – 1907.) predstavlja najznačajniji, ali svakako i najkontroverzniji dio Bolléova opusa. Projekt je pokrenut na poticaj biskupa Strossmayera, a povjeren je isprva austrijskomu arhitektu Friedrichu von Schmidtu, koji je uključio Bolléa kao svojega suradnika i nadzornoga arhitekta na terenu. Zahvati su uključivali uklanjanje baroknih dodataka i potpunu rekonstrukciju u neogotičkomu stilu, što je izazvalo brojne kritike zbog gubitka bogatoga povijesnoga slojevlja Zagrebačke katedrale. Bollé je u Zagrebu osnovao čak cijelu kamenoklesarsku radionicu te je izveo južna pročelja i brojne detalje prema Schmidtovu, ali i vlastitomu viđenju budućega izgleda prvostolnice. Unatoč brojnim osporavanjima, ovaj zahvat učvrstio je Bolléovu poziciju u hrvatskoj arhitekturi, a katedralu pretvorio u moderni simbol hrvatske nacionalne obnove, ali i stilskoga kontinuiteta s europskom (neo)gotikom.

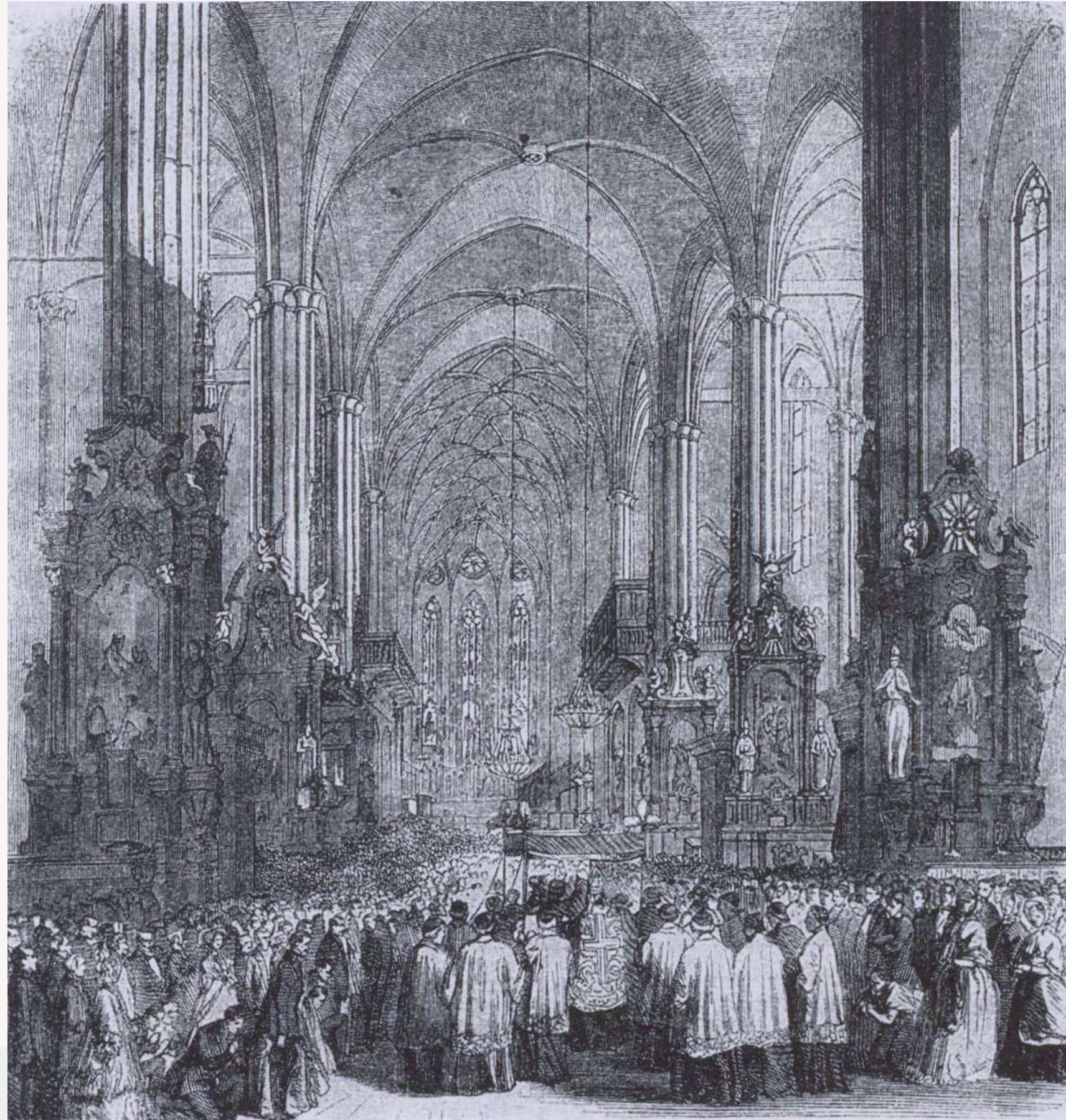
Ivan Standl. Pogled na Zagreb i ondašnju Zagrebačku katedralu prije restauriranja. Zagreb, 1870. Preuzeto iz: Ivan Standl,

Fotografske slike iz Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, vlast. nakl., Zagreb, 1870.

Katedrala Uznesenja
Blažene Djevice
Marije i svetih
Stjepana i Ladislava.
Kaptol 31, Zagreb.
HR-DAZG-857,
Zbirka Ulčnik Ivan,
sig. 670.

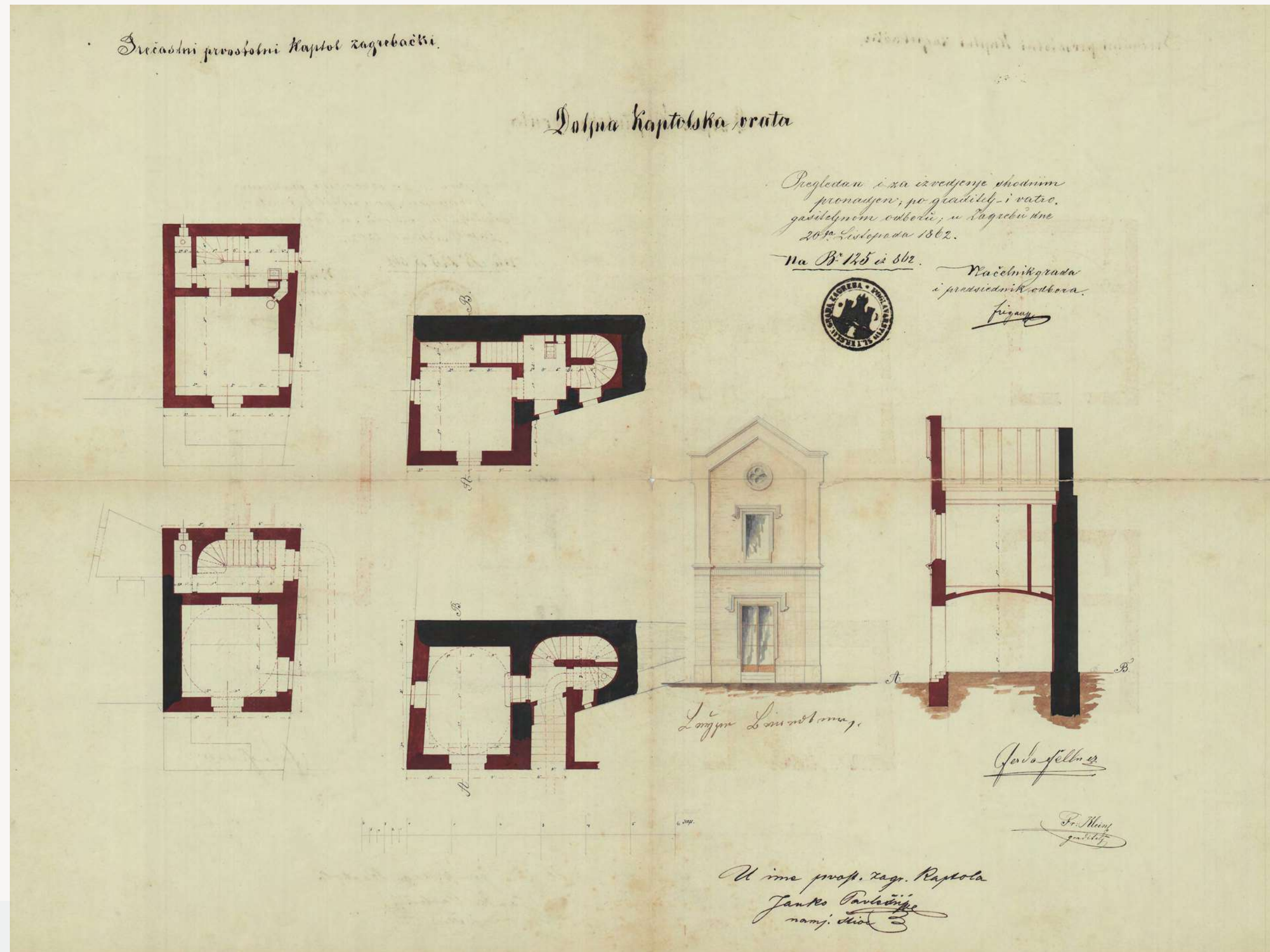

Današnji izgled
Zagrebačke
katedrale prilikom
njene opsežne
poslijepotresne
obnove. Zagreb.
Fotografirao Ivan
Smiljanić, 9. rujna
2025. godine.

Unutrašnjost Zagrebačke katedrale sredinom 19. stoljeća.

Preuzeto iz: Velimir Deželić st., „Zagrebačka vlaškoulička starina“, *Narodna starina* 2 (1923.) 5, str. 101–119, str. 118.

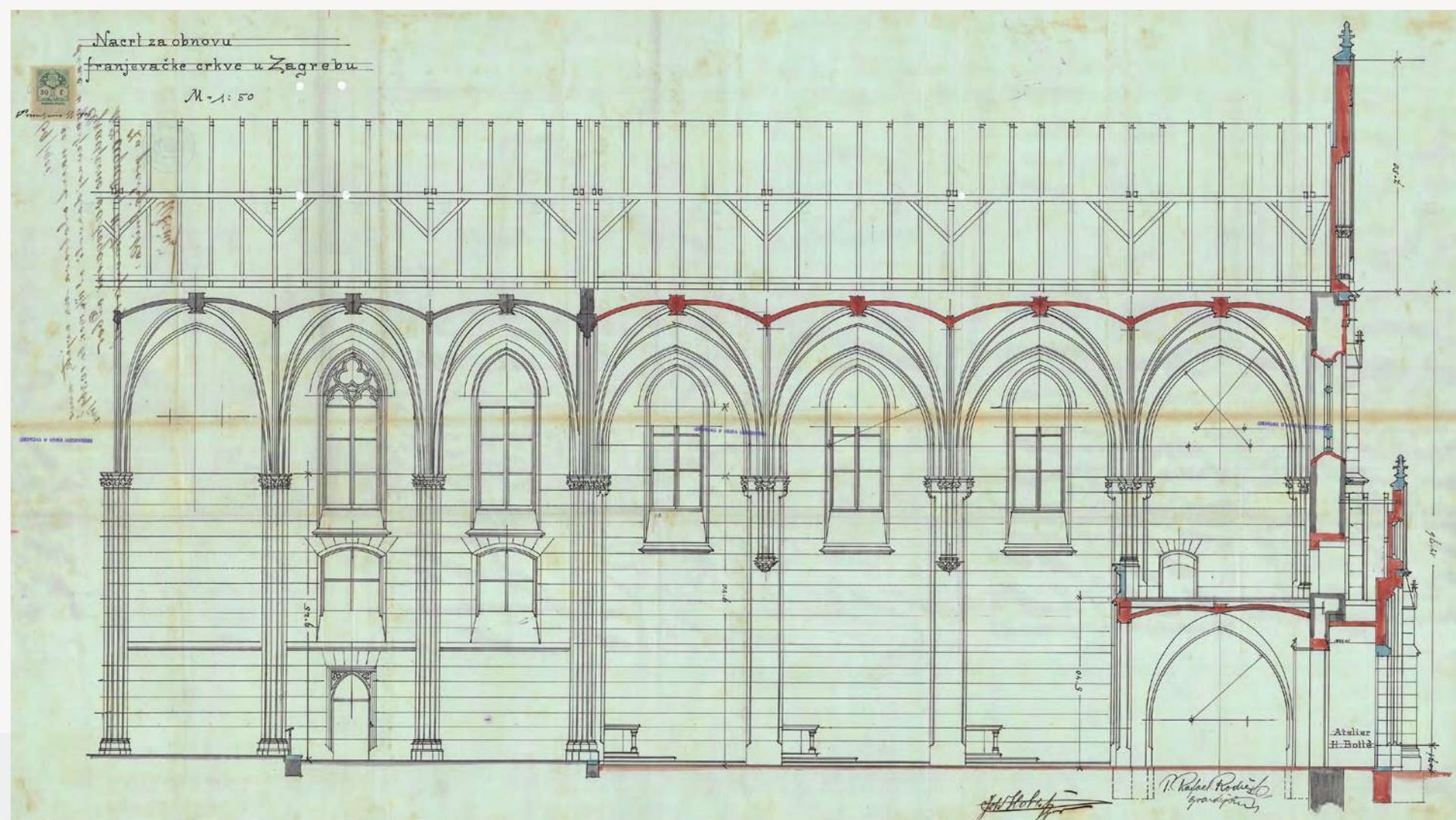
Franjo Klein. Nacrt za Donja vrata na Kaptolu 31. Zagreb, 1862. HR-DAZG-1122, Zbirka građevne dokumentacije, Kaptol 29-31, dos. 1824/1.

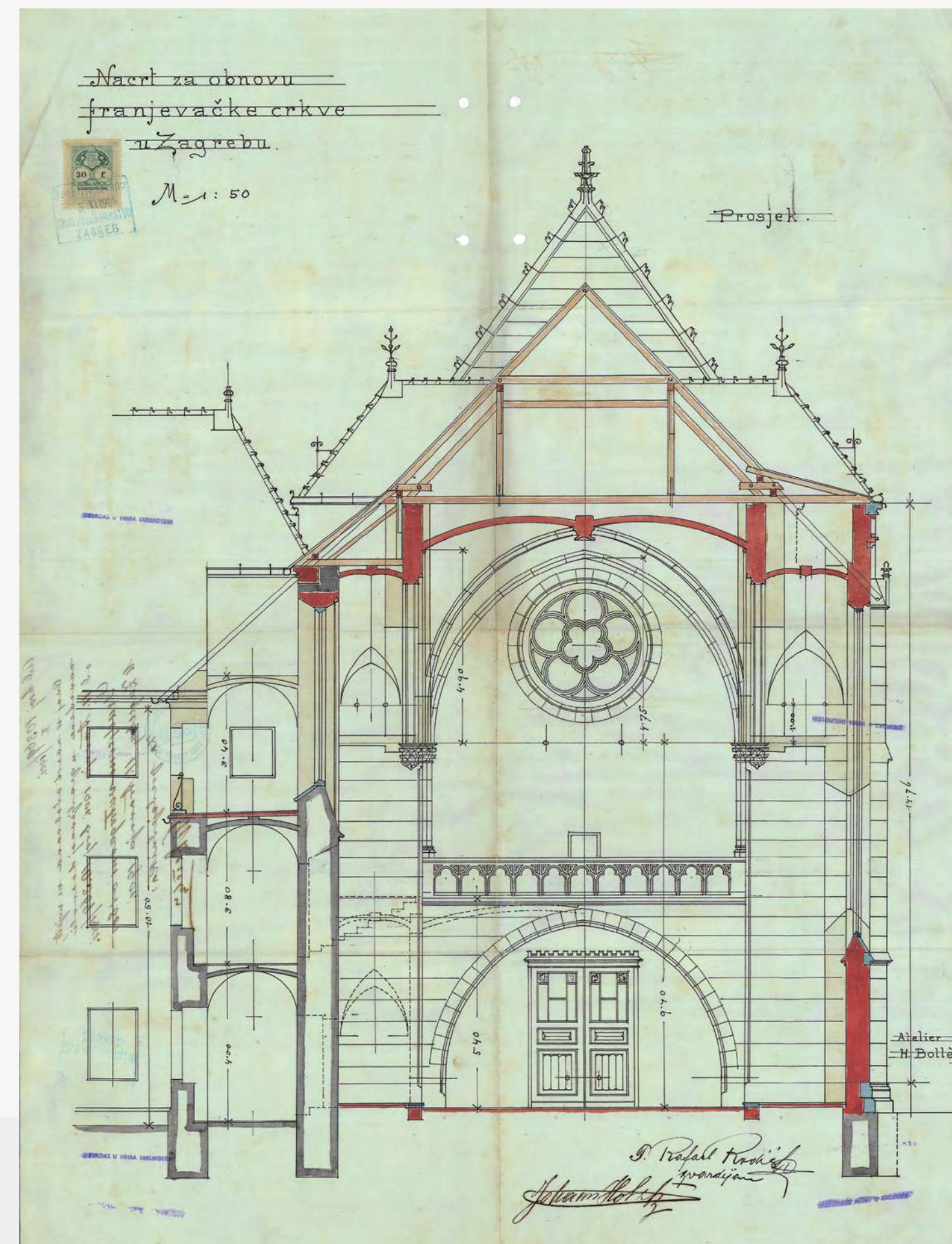
CRKVA SV. FRANJE ASIŠKOGA

Nakon zagrebačkoga potresa 1880. godine, Hermann Bollé od 1885. pa sve do početka 20. stoljeća intenzivno restaurira crkvu sv. Franje Asiškoga na Kaptolu. Crkva, ranije pregrađena u baroknomu stilu, teško je stradala, pa je Bollé uklonio brojne barokne elemente i uveo neogotička rješenja, poput novoga tornja, kapela, svoda i pročelja. Time je drastično preoblikovao izgled franjevačke crkve, naglašavajući vertikalnost i stilsko jedinstvo s tadašnjim neogotičkim tendencijama u Europi. Projekt je izazvao i brojne kritike, osobito one Ivana Krstitelja Tkalčića i Vladimira Lunačka, ponajviše zbog preinaka koje su uklonile ranije povijesne slojeve. Usprkos kritikama, Bollé je dobio podršku tadašnjih crkvenih vlasti i brojnih obrtnika te upravo zbog toga i dandanas ostaje upamćen kao ključna figura u oblikovanju suvremenoga izgleda ove crkve. Potpuna rekonstrukcija svetišta i broda završena je 1902. godine, a projekt se smatra jednim od njegovih najopsežnijih, pa samim time i najkontroverznijih zahvata na sakralnoj baštini Zagreba.

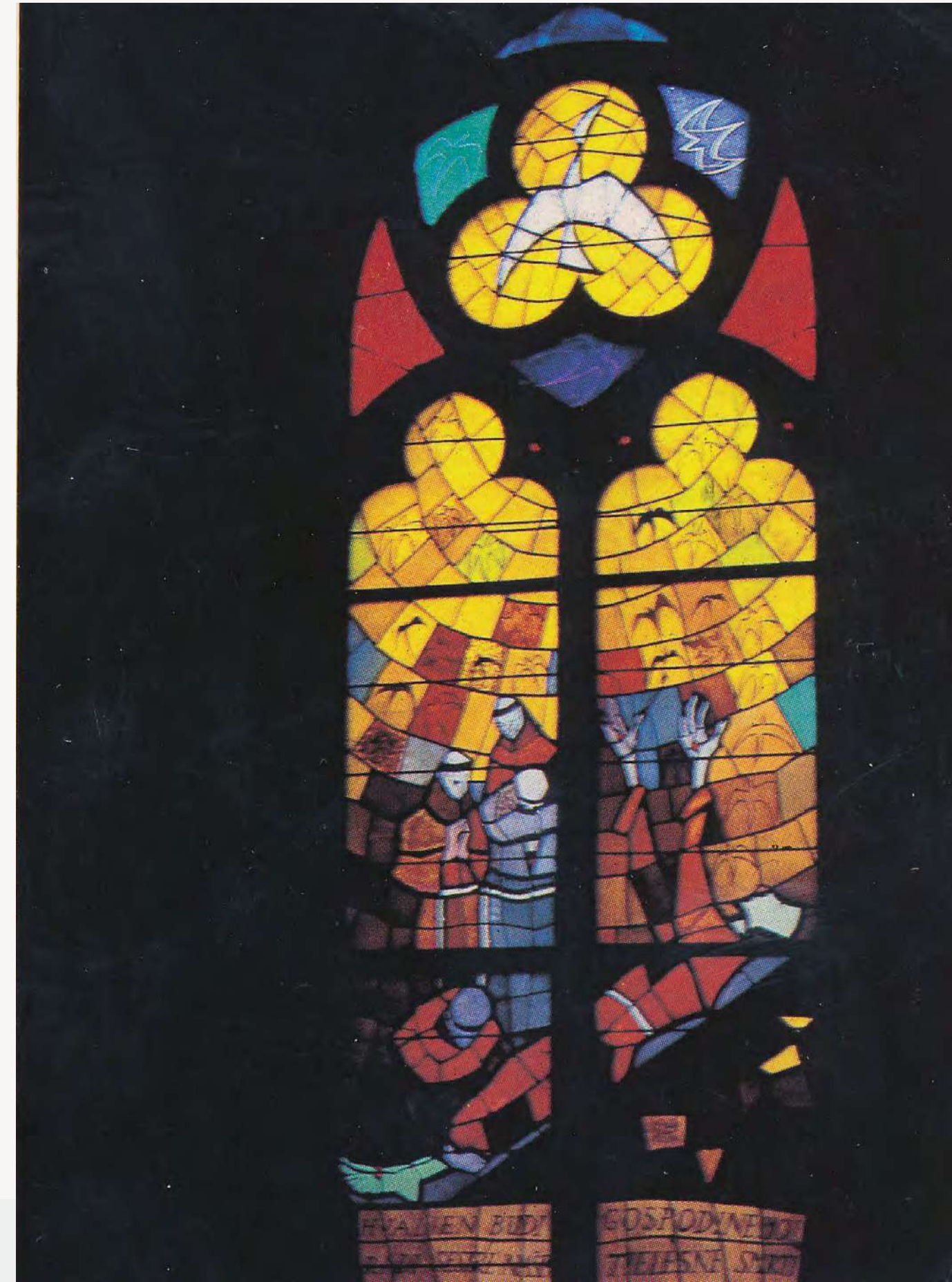
Stradavanje crkve sv. Franje Asiškoga uslijed savezničkoga bombardiranja u Drugom svjetskom ratu. Kaptol 9, Zagreb. HR-DAZG-866, Zbirka fotografija, sig. 989.

Hermann Bollé. Nacrt za obnovu crkve sv. Franje Asiškoga (bočni presjek). Zagreb, 1901.
HR-DAZG-1122, Zbirka građevne dokumentacije, Kaptol 9, dos. 1817/1.

Hermann Bollé. Nacrt za obnovu crkve sv. Franje Asiškoga (presjek). Zagreb, 1901.
HR-DAZG-1122, Zbirka građevne dokumentacije, Kaptol 9, dos. 1817/1.

Razglednica s obnovljenom crkvom sv. Franje Asiškoga. Kaptol 9, Zagreb. HR-DAZG-866, Zbirka fotografija, sig. 2743.

Toranj crkve sv. Franje Asiškoga. Kaptol 9, Zagreb.
Fotografirao Ivan Smiljanić, 9. rujna 2025. godine.

Današnji izgled crkve sv. Franje Asiškoga prilikom opsežne
poslijepotresne obnove. Kaptol 9, Zagreb.
Fotografirao Ivan Smiljanić, 9. rujna 2025. godine.

CRKVA SV. MARKA

Crkva sv. Marka nije pretrpjela znatnija oštećenja prilikom zagrebačkoga potresa 1880. godine, ali su Bollé i suradnici ipak proveli značajne zahvate i na njoj, poglavito na njenomu pročelju i unutrašnjosti. Naime, Bollé je projektirao nove vitraje – prve takve u Hrvatskoj – koji su, zajedno s dekorativnim oslikom i novom opremom, crkvi dali bogati neogotički izgled. Zahvati su uključivali zamjenu dijela svodova, izradu novoga portala i uklanjanje dvaju stupova. Bollé se u ovom slučaju mogao više autorski izraziti, posebno u osliku i opremi crkve. Unatoč tome, neki suvremenici (poput Feliksa Suka i Izidora Kršnjavoga) kritizirali su njegov rad zbog pretjerane polikromije i uništavanja povijesnih slojeva. Crkva sv. Marka postala je tako ogledni primjer restauratorskih sukoba oko pitanja odnosa prema stilskomu jedinstvu, historicizmu i očuvanju slojevite povijesno-umjetničke baštine. Bolléove intervencije kasnije su djelomično poništene u 20. stoljeću, no njegovo djelo ostaje i dalje ključnim primjerom neogotičkoga restauratorskog pristupa u Zagrebu i Hrvatskoj općenito.

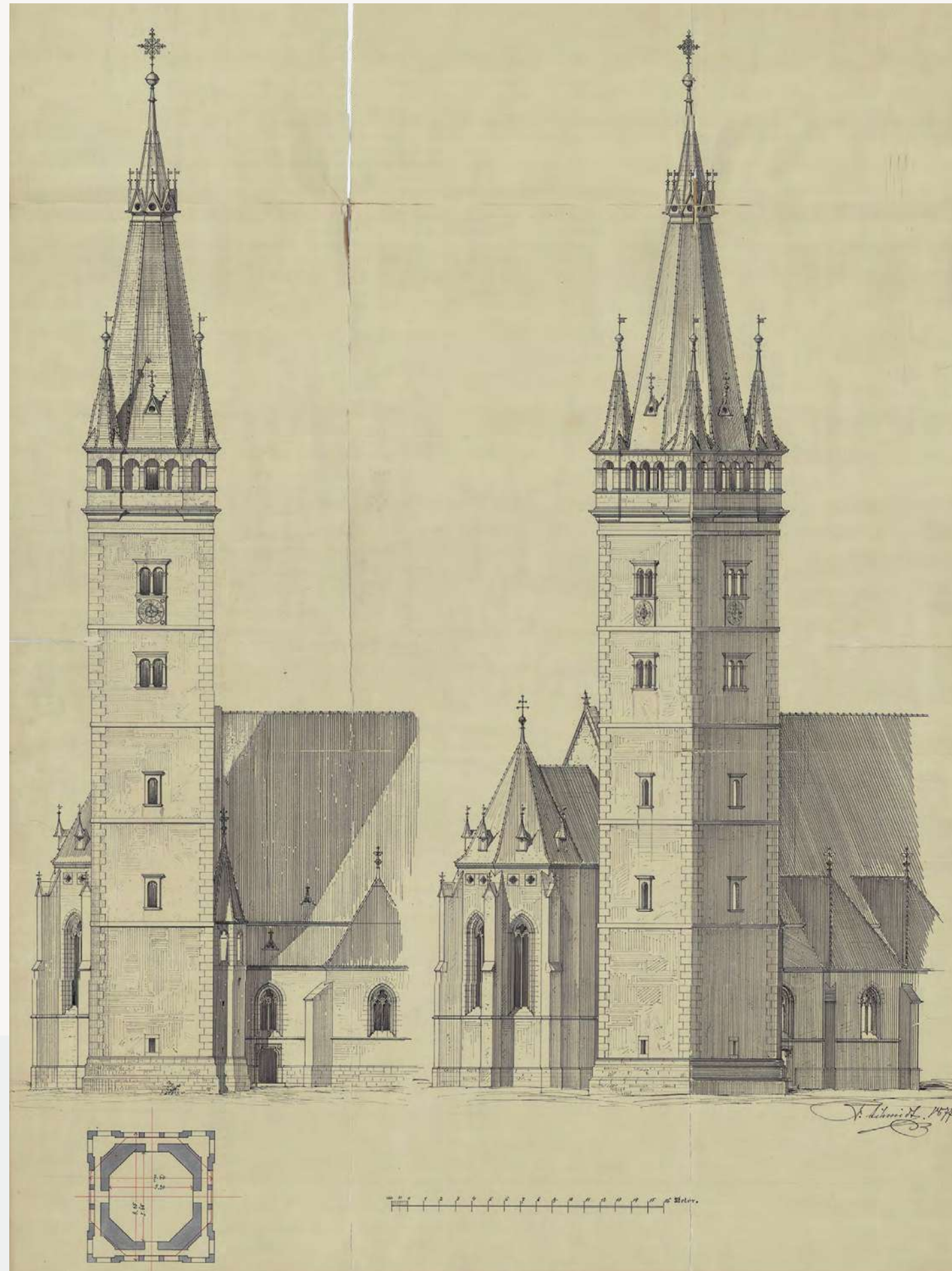
Unutrašnjost crkve sv. Marka. Trg sv. Marka 5, Zagreb.
HR-DAZG-866, Zbirka fotografija, sig. 987.

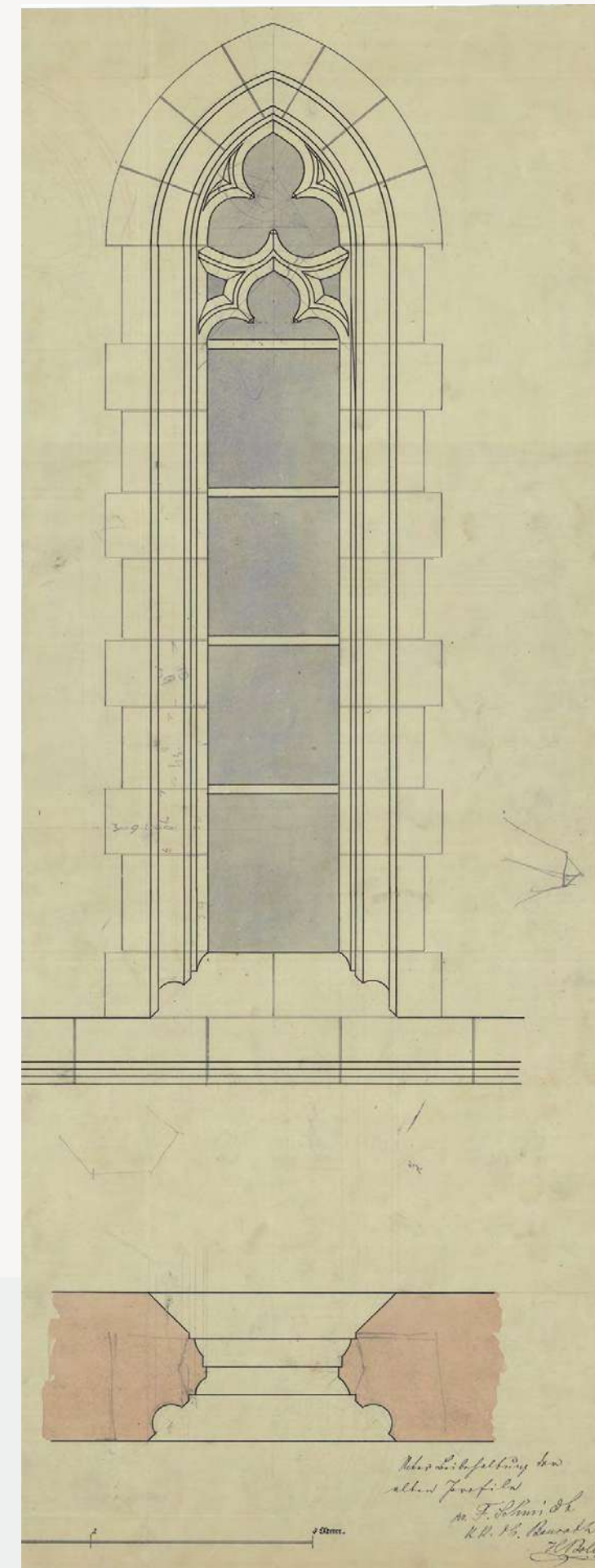
Crkva sv. Marka. Trg sv. Marka 5, Zagreb.
HR-DAZG-857, Zbirka Ulčnik Ivan, sig. 928.

Današnji izgled crkve sv. Marka prilikom opsežne poslijepotresne obnove. Trg sv. Marka 5, Zagreb. Fotografirao Ivan Smiljanić, 9. rujna 2025. godine.

Friedrich von Schmidt.
Nacrt za restauraciju crkve
sv. Marka. Zagreb, 1877.
HR-DAZG-1122, Zbirka građevne
dokumentacije, Markov trg 5.

Hermann Bollé. Nacrt za
prozor na crkvi sv. Marka.
Trg sv. Marka 5, Zagreb.
HR-DAZG-1122, Zbirka građevne
dokumentacije, Markov trg 5.

CRKVA PREOBRAŽENJA GOSPODNJEGA

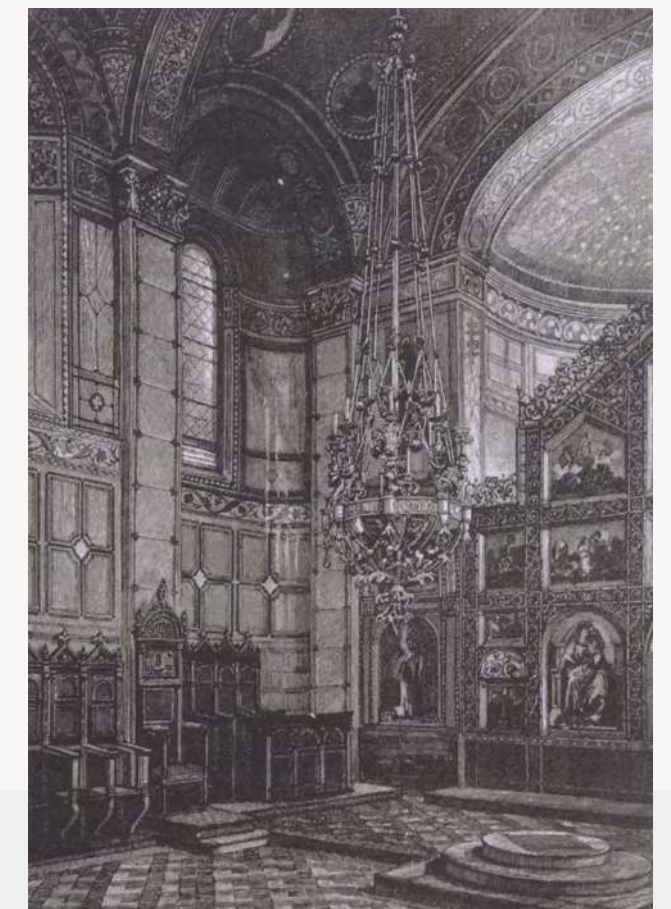
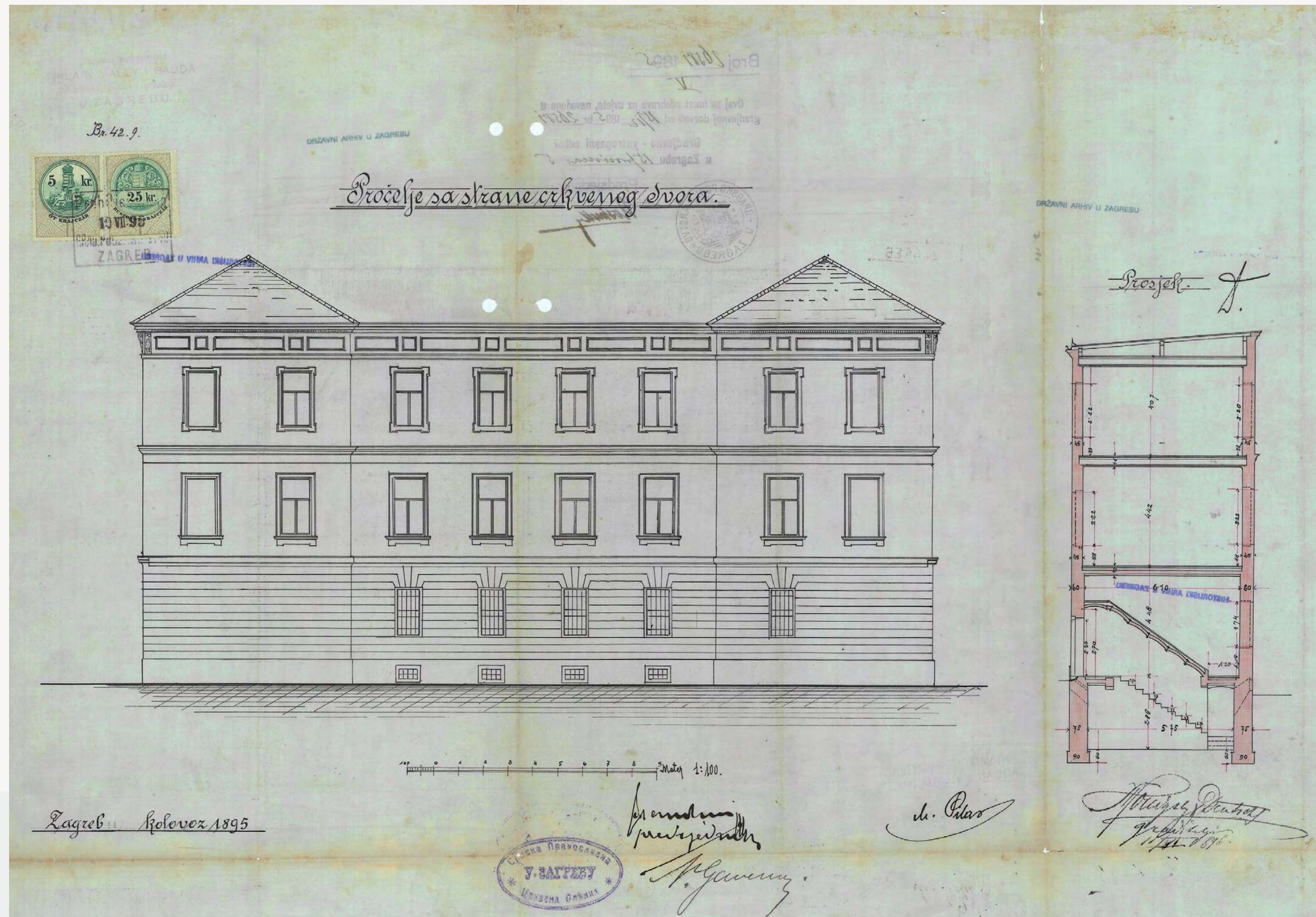
Restauracija zagrebačke pravoslavne saborne crkve Preobraženja Gospodnjega (1883. – 1884.) bila je jedna od prvih Bolléovih intervencija u pravoslavnim i grkokatoličkim crkvama uopće te je uspostavila njegov prepoznatljiv neobizantski stil restauriranja koji se oslanjao na uzore iz Carigrada, Ravenne i rane kršćanske umjetnosti. Crkva je temeljito obnovljena iznutra. Naime, oslikani su njeni svodovi, uveden je novi ikonostas, postavljene su svjetiljke, lusteri, klupe, stolarija itd. Johannes Clausen izveo je oslik prema Bolléovim nacrtima, a ikonostas i rasvjetna tijela izrađeni su od kovana željeza i bogato pozlaćeni, što je tada bilo iznimno inovativno. Ova restauracija učvrstila je Bolléov položaj u zagrebačkim arhitektonskim i crkvenim krugovima te ujedno osigurala njegovu afirmaciju i među zagrebačkom pravoslavnom elitom, s obzirom na to da su članovi pravoslavne crkvene općine bili znatno povezani s gradskim gospodarskim i političkim vrhom.

Saborna crkva Preobraženja Gospodnjeg. Ulica Sv. Preobraženja 4, Zagreb.
HR-DAZG-857, Zbirka Ulčnik Ivan, sig. 1183.

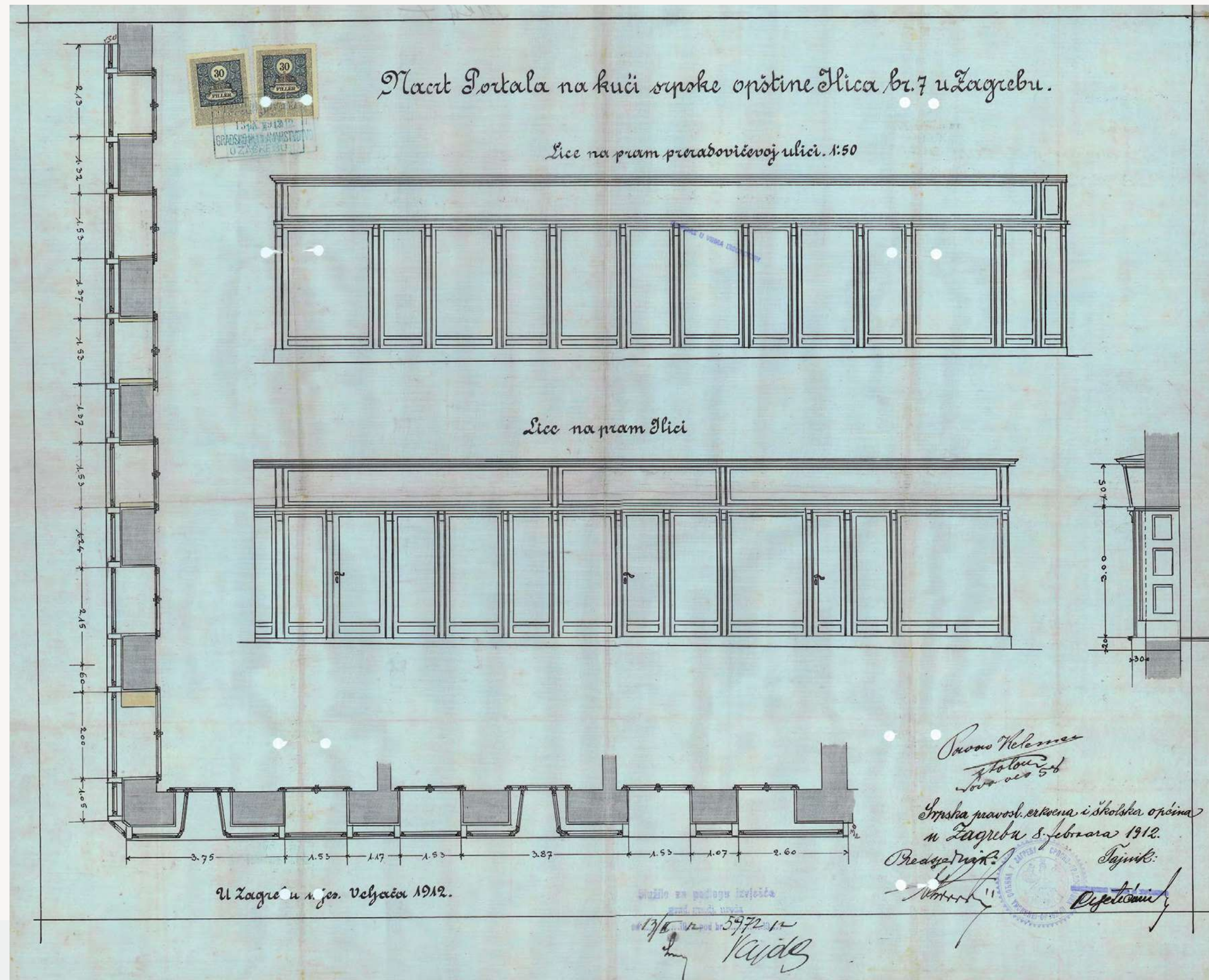

Razglednica s motivom pravoslavne saborne crkve
Preobraženja Gospodnjega. Zagreb.
HR-DAZG-866, Zbirka fotografija, sig. 2766.

Ferdo Kovačević. Unutrašnjost pravoslavne crkve u Zagrebu početkom 20. stoljeća. Preuzeto iz: *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Croatien und Slavonien. (Siebenter Band der Länder der St. Stephans-Krone.)*. Carsko-kraljevska dvorska i državna tiskara, Beč, 1902., str. 263.

Prikaz pročelja iz perspektive crkvenoga dvora (presjek). Zagreb, 1895. HR-DAZG-1122, Zbirka građevne dokumentacije, Ilica 7, dos. 1509/2.

Nacrt portala na zgradi pravoslavne crkvene općine. Zagreb, 1912. HR-DAZG-1122, Zbirka građevne dokumentacije, Ilica 7, dos. 1509/2.

Današnji izgled saborne crkve Preobraženja Gospodnjega uslijed poslijepotresne obnove. Ulica Sv. Preobraženja 4, Zagreb.
Fotografirao Ivan Smiljanić, 9. rujna 2025. godine.

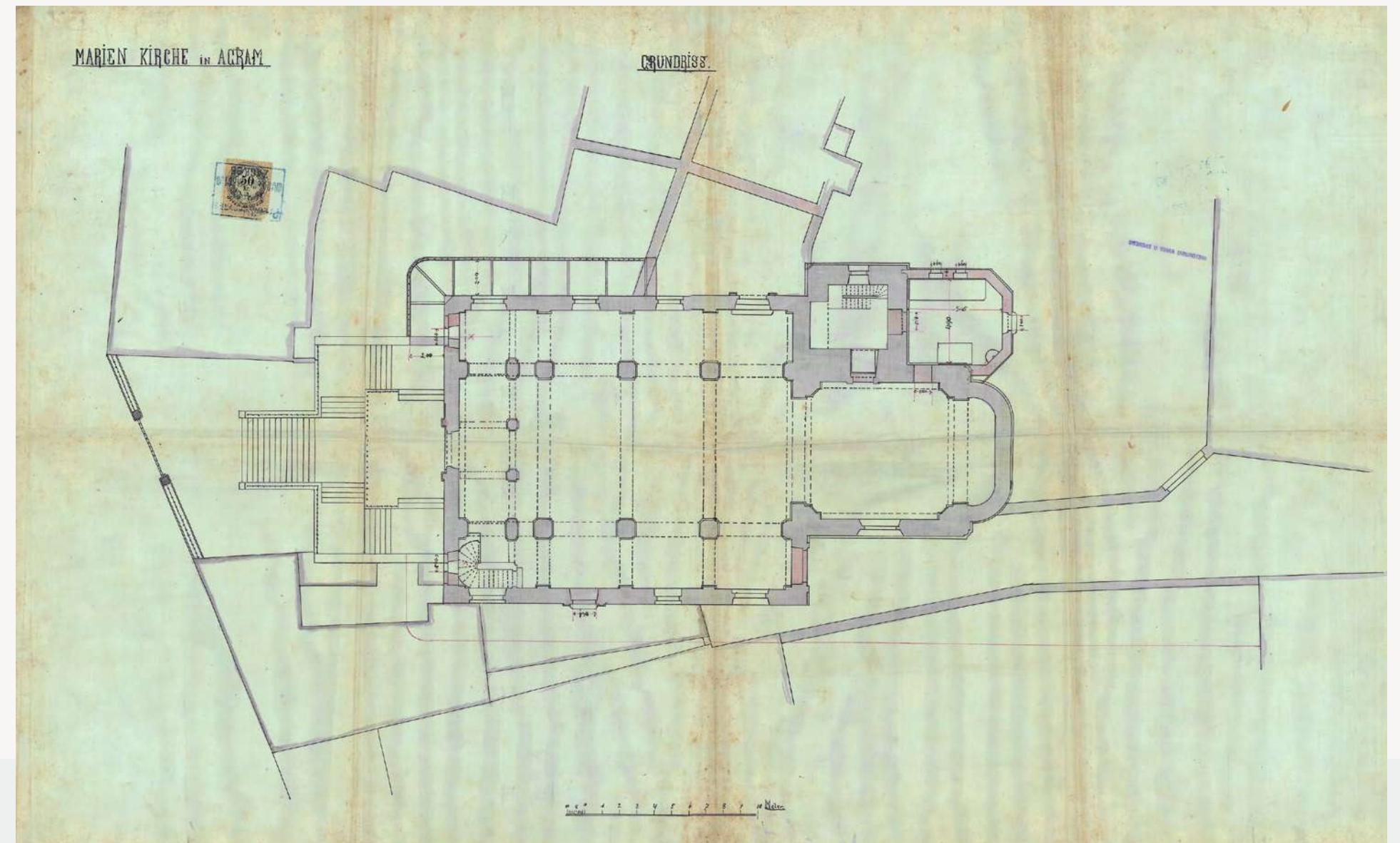
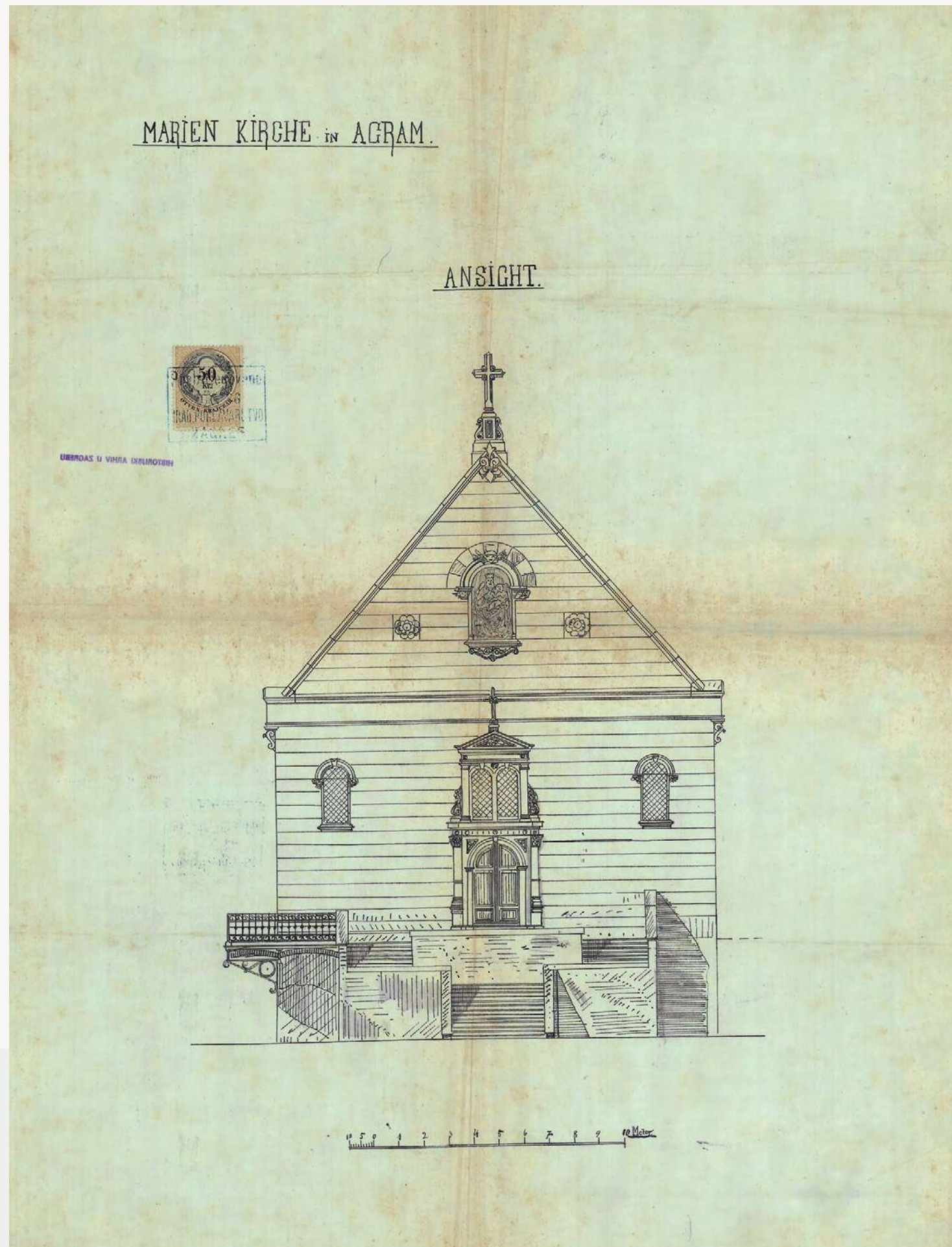
Fotografija s prikazom crkve Pohoda Blažene Djevice Marije i Zagrebačke katedrale. Dolac 2, Zagreb.
HR-DAZG-866, Zbirka fotografija, sig. 2752.

Današnji izgled tornjeva crkve Pohoda Blažene Djevice Marije i Zagrebačke katedrale prilikom njihove poslijepotresne obnove. Zagreb.
Fotografirao Ivan Smiljanić, 9. rujna 2025. godine.

CRKVA POHODA BLAŽENE DJEVICE MARIJE

Crkva Pohoda Blažene Djevice Marije na Dolcu pretrpjela je manja oštećenja u potresu 1880. godine, ali je Bollé 1881. ipak morao obnoviti župni dvor, dok su radovi na sâmoj crkvi uslijedili kasnije tijekom 1880-ih, ponajprije na poticaj kanonika Franje Budickoga i Prvostolnoga zagrebačkog kaptola. Motiv za restauraciju nije uključivao samo potres nego su posrijedi ponajprije bili estetsko-modernizacijski zahtjevi toga doba, s obzirom na to da je jednostavna barokna fasada crkve ocijenjena posvema neprikladnom trenutku cjelokupne i opsežne zagrebačke poslijepotresne obnove. Bollé je djelomično zadržao barokni portal, ali mu je dodao i vlastite arhitektonske elemente u duhu njemačke neorenesanse. Projekt se, doduše, ne nalazi u Bolléovoj ostavštini, ali je njegovo autorstvo potvrđeno kasnije pronađenim arhivskim dokumentima i novinskim izvorima.

Nacrt crkve Pohoda Blažene Djevice Marije na Dolcu (tlocrt). Zagreb, 1886.–1887.
HR-DAZG-1122, Zbirka građevne dokumentacije, Tkalčićeva 2, kut. 3023.

Pregled glavnoga pročelja crkve Pohoda Blažene Djevice Marije na Dolcu. Zagreb, 1886.–1887.
HR-DAZG-1122, Zbirka građevne dokumentacije, Tkalčićeva 2, kut. 3023.

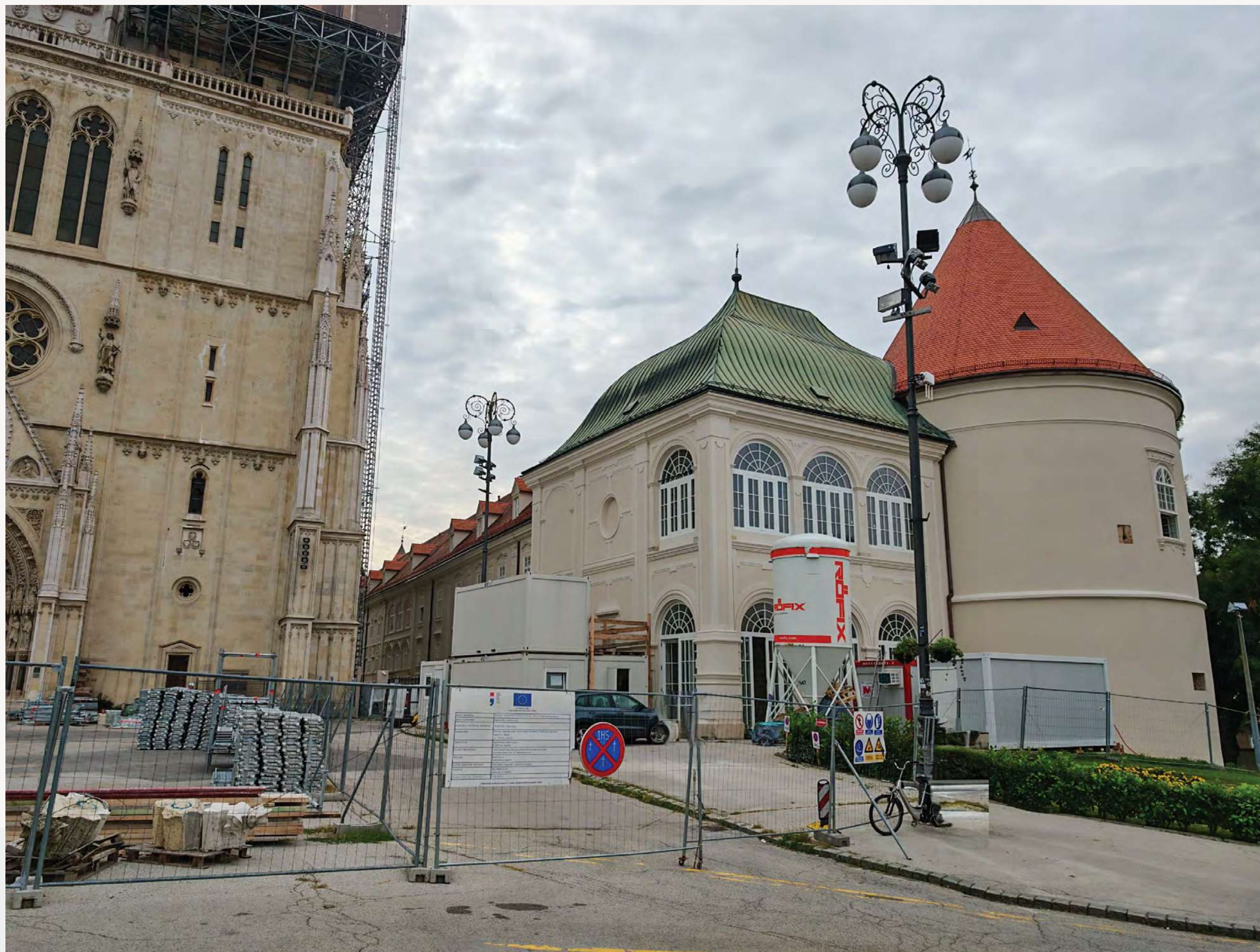
Crkva Pohoda Blažene Djevice Marije sa Zagrebačkom katedralom u pozadini. Dolac 2, Zagreb.
HR-DAZG-866, Zbirka fotografija, sig. 990.

NADBISKUPSKI DVOR

Hermann Bollé preuzima obnovu Nadbiskupskoga dvora u Zagrebu nakon potresa 1880. godine. Dvor je, općenito govoreći, bio jedan od ključnih arhitektonskih kompleksa koncem 19. stoljeća u Zagrebu. Radovi su na njemu započeli već 1881. godine, a osim iznimno hitnih popravaka, uključivali su preinake pročelja i interijera u duhu talijanske renesanse, s ciljem podizanja reprezentativnosti crkvenih prostora. U prvoj je fazi Bollé izradio raskošan namještaj za blagovaonicu (ormar, stolice, stol itd.), dakako u stilu neorenesanse, a zatim se obnovilo i glavno pročelje Dvora. Sve to svjedoči o njegovu historicističkomu pristupu, ali ujedno i ambiciji da od Nadbiskupskoga dvora stvori reprezentativan prostor Katoličke crkve i grada Zagreba. Također, Bollé je izgradio i novi staklenik u vrtu Nadbiskupskoga dvora (1881. – 1882.), ponovno u stilu talijanske renesanse, što pokazuje njegov smisao za funkcionalnost i simboliku prostora. Cjelokupna obnova Nadbiskupskoga dvora predstavlja sintezu Bolléove restauratorske vizije, koja spaja funkcionalnost, historicizam i estetsku reprezentativnost, a ujedno potvrđuje i njegovu blisku suradnju s ondašnjim zagrebačkim biskupom Josipom Mihalovićem.

Nekadašnji izgled glavnoga pročelja Nadbiskupskoga dvora prije obnove na Schönbergovoj grafici iz 1850. godine. Preuzeto iz: Lelja Dobronić, *Biskupski i kaptolski Zagreb*, Školska knjiga, Zagreb, 1991., str. 78.

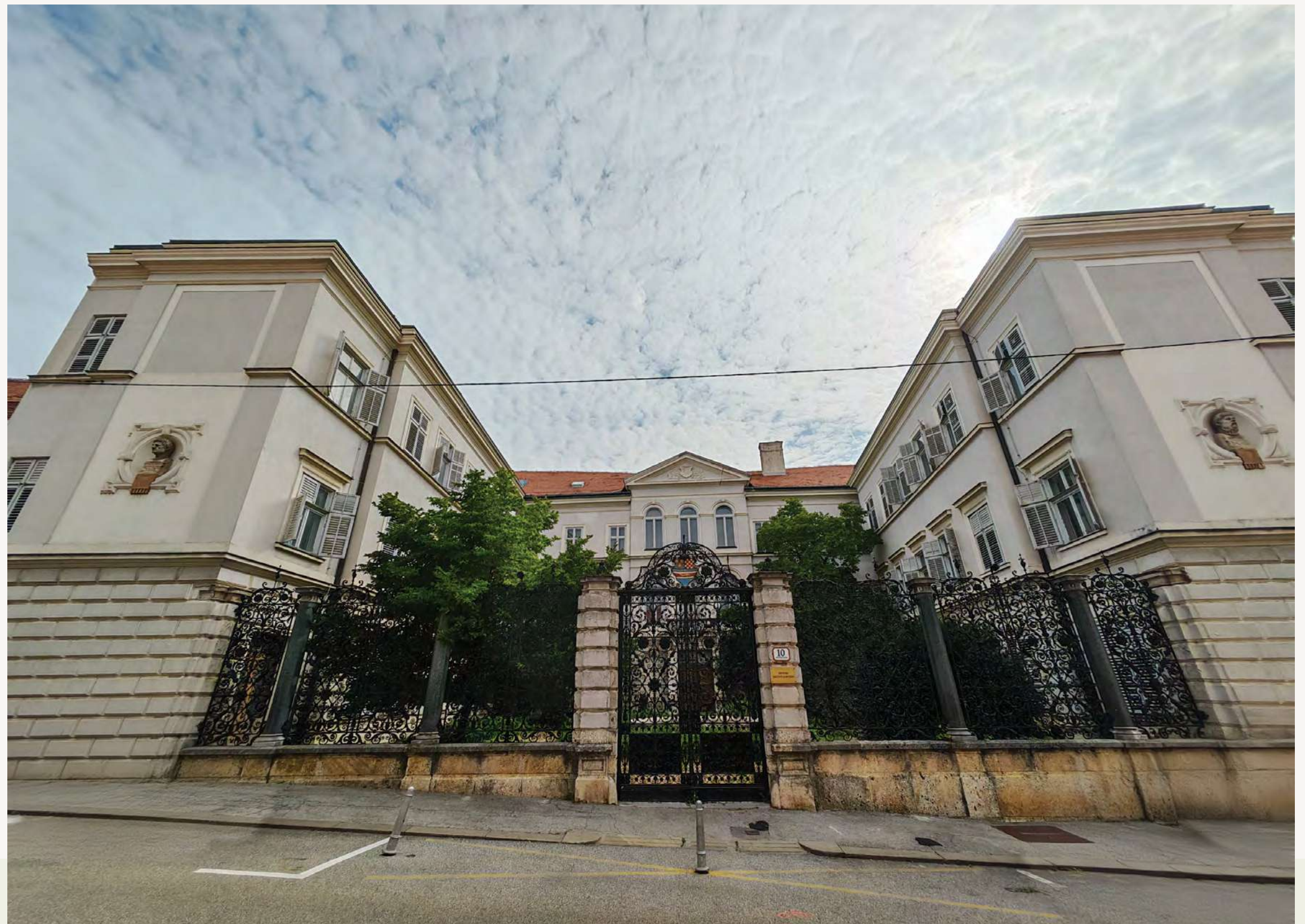
Zagrebačka katedrala s prikazom Nadbiskupskoga dvora u prvomu planu. Kaptol 31, Zagreb. HR-DAZG-866, Zbirka fotografija, sig. 2754.

Današnji izgled Nadbiskupskoga dvora prilikom opsežne poslijepotresne obnove (začelje). Kaptol 31, Zagreb. Fotografirao Ivan Smiljanić, 9. rujna 2025. godine.

RESTAURATORSKI POTHVATI JAVNE ARHITEKTURE

PALAČA ODJELA ZA BOGOŠTOVLJE I NASTAVU ZEMALJSKE VLADE TROJEDNE KRALJEVINE HRVATSKE, SLAVONIJE I DALMACIJE

Najvažnija građevina koju je Bollé restaurirao u suradnji s Izidorom Kršnjavijem bila je palača Vojkffy-Paravić u zagrebačkoj Opatičkoj 10, što je zapravo bilo sjedište ondašnjega Odjela za bogoštovlje i nastavu Zemaljske vlade Trojedne Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, dok je to danas zgrada Hrvatskoga instituta za povijest. Tadašnja klasicistička palača iz 18. stoljeća, prethodno kupljena od obitelji Kuković, adaptirana je i dograđena kako bi zadovoljila reprezentativne i funkcionalne potrebe nove Zemaljske vlade. Bollé je pritom izveo doista brojne prostorne preinake, uključujući Zlatnu dvoranu i Pompejansku sobu, koje istodobno postaju simboli nove kulturne i obrazovne politike. Zlatna dvorana uređena je u duhu visoke renesanse s izraženim klasicističkim elementima, bogatom štukaturnom dekoracijom i pozlatom, dok je Pompejanska soba stilizirana prema uzorima iz antičke umjetnosti, tada doista popularne u Europi koncem 19. stoljeća.

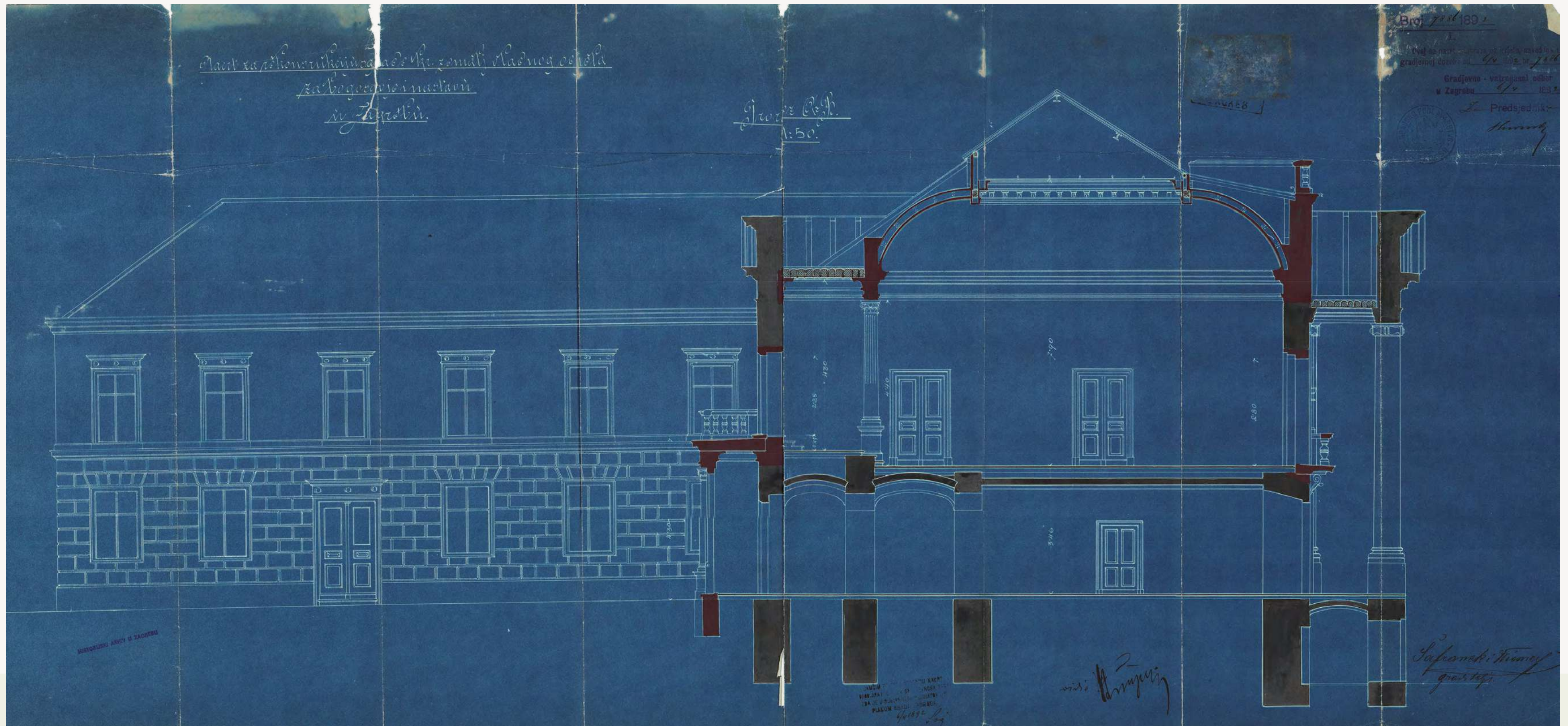

Današnji izgled palače Vojkffy-Paravić. Opatička 10, Zagreb.
Fotografirao Ivan Smiljanić, 9. rujna 2025. godine.

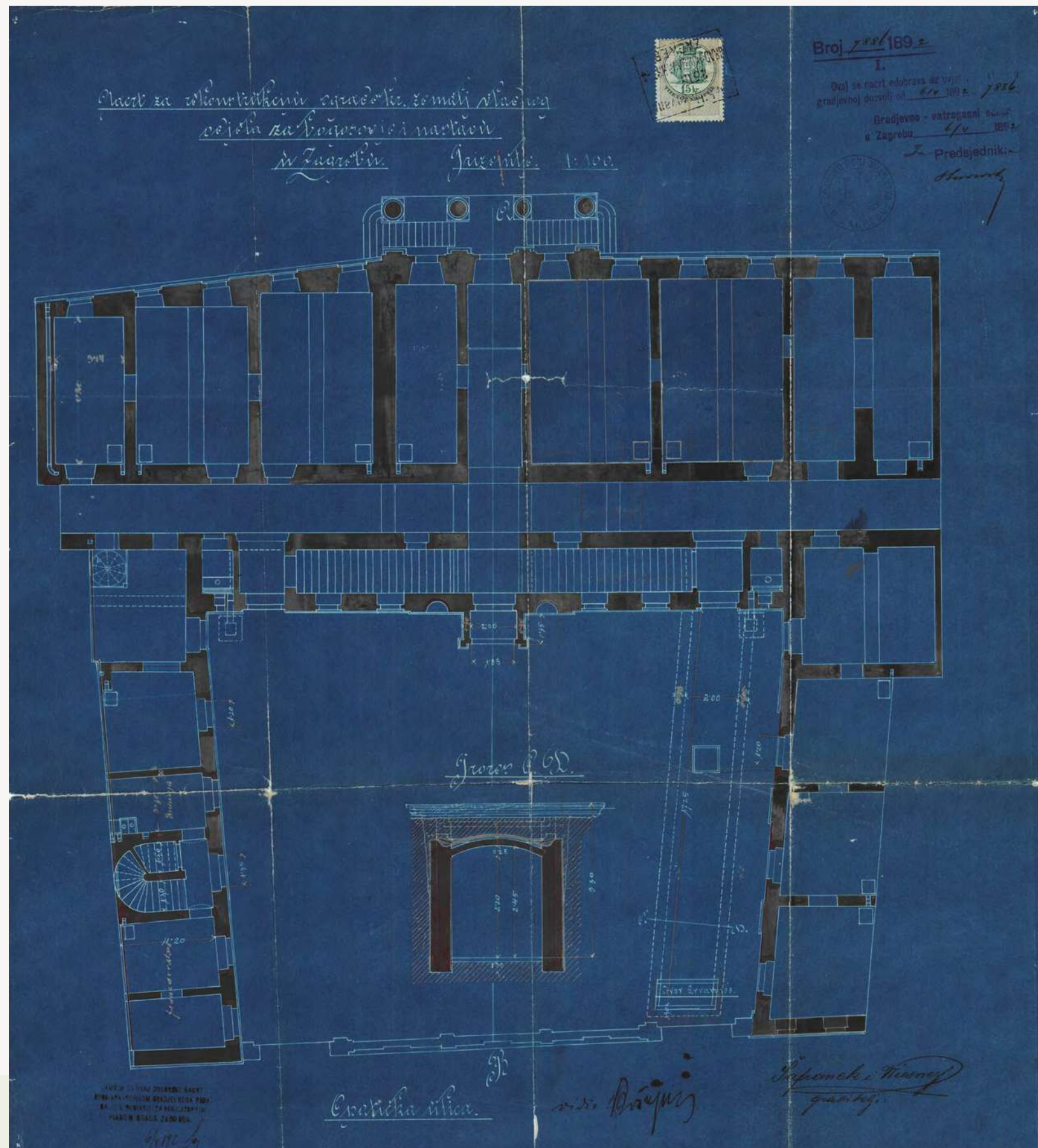

Hermann Bollé. Izvedbeni projekt za restauriranje palače Vojkffy-Paravić (pročelje). Zagreb, 1892.

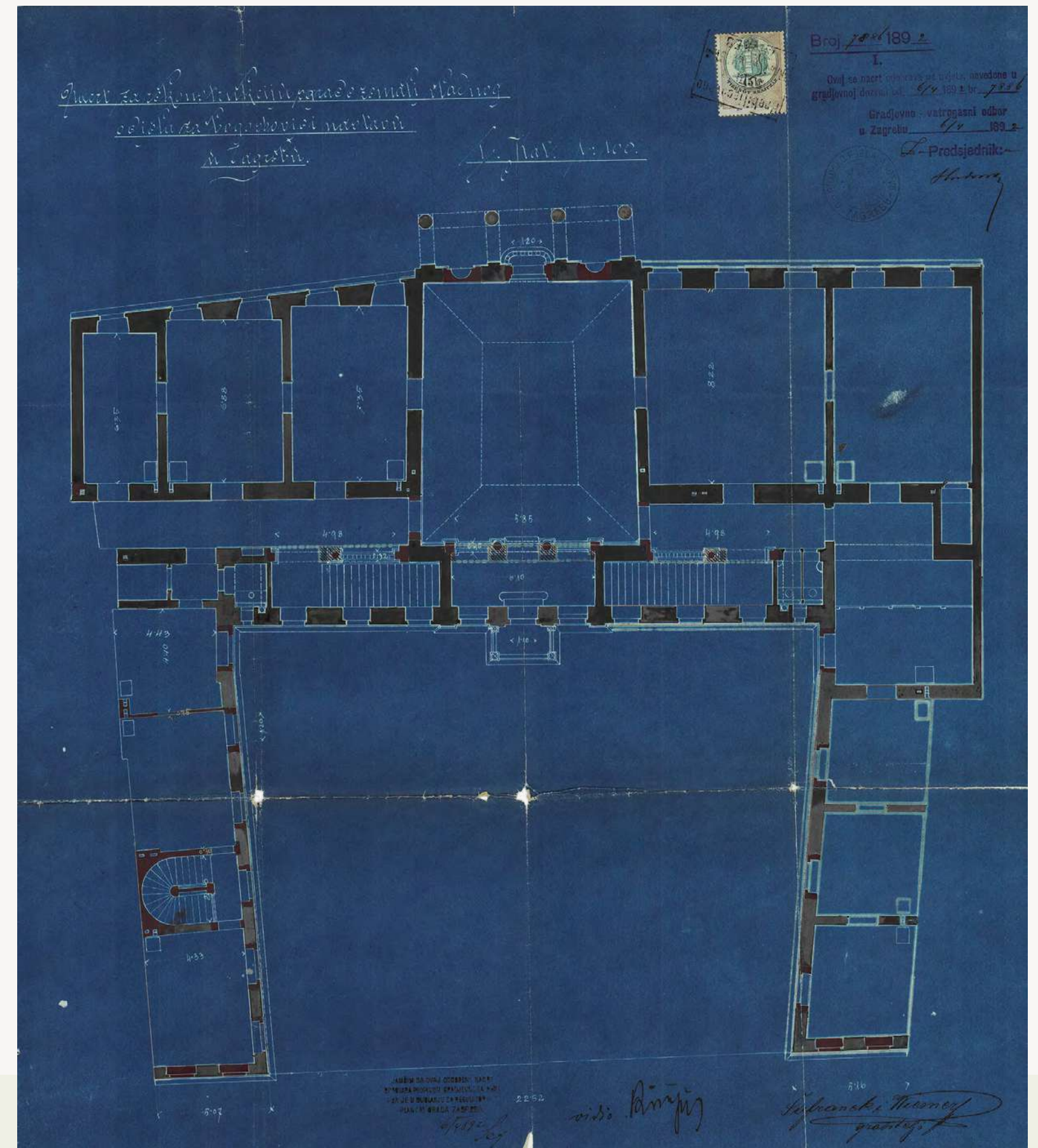
HR-DAZG-1122, Zbirka građevne dokumentacije, Opatička 10, dos. 2842/6.

Hermann Bollé. Izvedbeni projekt za restauriranje palače Vojkffy-Paravić (poprečni presjek). Zagreb, 1892.
HR-DAZG-1122, Zbirka građevne dokumentacije, Opatička 10, dos. 2842/6.

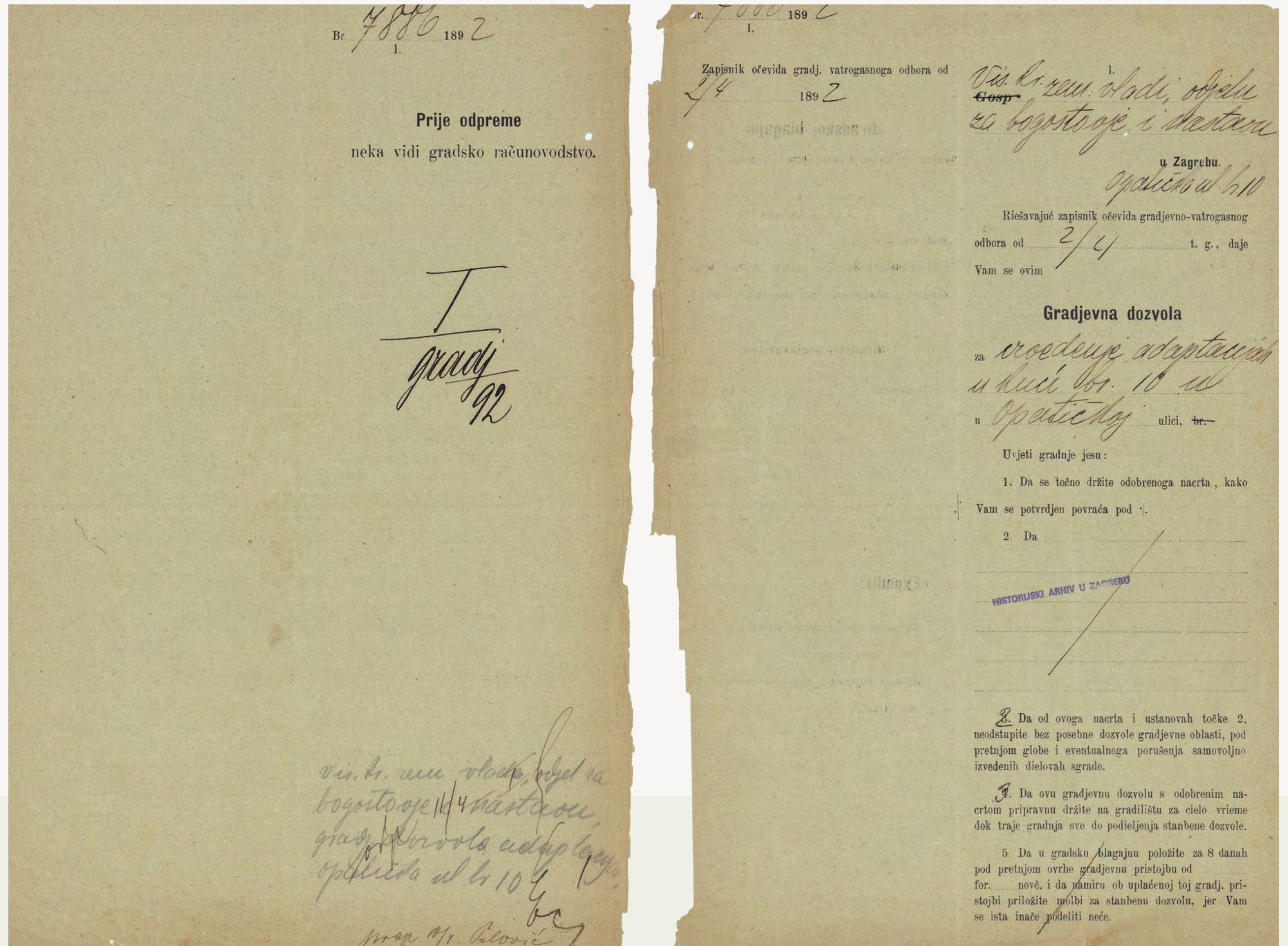
Hermann Bollé. Izvedbeni projekt za restauriranje palače Vojkffy-Paravić (prizemlje). Zagreb, 1892.
HR-DAZG-1122, Zbirka građevne dokumentacije, Opatička 10, dos. 2842/6.

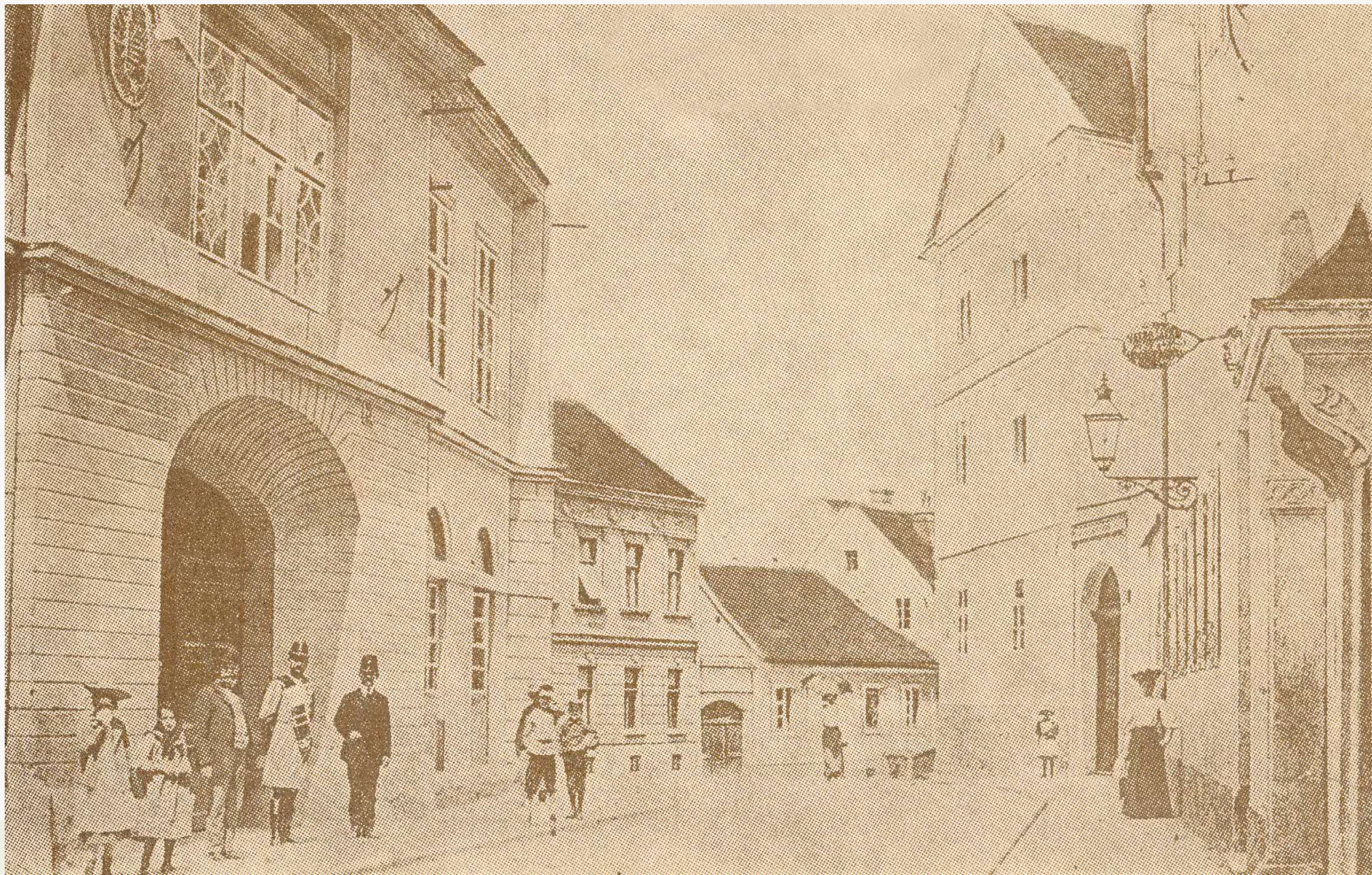

Hermann Bollé. Izvedbeni projekt za restauriranje palače Vojkffy-Paravić (tlocrt prvoga kata). Zagreb, 1892.
HR-DAZG-1122, Zbirka građevne dokumentacije, Opatička 10, dos. 2842/6.

Za izvedbu su angažirani doista brojni poznati hrvatski obrtnici i umjetnici, a Kršnjavi je osobno pomno nadzirao radove, često predlažući ikonografska i stilska rješenja. U projektima se, doduše, osjeća napetost između historicističke estetike i Kršnjavijevih ideala „duševnoga pokreta“, što je rezultiralo spojevima renesansnih, klasicističkih i pompejanskih motiva. Bollé je u ovom slučaju doista više tehnički realizator, nego autor koncepcije restauracije, iako je dao i važan stručni doprinos razradi sâmh detalja. Projekt je služio ponajprije afirmaciji nove hrvatske i zagrebačke kulturne elite, kao i nove vizije hrvatske obrazovne i kulturne politike, pa stoga predstavlja jedno od najvažnijih Bolléovih ostvarenja u službi hrvatske zemaljske (državne) administracije 19. stoljeća.

Građevinska dozvola izdana za restauriranje
palače Vojkffy-Paravić. Zagreb, 1892.
HR-DAZG-1122, Zbirka građevne
dokumentacije, Opatička 10, dos. 2842/6.

Nekadašnji izgled današnje zgrade Državnoga arhiva u Zagrebu. Opatička 29, Zagreb. HR-DAZG-866, Zbirka fotografija, sig. 427.

Detalj grba Trojedne Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije na kovanoj ogradi ispred palače Vojkffy-Paravić. Opatička 10, Zagreb. Fotografirao Ivan Smiljanić, 9. rujna 2025. godine.

URBANO LICE ZAGREBA

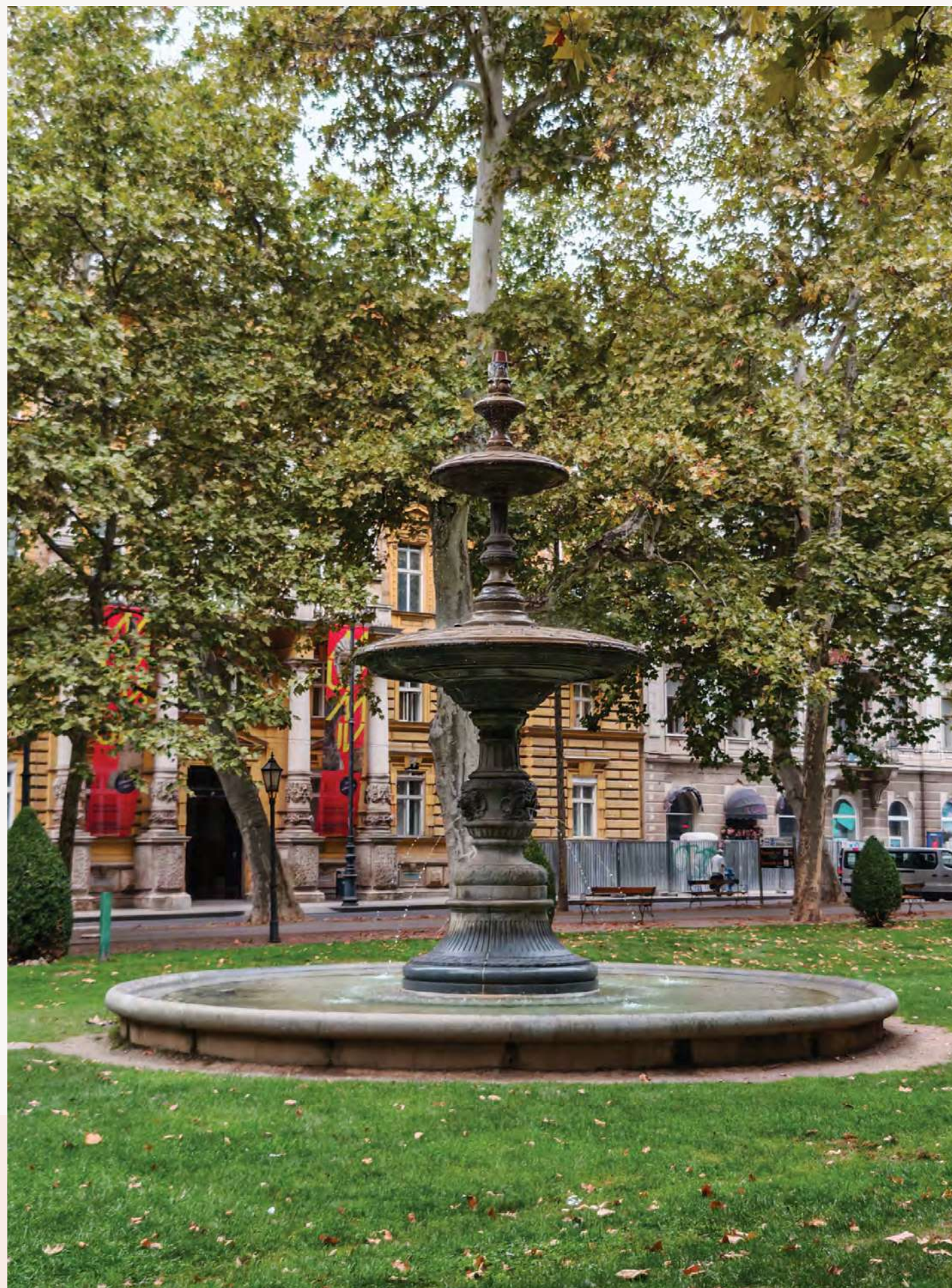
Adolf Holzer (Svatý Jur, 1834. – Zagreb, 1885.).
HR-DAZG-866, Zbirka fotografija, sig. P 25.

METEOROLOŠKI STUP

Meteorološki stup projektirao je Hermann Bollé u suradnji s Obrtnom školom, na inicijativu Adolfa Holzera, ondašnjega zemaljskog zdravstvenog savjetnika. Meteorološki stup izveden je u historicističkomu stilu s brojnim neorenesansnim obilježjima. Postavljen je na istaknutoj lokaciji u središtu Zagreba na Trgu Nikole Šubića Zrinskoga i služio je za javno prikazivanje meteoroloških podataka i popularizaciju brige za vlastito zdravlje. Premda je do danas oštećen i shodno tomu dijelom propao, ipak još uvijek postoji, svjedočeći o trajnoj važnosti koju je u urbanomu oblikovanju Zagreba odigrao Bollé.

Današnji izgled meteorološkoga stupa u Zagrebu postavljenoga 1884. godine.
Fotografirao Ivan Smiljanić, 9. rujna 2025. godine.

FONTANA (VODOMET)

Bolléova fontana sastavljena od triju dijelova, s lavljim maskeronima i gljivolikim formama, izazvala je podijeljena mišljenja u ondašnjoj zagrebačkoj javnosti. Premda ju je naručila gradska uprava pod Milanom Amrušem, kasniji gradonačelnik Adolf Mošinsky – percipiran kao „Khuenov čovjek“ – pokušao joj je popraviti dojam, no zbog političkih pritisaka gradska je skupština to promptno obustavila 1893. godine. Fontana je posljedično tomu ostala, nažalost, nedovršena, a samo su tri prvotna segmenta ostala na mjestu, dok su na ostalim uglovima Zrinjevca postavljeni betonski bazeni.

Fontana na Zrinjevcu postavljena 1893. godine prema Bolléovoj zamisli.
Fotografirao Ivan Smiljanić, 9. rujna 2025. godine.

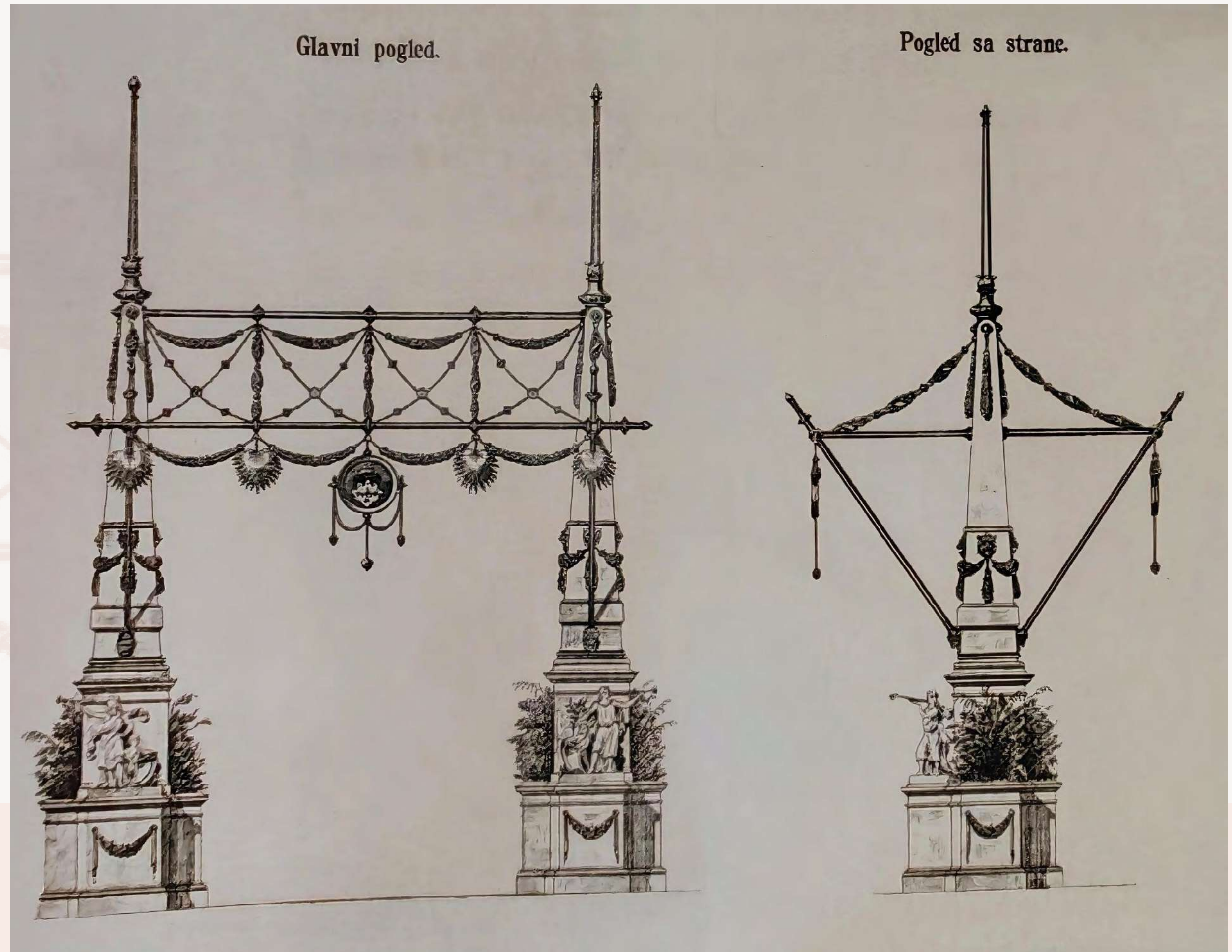
Tošo Dabac. Prolaznici u šetnji Zrinjevcem. Zagreb.
HR-DAZG-866, Zbirka fotografija, sig. RZ 405.

SLAVOLUK FRANJE JOSIPA I.

Dolazak kralja Trojedne Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije Franje Josipa I. u listopadu 1895. godine u Zagreb bio je ujedno i povod za intenzivno urbanističko uređenje, uključujući postavljanje slavoluka u više dijelova grada. Treći slavoluk, kod spoja Ilice i Mesničke ulice, projektirao je Hermann Bollé u suradnji s Hektorom Eckhelom. Imao je formu obeliska s metalnim motkama i visećim girlandama, dok je alegorijske figure izradio Dragutin Morak. Budući da je konstrukcija bila privremena, pa stoga izrađena od drveta ili sličnoga propadljivog materijala, do danas, nažalost, nije ostala sačuvana, osim u skicama i fotografijama.

Hermann Bollé, Hektor Eckhel. Projekt slavoluka za hrvatskoga kralja Franju Josipa I. na početku Mesničke ulice. Zagreb, 1895.

Preuzeto iz: *Viesti društva inženira i arhitekata u Zagrebu*, br. 8, 1. prosinca 1895., str. 2.

Hermann Bollé. Slavoluk na uglu Mesničke
ulice podignut povodom dolaska kralja
Hrvatske, Slavonije i Dalmacije Franje Josipa I.
u Zagreb 1895. godine.
Preuzeto iz: *Prosvjeta*, br. 20, 1895., str. 615.

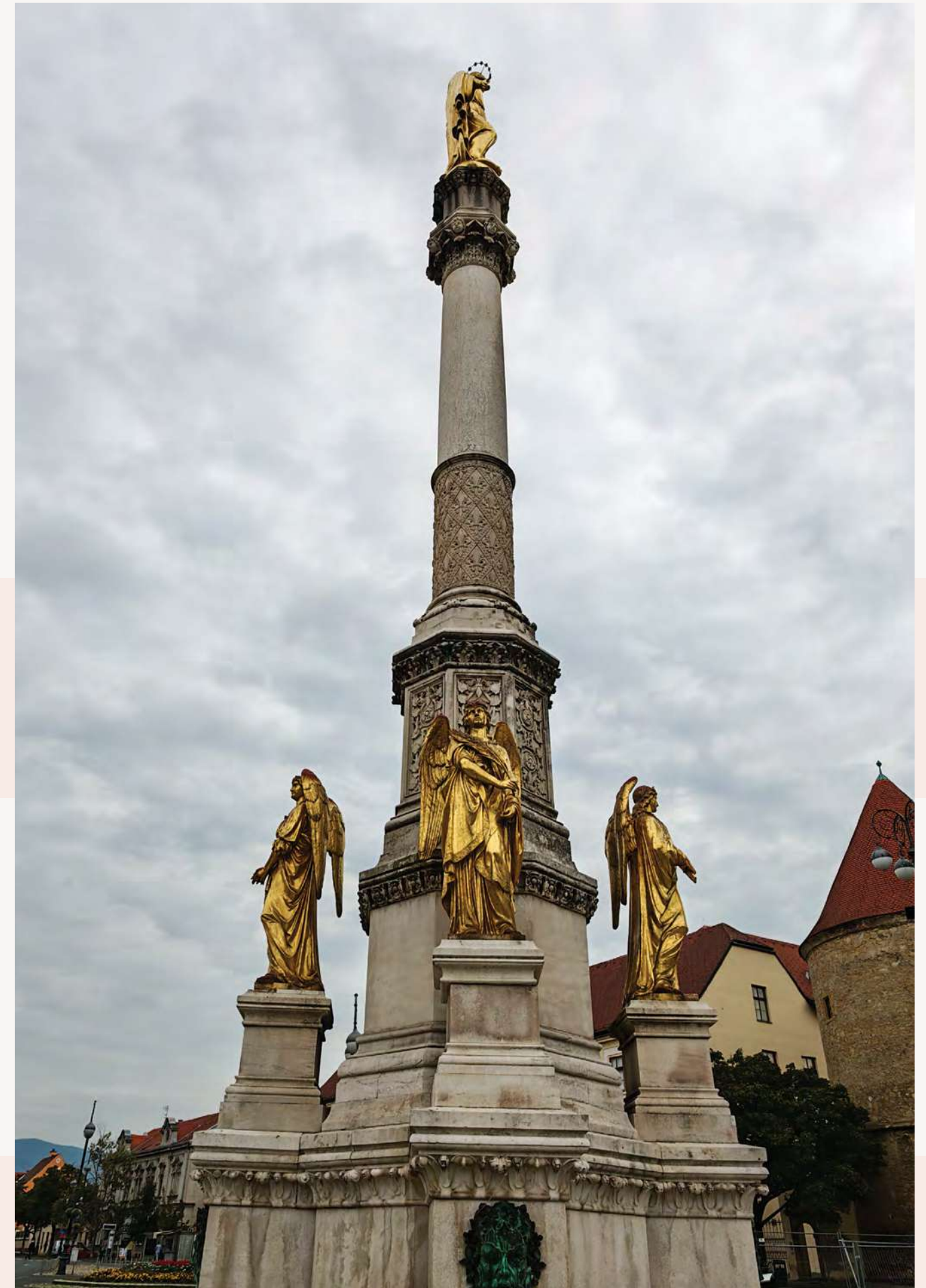
MARIJIN PIL

Radovi na novomu Marijinu pilu s fontanom na Kaptolu započeli su 1880., a dovršeni su već 1882. godine. Projekt je zamislio i izveo Friedrich von Schmidt, dok je Hermann Bollé imao ograničenu tehničku ulogu u detaljiziranju gotovoga projekta i organizaciji njegove izvedbe, bez značajnijih izmjena u prvobitnomu Schmidtovu konceptu. Pil je postavljen na mjestu stare kaptolske vijećnice ispred Zagrebačke katedrale i starijega Marijina stupa s Trga sv. Marka. Sastoji se od stupa izrađenoga od žućkastoga trščanskog kamena, sa skulpturom Bogorodice na vrhu i kipovima anđela na postamentima oko bazena/fontane.

Marijin pil s fontanom. Kaptol prema Dolcu, Zagreb.
HR-DAZG-866, Zbirka fotografija, sig. 1005.

Današnji izgled Marijina pila na Kaptolu. Zagreb.
Fotografirao Ivan Smiljanić, 9. rujna 2025. godine.

Uže središte Kaptola s Marijinim pilom u središtu. Kaptol prema Dolcu, Zagreb. HR-DAZG-866, Zbirka fotografija, sig. 2567.

NARODNI STIL

MILENIJSKA IZLOŽBA U BUDIMPEŠTI

Nakon višegodišnje pauze od velikih izložbi, Kraljevina Hrvatska i Slavonija sudjelovala je 1896. godine na Milenijskoj izložbi u Budimpešti, predstavljajući se *Paviljonom šumarstva i lova* koji je projektirao Hermann Bollé. Bio je to najvažniji hrvatski izložbeni objekt na cjelokupnoj manifestaciji i ujedno posljednji veliki paviljon Bolléove profesionalne arhitektonske karijere. Paviljon je bio smješten na atraktivnoj lokaciji uz mostić prema glavnoj povijesnoj skupini. glavni element bio je drveni toranj visok čak 37 metara, spojen hodnikom sa „srijemskom kućom“.

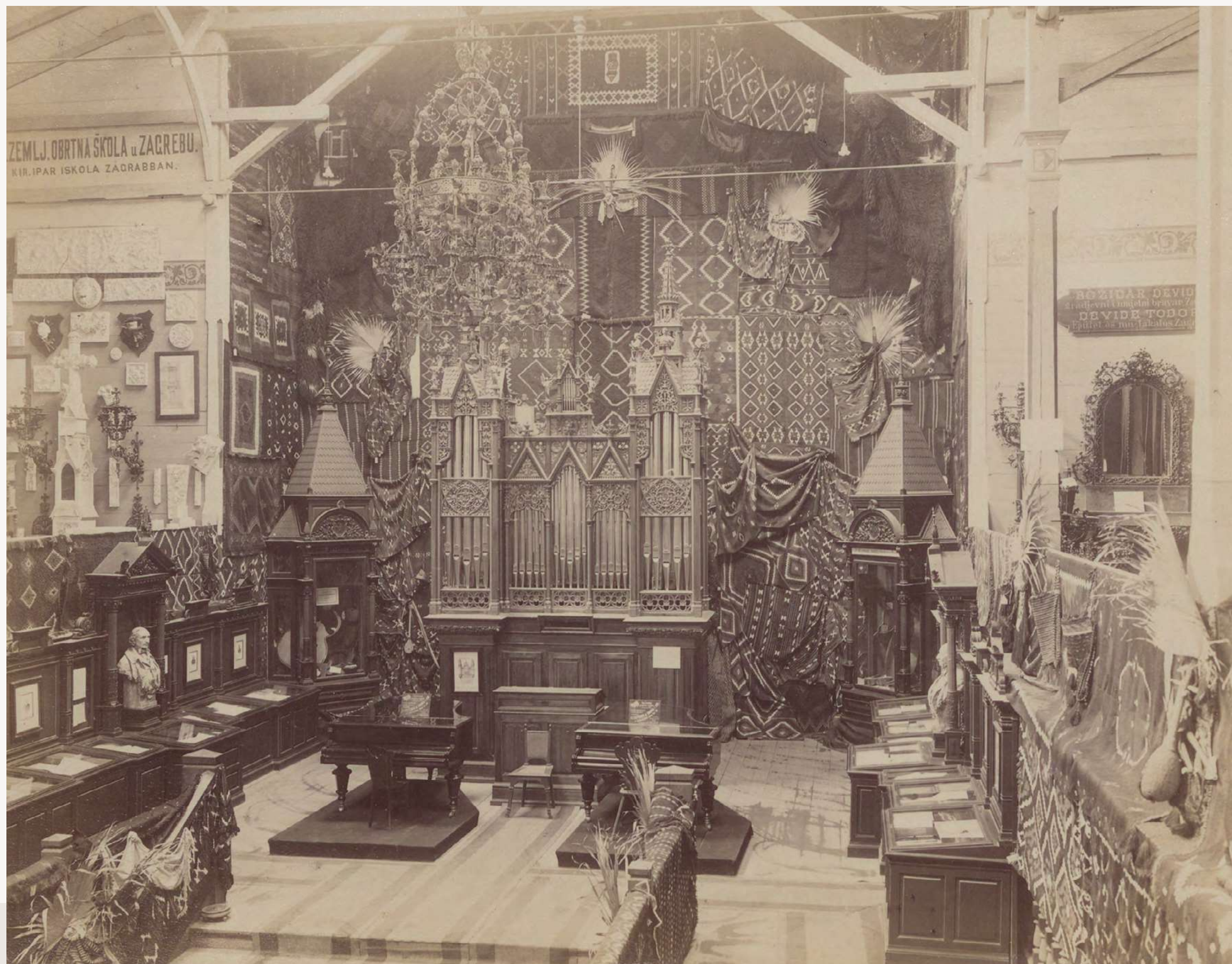
Unutrašnjost je bila bogato opremljena (galerije, vitrine, svjetlarnici, prikazi šumarskih proizvoda i trofeja itd.), a izvana su bile zasađene biljke iz Hrvatskoga primorja na umjetnomu brežuljku. Iako Bollé prvotno nije dobio projekt glavnoga paviljona, ipak mu je bez natječaja povjeren *Šumarski paviljon*, ponajprije zahvaljujući povjerenju ondašnje šumarske uprave.

Izvedbu je izvelo poduzeće *Filip Deutsch i sinovi*, prema osnovnoj skici inženjera Josipa Pfistera. Paviljon je bio izrađen većinom od drveta, a koštao je čak 26 tisuća forinti.

U usporedbi s mađarskim paviljonima, Bolléov projekt bio je nešto skromniji, ali svejedno iznimno cijenjen u tisku zbog svoje arhitektonske elegancije, jasnoće oblika i hrvatskoga nacionalnog karaktera. Smatra se ujedno i kulminacijom Bolléovih izložbenih zdanja uopće, oblikovanih pod utjecajem srednjoeuropske historicističke i secesijske arhitekture, ali i ondašnjih suvremenih šumarskih vila. Paviljon je kasnije trebao biti prenijet u Zagreb kao šumarski muzej, no ta je ideja napuštena, a paviljon je prodan za 2100 forinti i nikad nije prenamijenjen. Unatoč svemu tome, Bolléov rad ostao je važan simbol hrvatskoga nacionalnoga predstavljanja na Milenijskoj izložbi u Budimpešti 1896. godine.

Gjuro Klösz. Akvarij na Milenijskoj izložbi u Budimpešti
1896. godine koji je izveo Gjuro Hammel.
HR-DAZG-135, Državna središnja obrtna škola, Izložbe, sig. 14.

Gjuro Klösz. Orgulje (danas u crkvi sv. Lovre u Požegi) izložene na Milenijskoj izložbi u Budimpešti 1896. godine.
HR-DAZG-135, Državna središnja obrtna škola, Izložbe, sig. 11.

Gjuro Klösz. Stolarske radnje Dragutina Turkovića iz Đakova izvedene prema projektima Hermanna Bolléa za Milenijsku izložbu u Budimpešti 1896. godine.
HR-DAZG-135, Državna središnja obrtna škola, Izložbe, sig. 15

Gjuro Klösz. Paviljoni *Zagrebačke dioničke tvornice papira* i tvornice *Zagorka* iz Bedekovčine na Milenijskoj izložbi u Budimpešti 1896. godine. HR-DAZG-135, Državna središnja obrtna škola, Izložbe, sig. 5.

Gjuro Klösz. *Šumarski paviljon* na Milenijskoj izložbi u Budimpešti 1896. godine. HR-DAZG-135, Državna središnja obrtna škola, Izložbe, sig. 10.

Gjuro Klösz. *Paviljon za industriju i poljodjelstvo* na Milenijskoj izložbi u Budimpešti 1896. godine.
HR-DAZG-135, Državna središnja obrtna škola, Izložbe, sig. 9.

Perspektivni pogled na *Hrvatski paviljon* tijekom Zemaljske izložbe u Budimpešti 1885. godine.
Preuzeto iz: *Glasnik društva za umjetnost i umjetni obrt u Zagrebu*, br. 1, 1886.

SVJETSKA IZLOŽBA U PARIZU

Za razliku od izložbi unutar Austro-Ugarske Monarhije, gdje je Hrvatska mogla samostalno graditi paviljone kao jedna od habsburških krunskih nasljednih zemalja, na Svjetskoj izložbi u Parizu 1900. godine sudjelovala je tek unutar zajedničkoga austrougarskog prostora. Pa ipak, Hermann Bollé projektirao je više izložbenih segmenata: *Gospodarstvenu izložbu*, *Šumarski odio*, *Hrvatsku sobu* i *Parišku sobu*.

Najviše se istaknula *Pariška soba*, uređena kao učionica s knjižnicom i namještajem od hrastovine, koja je povezivala motive hrvatskoga narodnog stila s elementima secesije i historicizma. Bollé je u njoj ostvario pravi mali *Gesamtkunstwerk*, zato što su stolci, vitrine, police i dekoracije spojili ujedno simboliku hrvatske nacionalne umjetnosti i hrvatskoga gospodarstva. Police su bile ukrašene vegetabilnim i antropomorfnim motivima (lišće, grožđe, kukuruz itd.), kao i simbolima Trojedne Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Izvođači su svi odreda bili renomirani obrtnici, a veliki dio namještaja sačuvan je i do danas.

Šumarski odio bio je posebno zapažen zbog neobične koncepcije. Naime, sastojao se od otvorene strukture velikih debala nalik košarama i tornjićima, prepoznate i kao simbola hrvatske narodne arhitekture napose. Motiv drva i šume ponovio se i u drugim segmentima izložbe. Bollé je osobno boravio u Parizu u ožujku i svibnju 1900. godine te aktivno sudjelovao u samim pripremama za izložbu. Njegovi radovi u Parizu predstavljaju kulminaciju koncepta „narodnoga stila“, ponajprije oplemenjenoga historicističkim i secesijskim elementima, što je uistinu primjer Bolléove kulturne sinteze u arhitekturi izložbenih prostora s autentičnom hrvatskom nacionalnom porukom.

Erdélyi. Hrvatski *Šumarski odio* na Svjetskoj izložbi u Parizu 1900. godine.
HR-DAZG-135, Državna središnja obrtna škola, Izložbe, sig. 28.

Erdélyi. *Pariška soba* na Svjetskoj izložbi u Parizu 1900. godine.
HR-DAZG-135, Državna središnja obrtna škola, Izložbe, sig. 31.

Erdélyi. *Hrvatska soba* na Svjetskoj izložbi u Parizu 1900. godine.
HR-DAZG-135, Državna središnja obrtna škola, Izložbe, sig. 26.

Erdélyi. Izložbeni odjel Kraljevine Hrvatske i Slavonije na Svjetskoj izložbi u Parizu 1900. godine.
HR-DAZG-135, Državna središnja obrtna škola, Izložbe, sig. 33.

Erdélyi. Umjetnički izložbeni odjel Kraljevine Hrvatske i Slavonije na Svjetskoj izložbi u Parizu 1900. godine.
HR-DAZG-135, Državna središnja obrtna škola, Izložbe, sig. 30.

Erdélyi. Izložak o kupalištima i mineralnoj vodi Kraljevine Hrvatske i Slavonije na Svjetskoj izložbi u Parizu 1900. godine.
HR-DAZG-135, Državna središnja obrtna škola, Izložbe, sig. 39.

Erdélyi. Slavonska tvornica tanina Kraljevine Hrvatske i Slavonije na Svjetskoj izložbi u Parizu 1900. godine.
HR-DAZG-135, Državna središnja obrtna škola, Izložbe, sig. 29.

Izdavač: Državni arhiv u Zagrebu | Za izdavača: Željka Dmitrus Purić | Autor izložbe i kataloga: Ivan Smiljanić |

Lektura: Maja Brunec | Oblikovanje i grafička obrada: Kristina Džepina-Bajić

ISBN 978-953-7660-18-5 | Zagreb, 2026.

